

Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Jaarverslag 2016

Dit jaarverslag is een uitgave van Stichting
Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

administrateur
Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V.
Postbus 3183, 3502 GD Utrecht
telefoon: (030) 245 30 01
www.architectenpensioen.nl
bestuur@architectenpensioen.nl

datum
Mei 2017

status
Definitief

Inhoudsopgave

Voorwoord van het bestuur	3
Kerncijfers	4
1. Het fonds	6
2. Bestuursverslag	16
3. Financieel beleid	25
4. Risicobeheer	34
5. Vermogensbeheer	40
6. Raad van toezicht	48
7. Verantwoordingsorgaan	50
8. Jaarrekening	61
9. Overige gegevens	109
Bijlagen	116

Voorwoord van het bestuur

Dit is het jaarverslag over 2016 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus (hierna: het fonds). Het bestuur legt in dit jaarverslag verantwoording af over het gevoerde beleid en de resultaten hiervan in het afgelopen boekjaar. Ook leest u in dit verslag hoe het bestuur met de ontwikkelingen in zowel de pensioenwereld als in de architectenbranche is omgegaan.

Het eigen vermogen van het fonds steeg in 2016 van € 12.049 naar € 230.120. Dat heeft tot gevolg dat de actuele dekkingsgraad is gestegen van 100,3% eind 2015 naar 105,9% eind 2016. De beleidsdekkingsgraad is echter gedaald van 101,7% eind 2015 naar 98,6% eind 2016 en ligt derhalve onder de vereiste dekkingsgraad.

Als gevolg van de te lage dekkingsgraad heeft het fonds in 2016 conform het beleid de pensioenen niet verhoogd. Voor de actieve deelnemers was de ambitie 1,0%. De prijzen gingen in 2016 met 1,0% omhoog. Voor de pensioengerechtigden en gewezen deelnemers was de ambitie ook 1,0%. De achterstand in toeslagverlening is daardoor opgelopen voor actieve deelnemers naar 10,88% en voor pensioengerechtigden en gewezen deelnemers naar 13,10%. Dit is exclusief de korting op de pensioenaanspraken van 2,8% die in 2013 is doorgevoerd. Het fonds heeft in 2016 geen korting op de pensioenaanspraken en -uitkeringen hoeven doorvoeren.

Door maatschappelijke ontwikkelingen wordt het fonds steeds meer geconfronteerd met het afnemen van draagvlak voor collectieve regelingen en met verdergaande individualisering, een toename van Zzp'ers in de architectenbranche, verder oplopende kosten en met een toename van de bestuurlijke complexiteit. Ook de ontwikkelingen binnen de pensioensector zetten zich in een onverminderd hoog tempo voort. De verkenning van een nieuw type pensioencontract en de hierbij horende wetgeving is volop gaande. Het bestuur onderzoekt, in goede samenwerking met sociale partners, hoe de regeling in de toekomst het best kan worden vormgegeven. Hierbij geldt evenwichtige belangenafweging als belangrijk ijkpunt.

Het bestuur heeft vastgesteld dat de pensioenuitvoering door Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V. (hierna: SAPB) op belangrijke onderdelen niet voldeed aan de uitvoeringsafspraken in de overeenkomst. Het bestuur is als reactie hierop in het najaar van 2016 gestart met de zoektocht naar een nieuwe uitvoerder. Eind 2016 heeft SAPB aangegeven in het geheel te zullen stoppen met het administreren van bedrijfstakpensioenfondsen. Na een gedegen selectieproces heeft het bestuur besloten de administratie van ons fonds per 1 januari 2018 bij APG onder te brengen waarvoor de intentieovereenkomst inmiddels door beide partijen is ondertekend. Het bestuur is van mening dat deze toekomstbestendige uitvoerder de beste kwaliteit biedt tegen de laagste kosten.

Het bestuur heeft het jaarverslag 2016 en de daarbij behorende jaarrekening en staten voor De Nederlandsche Bank (hierna: DNB) vastgesteld, waarna het jaarverslag en de jaarrekening zijn goedgekeurd door de raad van toezicht (hierna: RvT). Het bestuur bedankt iedereen die in het verslagjaar heeft bijgedragen aan het functioneren van het fonds voor zijn/haar bijdrage.

Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus
31 mei 2017, De Meern

Kerncijfers (bedragen x EUR 1.000)

	2016	2015	2014	2013	2012
<u>Bureaus, deelnemers en pensioengerechtigden</u>					
Aangesloten bureaus	2.010	1.945	1.927	1.823	1.868
Deelnemers	7.477	7.061	6.762	7.063	8.693
Gewezen deelnemers	29.560	28.294	27.034	26.883	26.012
Pensioengerechtigden	12.649	12.584	12.446	11.972	11.223
<u>Premie en uitkeringen</u>					
Premiebijdragen werkgevers en werknemers	44.229	42.808	52.771	56.964	73.224
Kostendeekkende premie	62.613	50.704	44.166	51.451	69.973
Gedempte premie	41.671	39.263	43.128	45.343	54.255
Pensioenuitkeringen, inclusief afkopen	100.096	97.520	94.939	93.236	92.429
<u>Beleggingen</u>					
Totaal belegd vermogen	4.143.883	3.738.271	3.779.263	3.226.947	3.262.936
Beleggingsresultaten risico fonds	443.842	11.808	660.217	106.134	348.146
Gerealiseerd beleggingsrendement	12,00%	0,43%	20,87%	3,46%	9,54%
Z-score	0,13	0,59	0,75	0,00	(0,39)
Performancetoets (ongecorrigeerd)	0,48	0,64	0,26	(0,63)	0,08
Saldo van baten en lasten	218.071	(209.040)	17.643	228.906	205.838
Rekenrente ultimo boekjaar DNB RTS	1,38%	1,75%	1,96%	2,82%	2,51%
<u>Voorzieningen</u>					
Vereist eigen vermogen	725.610	707.248	584.582	502.756	539.692
Minimaal vereist eigen vermogen	168.470	160.771	153.198	128.948	132.699
Totale technische voorziening	3.889.950	3.725.684	3.568.151	2.980.156	3.128.875
Dekkingsgraad (nominaal)	105,9%	100,3%	106,2%	106,8%	99,2%
Beleidsdekkingsgraad ¹	98,6%	101,7%	108,4%	n.v.t.	n.v.t.
Reële dekkingsgraad	80,1%	80,8%			
<u>Kosten</u>					
Vermogensbeheerkosten (direct)	3.439	6.047	5.428	4.148	3.236
Vermogensbeheerkosten per deelnemer ²	171	308	282	218	162
Uitvoeringskosten	4.514	3.921	3.257	3.343	3.215
Uitvoeringskosten per deelnemer ³	224	200	170	176	161

¹ Op grond van de Pensioenwet moeten pensioenfondsen hun beleidsbeslissingen baseren op de beleidsdekkingsgraad vanaf 1 januari 2016.

² Vermogensbeheerkosten gedeeld door de som van het aantal deelnemers en pensioengerechtigden.

³ Uitvoeringskosten gedeeld door de som van het aantal deelnemers en pensioengerechtigden.

Gegevens pensioenregeling (bedragen x EUR 1.000)

Uitkeringsovereenkomst	Middellood	Middellood	Middellood	Middellood	Middellood
Opbouwpercentage ouderdompensioen	1,875%	1,875%	1,75%	1,90%	2,10%
Opbouwpercentage wezenpensioen	14%	14%	15%	15%	15%
Pensioenrichtleeftijd	67	67	65	65	65
Maximumloon	73.175	72.450	71.733	71.733	70.326
Franchise	13.360	13.227	14.568	14.568	14.282
Maximum pensioengrondslag	59.815	59.223	57.165	57.165	56.044
Feitelijke pensioenpremie verplichte regeling	23%	23%	30,3%	30,3%	30,3%
Werkgeversdeel	12,65%	12,65%	16,665%	16,665%	16,665%
Werknemersdeel	10,35%	10,35%	13,635%	13,635%	13,635%
Verhoging ingegane pensioenen	0%	0%	0%	0%	0%
Verhoging pensioenrechten (gewezen) deelnemers	0%	0%	0%	0%	0%

1 Het fonds

1.1 Over het fonds

1.1.1 Naam en vestigingsplaats

Het fonds is opgericht in 1958 en statutair gevestigd in De Meern. Het fonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel in Utrecht onder nummer 41199584. De laatste statutenwijziging vond plaats in maart 2017. Het fonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. De bedrijfstak bestaat uit bureaus die zich voornamelijk bezighouden met architectenwerkzaamheden. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft de regeling verplicht gesteld.

1.1.2 Onze doelstelling

Het fonds heeft als doel binnen de werkingssfeer de deelnemers, de gewezen deelnemers, de pensioengerechtigden en de overige belanghebbenden te beschermen tegen de geldelijke gevolgen van ouderdom, arbeidsongeschiktheid en overlijden. Het bestuur streeft hierbij naar een optimale kwaliteit, zorgvuldigheid en openheid met betrekking tot de uitvoering.

1.1.3 Onze missie

Conform norm 18 uit de Code Pensioenfondsen heeft het fonds een missie opgesteld. Het fonds voert op verzoek van sociale partners de pensioenregeling uit voor de deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige belanghebbenden uit de architectenbranche. Dit dient te gebeuren op foutloze wijze en tegen een aanvaardbare premie, acceptabele kosten en uitlegbare risico's. Het fonds streeft naar continuïteit en naar een zo groot mogelijke zekerheid van nominale pensioenaanspraken en heeft de ambitie deze zo veel mogelijk waardevast te houden. Het fonds sluit hierbij aan bij maatschappelijke ontwikkelingen. Deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige belanghebbenden weten waar zij aan toe zijn en wat zij van het fonds kunnen verwachten.

Het fonds is in nauw overleg met de fondsorganen en sociale partners in 2017 gestart met het herijken van de missie en de visie.

1.1.4 Omvang van het fonds

Deelnemers

Het aantal deelnemers is in 2016 licht gestegen. Daarmee lijkt het aantal deelnemers gestabiliseerd te zijn. Het actieve deelnemersbestand is, met een gemiddelde leeftijd van 40 jaar, wat jonger dan het gemiddelde van alle Nederlandse bedrijfstakpensioenfondsen gezamenlijk. De toename van het aantal deelnemers heeft nagenoeg geen verschuiving in de leeftijdscohorten teweeggebracht.

Deelnemers	
Eind 2015	7.061
Toename	416
Eind 2016	7.477

Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden

Het aantal gewezen deelnemers is in 2016 gestegen. Gewezen deelnemers hebben de bedrijfstak verlaten voordat hun pensioenaanspraken tot uitkering zijn gekomen. Zij hebben hun pensioenaanspraken ook niet overgedragen aan een eventuele nieuwe pensioenuitvoerder door middel van een waardeoverdracht. Zij of hun nabestaanden kunnen te zijner tijd een pensioenuitkering van het fonds tegemoetzien. Het bestuur staat afkoop van kleine pensioenen toe voor pensioenaanspraken die onder de wettelijke afkoopgrens liggen, omdat de hoogte van de aanspraken niet opweegt tegen de uitvoeringskosten.

Het aantal pensioengerechtigden is in 2016 toegenomen met 65. In 2016 is vastgesteld dat bij de overgang naar het nieuwe pensioensysteem in 2014 de methodiek van reservering voor niet-opgevraagde pensioenen ('onvindbare pensioengerechtigden') ten onrechte is gewijzigd. De methodiek van reservering voor niet-opgevraagde pensioenen houdt met ingang van het huidige boekjaar in dat de pensioenvoorziening voor niet-opgevraagde pensioenen vanaf de 72-jarige leeftijd vrijvalt. De personen voor wie de voorziening vrijvalt, behouden evenwel hun rechten en blijven als pensioengerechtigde geadministreerd staan.

De meeste ouderdomspensioenen zijn toegekend aan gewezen deelnemers. De uitkeringen gingen veelal in op 65-jarige leeftijd. De ingangleeftijd schuift echter steeds verder op richting de pensioenrichtleeftijd van 67 jaar. De pensioenuitkeringen overstijgen de premie-inkomsten.

Gewezen deelnemers	
Eind 2015	28.294
Toename	1.266
Eind 2016	29.560

Pensioengerechtigden	
Eind 2015	12.584
Toename	65
Eind 2016	12.649

Aangesloten bureaus

Het aantal aangesloten bureaus is het afgelopen jaar toegenomen van 1.945 in 2015 naar 2.010 in 2016. Het aantal werknemers per bureau wordt minder. Voor één vrijgesteld bureau geldt dat in 2016 is getoetst of het nog onder de vrijstellingseisen valt. Aan de hand van de uitkomst van de gelijkwaardigheidstoets is vastgesteld dat dit bureau niet in aanmerking kwam voor vrijstelling. Inmiddels heeft het bureau aangegeven zich bij het fonds te zullen aansluiten.

1.1.5 Samenstelling

Deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers en overige belanghebbenden kunnen rekenen op deskundig en integer handelen van het bestuur waarbij op evenwichtige wijze de belangen van alle betrokkenen worden afgewogen. Het bestuur is op 31 december 2016 paritair samengesteld.

Onderstaand de bezetting van het bestuur per 31 december 2016:

Leden werkgevers	Benoemd tot	Plaatsvervanger	Benoemende organisatie
Dhr. W.M. Parênt, voorzitter (1960)	1 april 2020	Vacature	BNA
Dhr. R.G. Nagtegaal plv. Voorzitter (1954)	1 juli 2017	Vacature	BNA
Leden werknemers			
Dhr. W.J. Boot, vicevoorzitter (1957)	1 januari 2019	G. van Hees	FNV
Dhr. H.W.T. de Vaan, plv. vicevoorzitter (1974)	1 september 2018	G. Dekkers	CNV Vakmensen
Leden pensioengerechtigden			
Dhr. I. Slikkerveer (1963)	1 juli 2018	Vacature	De Unie
Leden onafhankelijk			
Dhr. H. Schuijt (1951)	1 juli 2018	Niet van toepassing	Niet van toepassing
Dhr. R.H.A. van Vledder (1959)	1 juli 2020	Niet van toepassing	Niet van toepassing

Sinds 1 januari 2015 is de heer W.M. Parênt voor een periode van twee jaar tot voorzitter benoemd en de heer W.J. Boot tot vicevoorzitter. Per 1 januari 2017 wordt het voorzitterschap vanuit werknemerszijde ingevuld. De heer W.J. Boot zal tot zijn afreden per 1 januari 2019 gedurende twee jaar de rol van voorzitter vervullen. De heer W.M. Parênt zal gedurende deze twee jaar de rol van vicevoorzitter vervullen. De heer H. Schuijt is voor een periode van twee jaar herbenoemd; op eigen verzoek is afgeweken van de standaard benoemingsperiode van vier jaar. De heer R.H.A. van Vledder is voor een tweede termijn van vier jaar herbenoemd.

De heer W.G. Heuts is in verband met het bereiken van de maximale zittingsperiode van twaalf jaar per 1 augustus 2016 afgetreden. Het bestuur is hem zeer erkentelijk voor zijn jarenlange betrokkenheid bij het fonds en heeft op gepaste wijze afscheid van hem genomen.

Het bestuur kaart voorzienbare vacatures tijdig aan bij de voordragende organisaties, zodat kandidaten tijd hebben zich in te werken in het fonds alvorens zij benoemd worden. Mevrouw M.M.E.P. Groenen is in 2016 door BNA als aspirant-lid aangewezen en volgt hiermee op termijn de heer W.G. Heuts op. In 2017 zal zij worden benoemd als bestuurslid van werkgeverszijde. De openstaande vacature wordt hiermee ingevuld. Het fonds voldoet hierdoor aan de diversiteitseis dat er minstens een vrouw en een man in het bestuur zitting dienen te hebben. Een bestuurslid mag alleen worden benoemd als DNB hiertegen geen bezwaar heeft gemaakt en de RvT de persoon aan het bestuurdersprofiel heeft getoetst.

Het bestuur heeft de dagelijkse uitvoering van de werkzaamheden uitbesteed. Deze werkzaamheden zijn het vermogensbeheer en de pensioenadministratie. Voor de bestuursondersteuning heeft het fonds een eigen bestuursbureau. Conform de eisen van de Pensioenwet blijft het bestuur eindverantwoordelijk voor de juiste uitvoering van de uitbestede taken.

1.1.6 Vergaderingen bestuur en overige bijeenkomsten

Het bestuur heeft in 2016 maandelijks vergaderd. Tevens hebben telefonische vergaderingen plaatsgevonden als de urgentie hierom vroeg. Ook zijn diverse onderwerpen per e-mail ter besluitvorming voorgelegd. In 2016 heeft het bestuur drie studiedagen georganiseerd. Deze stonden onder andere in het teken van de toekomst van het fonds en de pensioenwereld, governance, wetgeving en de introductie van het communicatieconcept '1Pensioenfonds'. Ook de RvT en het verantwoordingsorgaan (hierna: VO) hebben deelgenomen aan deze studiedagen.

1.1.7 Dagelijks bestuur

Het fonds heeft een dagelijks bestuur dat bestaat uit de voorzitter en de vicevoorzitter van het bestuur. Het dagelijks bestuur is door het bestuur gemandateerd tot het uitvoeren van de dagelijkse werkzaamheden ten behoeve van het fonds, waaronder het voorbereidende werk voor de bestuursvergaderingen, individuele besluitvorming op een aantal terreinen en het onderhouden van contacten met de toezichthouders. Het dagelijks bestuur legt verantwoording af aan het bestuur met betrekking tot de uitgevoerde werkzaamheden. Ter vergroting van de slagvaardigheid is in 2017 het dagelijks bestuur formeel uitgebreid met de voorzitters van de IRM-commissie en de beleggingsadviescommissie.

Het dagelijks bestuur wordt ondersteund door de heer P.O. Bos en mevrouw E. Bosman.

1.1.8 Bestuurlijke commissies

In verband met de vele taken van het bestuur heeft het fonds een aantal bestuurlijke commissies ingesteld. Deze commissies doen voorbereidend en uitvoerend werk in kwesties waarover het bestuur een besluit moet nemen of heeft genomen. Zij kunnen in de voorbereidingsfase dieper ingaan op de achtergronden en consequenties van de te nemen beleidsbeslissingen. De bestuurlijke commissies kunnen zich laten bijstaan door externe deskundigen. Bij de indeling van de commissies is de pariteit tussen werkgevers en werknemers zo veel mogelijk gehandhaafd, maar het bestuur acht dit niet noodzakelijk, aangezien de commissies adviseren of uitvoeren en zelf geen besluiten nemen. De notulen van de commissiebijeenkomsten worden met het gehele bestuur gedeeld. In 2016 waren de volgende bestuurlijke commissies actief:

Beleggingsadviescommissie

Het bestuur heeft de voorbereiding van het beleggingsbeleid gedelegeerd aan de beleggingsadviescommissie. De commissie houdt zich bezig met de dagelijkse gang van zaken rondom beleggingen en vermogensbeheer. De commissie bereidt onder andere het beleggingsplan voor en monitort de uitvoering ervan. Deze commissie bestond in het verslagjaar uit de heren R.H.A. van Vledder (voorzitter), R.G. Nagtegaal en H. Schuijt. De heer H.W.T. de Vaan is per april 2016 benoemd tot lid van de commissie. DNB heeft met deze benoeming ingestemd. De heer H. Schuijt treedt per 1 januari 2017 uit de beleggingsadviescommissie.

De commissie wordt ondersteund door de specialist vermogensbeheer van het bestuursbureau, de heer M.J. Bonekamp.

Integraal Risico Management (IRM)-commissie

De IRM-commissie is opgericht om integraal risicomanagement vorm te geven. De IRM-commissie bestond in het verslagjaar uit de heren H. Schuijt (voorzitter) en W.M. Par nt. De heer I. Slikkerveer heeft de vergaderingen in 2016 als aspirant-lid van de commissie bijgewoond.

De commissie wordt ondersteund door de specialist risicomanagement van het bestuursbureau, de heer L. van Wijk.

Communicatiecommissie

De communicatiecommissie draagt zorg voor de uitvoering van het communicatiebeleid en adviseert het bestuur hierover. Het beleid is erop gericht de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers en overige belanghebbenden op een begrijpelijke wijze te informeren over de pensioenregeling, het fonds, het beleggingsbeleid en de relevante veranderingen erin. Aan de hand van het meerjaren-communicatiebeleidsplan stelt deze commissie elk jaar een specifiek communicatieactiejaarplan op. Deze commissie bestond in het verslagjaar uit de heren W.G. Heuts (voorzitter) en W.J. Boot. De heer Heuts, is per 1 augustus 2016 afgetreden. Mevrouw M.M.E.P. Groenen woonde als aspirant-lid van de vergaderingen bij.

De commissie laat zich door communicatiebureau Catapult creëert adviseren.

Met ingang van 2017 is de communicatiecommissie opgegaan in de Pensioen-, Uitbestedings- en Communicatiecommissie (PUC-commissie).

Werkgroep jaarwerk

Het fonds kent ook een werkgroep jaarwerk. Deze werkgroep is alleen actief bij de totstandkoming van het jaarverslag. De werkgroep jaarwerk bestond in het verslagjaar uit de heren H. Schuijt (voorzitter) en W.G. Heuts. De heer R.G. Nagtegaal neemt vanaf 2017 zitting in de werkgroep.

Klachten- en geschillencommissie

Conform norm 41 van de Code Pensioenfondsen rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten. Het bestuur heeft een klachten- en geschillenprocedure opgesteld die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. Doel is om het toekomstige aantal klachten en geschillen te beperken en de serviceverlening van het fonds te verbeteren. Ook bestaat de mogelijkheid om klachten en/of geschillen voor te leggen aan de Ombudsman Pensioenen.

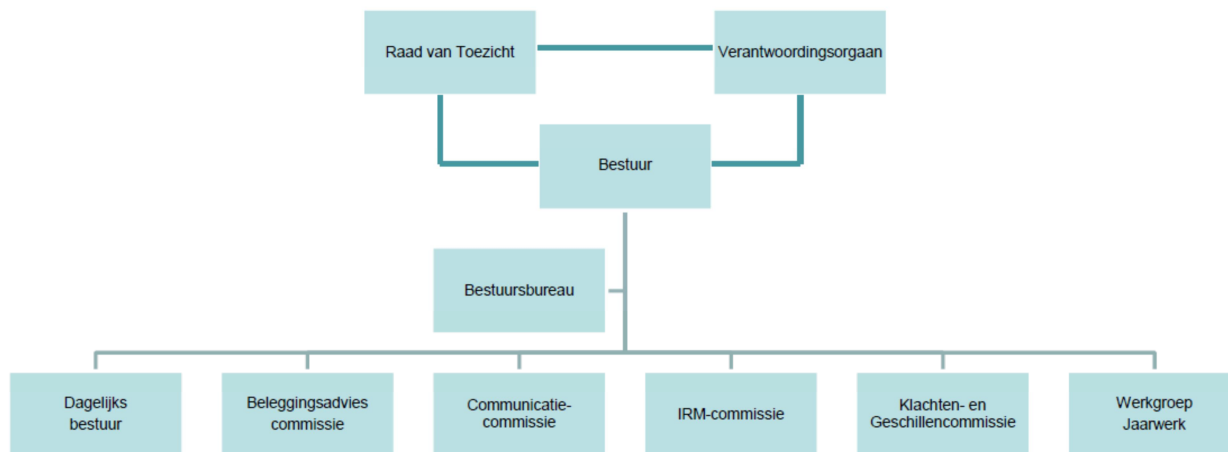
De klachten- en geschillencommissie bestond in het verslagjaar uit drie leden, te weten twee onafhankelijke leden, mevrouw L. Berrich (voorzitter) en de heer B.J. Bodewes, en vanuit het bestuur de heer R.H.A. van Vledder.

De commissie wordt ondersteund door een onafhankelijke secretaris.

De klachten- en geschillencommissie heeft in 2016 twee zaken behandeld. Eén klacht was uitkering-gerelateerd en één klacht behelsde een DGA.

Met ingang van 2017 zal de heer R.H.A. van Vledder zich omwille van de onafhankelijkheid van de commissie terugtrekken uit de commissie. Het selectietraject voor een nieuw onafhankelijk lid is inmiddels opgestart.

Hieronder treft u het organogram van het fonds inclusief de commissiestructuur per ultimo 2016 aan:

1.2 De RvT

De RvT toetst en beoordeelt het functioneren van het bestuur en de algemene gang van zaken in het fonds. De RvT volgt bij het uitoefenen van het toezicht de Code Pensioenfondsen en het VITP-normenkader. De RvT heeft hierbij specifieke aandacht voor de begrippen 'goed huisvaderschap' en 'evenwichtige belangenafweging'. Aan de goedkeuring van de RvT zijn onderworpen de voorgenomen besluiten van het bestuur tot vaststelling van:

- het jaarverslag en de jaarrekening;
- de profielschets voor bestuurders;
- het beleid inzake beloningen, met uitzondering van de beloning van de RvT;
- gehele of gedeeltelijke overdracht van de verplichtingen van het fonds;
- liquidatie, fusie of splitsing van het fonds; en
- het omzetten van het fonds in een andere rechtsvorm.

1.2.1 Samenstelling

De RvT bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen die door het bestuur zijn benoemd zijn. Een overeenkomst tussen het fonds en de individuele leden is opgesteld.

Raad van Toezicht per 31 december 2016

Leden	Benoemd tot
Mevr. mr. J.C.J. Pluijmaekers-Pessers, voorzitter (1955)	1 juli 2018
Dhr. drs. M.A. Bongers RE RA (1956)	1 juli 2018
Dhr. dr. P.M.L. Frentrop (1954)	1 juli 2018

Mevrouw J.C.J. Pluijmaekers-Pessers heeft begin 2017 aangegeven wegens privéomstandigheden haar termijn niet vol te kunnen maken en tussentijds af te treden. Het bestuur betreft dit zeer en is met het VO het selectietraject voor een opvolger gestart. De heer P.M.L. Frentrop heeft de voorzitterstaak in 2016 tijdelijk op zich genomen. Inmiddels is de benoeming van de heer Frentrop door DNB na een bindende voordracht van het VO en besluitvorming door het bestuur akkoord bevonden.

1.3 Het VO

Via het VO legt het bestuur verantwoording af aan de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers en overige belanghebbenden over het beleid, de wijze waarop het beleid is uitgevoerd en over de naleving van de Code Pensioenfondsen. Het VO heeft de bevoegdheid een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, over het door het bestuur gevoerde beleid en over beleidskeuzes voor de toekomst.

Het bestuur stelt het VO in de gelegenheid advies uit te brengen over een aantal besluiten. Vanuit de wetgever zijn dit:

- het beleid inzake beloningen;
- de vorm en inrichting van het intern toezicht;
- de profielschets voor leden van de RvT;
- het vaststellen en wijzigen van een interne klachten- en geschillenprocedure;
- het vaststellen en wijzigen van het communicatie- en voorlichtingsbeleid;
- de gehele of gedeeltelijke overdracht van de verplichtingen van het fonds of de overname van verplichtingen door het fonds;
- de liquidatie, fusie of splitsing van het fonds;
- het sluiten, wijzigen of beëindigen van een uitvoeringsovereenkomst; en
- de hoogte van de premie.

Naast deze wettelijke taken heeft het bestuur aan het VO aanvullende adviestaken toegekend. Deze betreffen:

- het wijzigen van het reglement van het VO;
- het vaststellen en wijzigen van het toeslagbeleid dan wel het verlenen van toeslagen; en
- de vermindering van de verworven pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen.

Het VO dient vast te stellen in hoeverre het bestuur bij de genomen besluiten op evenwichtige wijze rekening heeft gehouden met de belangen van alle belanghebbenden bij het fonds.

1.3.1 Samenstelling

Het VO bestaat uit zes leden: twee deelnemers, twee pensioengerechtigden en twee leden namens werkgevers. De stemverhouding in het VO is twee stemmen voor werkgevers, twee voor deelnemers en twee voor pensioengerechtigden. De leden zijn benoemd door de volgende organisaties:

- BNA;
- De Unie; en
- ANBO.

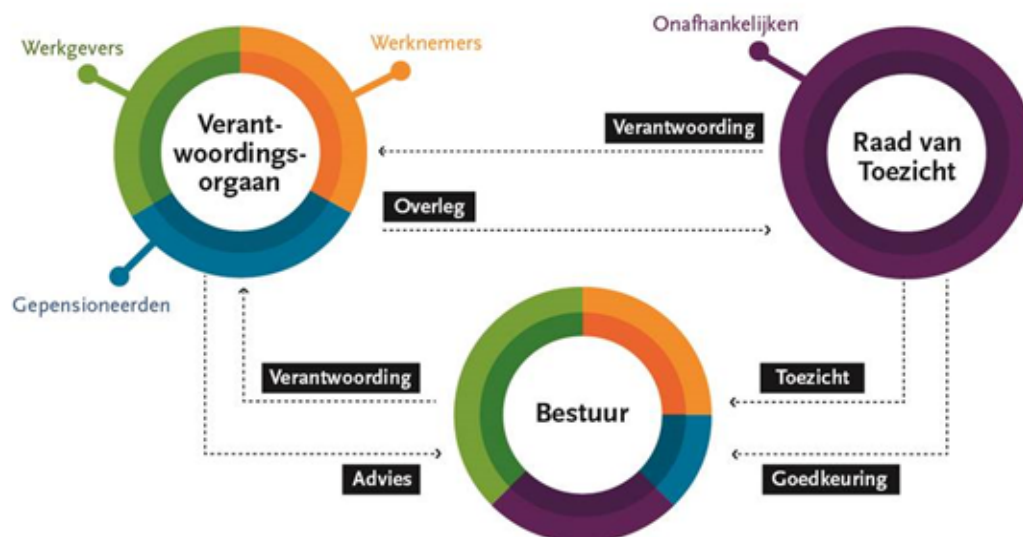
Het VO is per 31 december 2016 als volgt samengesteld:

Werkgevers	Aangewezen door:	Benoemd tot
Dhr. H.W. Oonk, voorzitter (1960)	BNA	1 januari 2018
Dhr. G.J. Groeneveld (1962)	BNA	1 juli 2018
Pensioengerechtigden	Aangewezen door:	Benoemd tot en met:
Dhr. T. Termond (1946)	De Unie	1 juli 2018
Dhr. B. van den Bos (1950)	ANBO	1 september 2019
Actieve deelnemers	Aangewezen door:	Benoemd tot en met:
Mevr. D. Borghuis (1958)	De Unie	1 januari 2017
Dhr. W. Meenhorst (1980)	De Unie	1 juli 2018

Het bestuur acht het wenselijk dat het VO op Governance A-niveau opereert. Het verantwoordingsorgaan wordt in de gelegenheid gesteld tot het volgen van gerichte pensioenopleidingen om de deskundigheid te vergroten. In 2016 heeft circa de helft van het VO het Governance A-niveau bereikt.

Ondanks dat het reglement van het VO bepaalt dat leden van het VO maar één keer mogen worden herbenoemd, is de zittingstermijn van de heer H.W. Oonk per 1 januari 2016 met twee jaar verlengd. De BNA heeft aangegeven dat er omstandigheden zijn die een langere zittingsduur rechtvaardigen. De heer H.W. Oonk is tot 1 januari 2018 benoemd in verband met kennisborging en kennisoverdracht binnen het VO. Mevrouw D. Borghuis is per 1 januari 2017 voor vier jaar herbenoemd. Mevrouw E. Borgert is halverwege het verslagjaar als aspirant-lid tot het VO toegetreden. Zij zal per 1 januari 2018 vanuit de BNA worden voorgedragen als lid van het VO.

Hieronder treft u een schematische weergave van de rollen en taken van de diverse organen van het fonds:

1.4 Beloningsbeleid organen

Het bestuur heeft een beloningsbeleid opgesteld dat in overeenstemming is met de doelstellingen van het fonds en dat passend is binnen de bedrijfstak. De beloningen van de leden van de organen van het fonds staan in verhouding tot de gedragen verantwoordelijkheid, de aan de functie gestelde eisen en het hiermee gemoeide tijdsbeslag. Het bestuur vindt het belangrijk om met de vacatieregeling recht te doen aan de deskundigheid, professionaliteit en tijdsbesteding van de leden van de organen van het fonds. Door de vergoeding te baseren op een vast jaarbedrag worden de kosten beheersbaar, voorspelbaar en daarmee uitlegbaar.

Het bestuur is zich bewust van het feit dat de dynamiek in het fonds groot is en dat dit zijn weerslag heeft op de tijdsbesteding van de leden van de organen van het fonds. Voor specifieke werkzaamheden die een substantieel beslag leggen op de tijdsbesteding van het bestuur, de RvT en/of het VO, kunnen projecten worden benoemd. De tijd die aan projecten wordt besteed, wordt apart vergoed. Er is geen sprake van prestatie-gerelateerde beloningen.

Beloning leden van het bestuur

Het beloningsbeleid kent vaste bedragen die in overeenstemming zijn met het betreffende takenpakket, aangevuld met een vergoeding voor reiskosten van €0,40 per kilometer. Bestuursleden ontvangen een vaste jaarlijkse vergoeding van €21.504 voor 0,7 dagen per week. Het dagelijks bestuur ontvangt €46.080 voor 1,5 dagen per week. De tijdsbesteding van de voorzitter en de vicevoorzitter is per 1 januari 2016 verhoogd om recht te doen aan de daadwerkelijke tijdsbesteding. Deze was tot en met 2015 gesteld op respectievelijk 1,4 dagen en 1 dag per week.

Naast de vaste beloning wordt voor de participatie in projecten een beloning van €80 per uur toegekend. Bestuursleden houden een urenregistratie bij om de bestede uren na afloop van elk kwartaal te verantwoorden, te evalueren en af te zetten tegen de gestelde normuren. Het bestuur beoordeelt of bij structurele afwijkingen de normuren moeten worden bijgesteld.

Voor de twee onafhankelijke bestuursleden gold in 2016 een normtijdsbesteding van 1 dag per week. Bij de bepaling van de hoogte van de vergoedingsregeling is rekening gehouden met de Wet normering topinkomens. De vergoeding bedroeg in 2016 €38.600 per persoon op jaarbasis op basis van 1 dag per week. Het tarief voor projecturen bedroeg €100 per uur.

Alle genoemde bedragen zijn exclusief btw.

Beloning leden van het VO

Op grond van de statuten ontvangen leden van het VO een beloning voor het uitvoeren van hun werkzaamheden. In 2017 is met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 de beloningsregeling gewijzigd. Voor een lid van het VO is deze jaarvergoeding vastgesteld op €9.300 per jaar. De voorzitter ontvangt €13.950 per jaar. In afwijking van de andere organen ontvangen leden van het VO voor het volgen van SPO-studiedagen een vergoeding van €400 per studiedag. Werkzaamheden die buiten de reguliere taken van het VO vallen, kunnen als project worden aangemerkt en worden vergoed tegen een uurtarief van €50 per uur. De vergoeding voor reiskosten bedraagt €0,40 per kilometer. Alle genoemde bedragen zijn exclusief btw.

Beloning leden van de RvT

Het bestuur heeft op basis van de geraamde tijdsbesteding een vergoeding bepaald van € 15.000 per jaar voor de leden van de RvT. De voorzitter ontvangt € 22.500. Dit is de vergoeding voor reguliere toezichtstaken. Werkzaamheden die buiten de reguliere toezichtstaken vallen, kunnen als project worden aangemerkt en worden vergoed tegen een uurtarief van € 80 per uur. De vergoeding voor reiskosten bedraagt € 0,40 per kilometer. Alle genoemde bedragen zijn exclusief btw.

1.5 Bestuursbureau

In de governancestructuur van het fonds heeft het bestuursbureau een centrale rol in de beleidsvoorbereiding, monitoring en ondersteuning. Het bestuursbureau is belast met de uitvoering en beleidsvoorbereiding van bestuursbesluiten. Tevens ondersteunt het bestuursbureau de RvT en het VO bij de vervulling van hun taken en voert het bestuursbureau het secretariaat van het fonds. Het bestuur blijft echter wel zelf eindverantwoordelijk. De medewerkers van het bestuursbureau zijn in dienst bij SAPB. Voor vermogensbeheer wordt de invulling via SAPB betrokken bij Ortec Finance. Het bestuursbureau opereert onafhankelijk van de uitvoeringsorganisaties en adviseurs van het fonds. Om dit te waarborgen zijn onafhankelijkheidsverklaringen opgesteld en door de medewerkers ondertekend. Het bestuur maakt voor het opstellen van notulen gebruik van Emma Handson.

1.6 Uitbesteding

Het fonds heeft een uitbestedingsovereenkomst met SAPB voor wat betreft de pensioenadministratie en met PGGM Vermogensbeheer B.V., Syntus Achmea Real Estate & Finance en Bouwinvest Real Estate Investment Management B.V. voor wat betreft het vermogensbeheer. Met BMO Global Asset Management bestaat een overeenkomst voor fiduciair vermogensbeheer.

Het bestuur heeft BMO daarmee verantwoordelijk gesteld voor de strategische advisering, het balansmanagement, de selectie en monitoring van managers en voor rapportages. Hierdoor is een goede scheiding aangebracht tussen regie en uitvoering inzake vermogensbeheer. De afhankelijkheid van de vermogensbeheerders en de countervailing power is hiermee op het gewenste niveau en de governance is hierdoor beter gewaarborgd.

De bewaring van discretionaire effecten, de financiële administratie van de vermogensbeheerportefeuille en de compliance-monitoring van beleggingsrichtlijnen en performance zijn uitbesteed aan KAS BANK.

2 Bestuursverslag

Het jaar 2016 was turbulent. De rente daalde gestaag en er dreigde een korting op de aanspraken van de deelnemers en de uitkeringen aan de pensioengerechtigden. Verder vroegen het selectietraject voor een nieuwe pensioenuitvoerder per 1 januari 2018, de dienstverlening vanuit SAPB, het on-site vermogensbeheeronderzoek van DNB en de toekomst van het fonds in de brede zin van het woord veel aandacht. De evenwichtige belangenafweging van de belanghebbenden staat voorop bij alle beslissingen die het bestuur, het VO en de RvT hebben genomen. Het bestuur stuurt onverminderd aan op het terugbrengen van de complexiteit, de verbetering van de kwaliteit van de uitvoering en op het vergroten van de professionaliteit. In dit hoofdstuk legt het bestuur conform norm 19 uit de Code Pensioenfondsen verantwoording af over de gemaakte beleidskeuzes in 2016.

2.1 Thema's 2016

Pensioenadministratie

Het bestuur heeft vastgesteld dat SAPB op de belangrijkste onderdelen niet constant genoeg voldoet aan de kwaliteitseisen die het fonds van de uitvoerder conform gemaakte afspraken verwacht; dit onder andere op het gebied van het leveren van kwaliteit en service aan de bij het fonds aangesloten werkgevers. Met name de implementatie van 'Pensioenaangifte' en het factureringsproces hebben de voorgaande jaren tot onvrede geleid bij de aangesloten werkgevers en bij het fonds. Hoewel de kwaliteit van de dienstverlening in 2016 is verbeterd, heeft het bestuur besloten op zoek te gaan naar een toekomstbestendige pensioenuitvoerder die per 1 januari 2018 duurzaam de kwaliteit kan leveren die wordt gevraagd. Aan het einde van het verslagjaar heeft SAPB bovendien besloten om de uitvoering voor bedrijfstakpensioenfondsen te beëindigen per uiterlijk 1 januari 2019. Het fonds ziet deze ontwikkeling als een verhoogd risico en stuurt hier actief op.

Inmiddels is op 29 maart 2017 een intentieovereenkomst met APG gesloten op grond waarvan uiterlijk op 31 december 2017 een dienstverleningsovereenkomst met bijbehorende service-afspraken door het fonds en APG moet zijn ondertekend. Per 1 januari 2018 zal de pensioenadministratie door APG uitgevoerd worden.

Foutieve uitkeringen

Eind 2015 is het bestuur door SAPB geïnformeerd over 131 foutieve uitkeringen die in de periode 2011 tot en met 2015 hebben plaatsgevonden. Na een aanvullende controle is in de loop van 2016 geconstateerd dat er nog 7 andere foutieve uitkeringen waren. Het betreffen uitkeringen die zowel te hoog als te laag zijn uitgekeerd. Ernstige fouten worden door het bestuur als een incident beschouwd. In januari 2016 heeft het bestuur deze foutieve uitkeringen daarom ook bestempeld als een incident. Conform de incidentenregeling is dit aan zowel de interne als de externe toezichthouders gemeld. De fouten hebben verschillende oorzaken. Een onderzoekscommissie, door het bestuur ingesteld, heeft de fouten onderzocht. De onderzoekscommissie heeft de bevindingen en aanbevelingen gerapporteerd aan het bestuur. De onjuistheden zijn door SAPB in overleg met het bestuur gecorrigeerd. Door SAPB zijn maatregelen genomen om vergelijkbare fouten in de toekomst te voorkomen. Maandelijks vindt een vergelijking plaats tussen het uitkeringsysteem en het pensioenaansprakensysteem.

Het bestuur realiseert zich dat onder andere door deze foute uitkeringen niet aan de missie van het fonds, waarin een foutloze administratie wordt nagestreefd, wordt voldaan. Het bestuur heeft SAPB aansprakelijk gesteld voor de geleden schade en SAPB heeft inmiddels toegezegd de geleden schade te vergoeden.

Incassobeleid

Het bestuur heeft in het verslagjaar veel gedaan om de betalingsachterstanden van werkgevers te verkleinen. Het incassotraject van het fonds is verder geoptimaliseerd en strikt ingeregeld, zodat de risico's voor het fonds zo klein mogelijk zijn. Er was in 2016 sprake van 25 nieuwe faillissementen en een betalingsachterstand per 31 december 2016 van €0,9 miljoen.

Visie op zelfstandigheid

De architectenbranche is erg in beweging. De veranderde markt dwingt de architectenbranche snel te veranderen. Er wordt steeds meer flexibiliteit verwacht. Steeds meer ziet het bestuur dat arbeidskracht geleverd wordt door Zzp'ers. Op termijn zal de omvang van de branche zich niet meer verhouden tot de kosten die moeten worden gemaakt om de pensioenregeling optimaal uit te voeren. Ook spelen bij de afwegingen inzake de zelfstandigheid onder andere de complexiteit, de bestuurskracht en het voldoen aan wet- en regelgeving een belangrijke rol. Naast het vervullen van wettelijke taken worden ook het draagvlak binnen de branche en de herkenbaarheid voor deelnemers in de toekomstdiscussie meegenomen. Het fonds bespreekt de diverse mogelijkheden voor de beste vorm van het continueren van de pensioenregeling voor de architectenbranche met de stakeholders.

In 2016 heeft het bestuur diverse gesprekken gevoerd met de grotere ingenieursbureaus onder de werknaam Arch-Ing om over een eventuele gezamenlijke toekomst van gedachten te wisselen. Uit deze gesprekken zijn geen concrete vervolgstappen voortgekomen. Een longlist van pensioenfondsen is opgesteld om op gestructureerde wijze met collega-pensioenfondsen in contact te treden. Sociale partners zijn ook gevraagd mee te denken over dit dossier.

Btw

Met het vervallen van de koepelvrijstelling werd het fonds geconfronteerd met een substantiële verhoging van de kosten door het in rekening brengen van btw. Het fonds onderzoekt of een beperking van de kostenstijging mogelijk is.

Verplichtstelling

Werkgevers die voldoen aan de voorwaarden betreffende de verplichtstelling dienen zich te melden op het moment dat voor hen de aansluitings- c.q. deelnemingsplicht van toepassing is. Dit is het geval als hoofdzakelijk architectenwerkzaamheden worden uitgevoerd. De Belastingdienst bepaalt in welke sector de onderneming op grond van de bedrijfsactiviteiten moet worden ingedeeld.

De aangesloten werkgever is verantwoordelijk voor het tijdig verstrekken van de juiste gegevens die nodig zijn om de pensioenregeling uit te kunnen voeren. Indien het fonds het voor een goede uitvoering van de statuten en het pensioenreglement nodig acht, is de werkgever verplicht inzage te verlenen in boeken en bescheiden aan een door het fonds aan te wijzen persoon. De afspraken tussen verplicht aangesloten werkgevers en het fonds zijn vastgelegd in het uitvoeringsreglement.

2.2 Goed pensioenfondsbestuur

Het bestuur vindt het van groot belang het fonds goed te besturen en als 'goed huisvader' met het pensioenvermogen om te gaan. Het bestuur leeft hiervoor de normen uit de Code Pensioenfondsen (hierna: de Code) na. Conform code 21 uit de Code rapporteert het bestuur in dit jaarverslag over de naleving van de normen in de Code.

Code Pensioenfondsen

Tijdens de ontwikkeling van de Wet versterking bestuur pensioenfondsen stelde de STAR in samenwerking met de Pensioenfederatie de Code op. Per 1 juli 2014 is de Code wettelijk verankerd. Per 1 maart 2016 is de Ombudsman Pensioenen aan de Code toegevoegd. Het doel van de 83 normen in de Code is de verhoudingen binnen het fonds transparanter te maken en een goede uitvoering van de kernfuncties (besturen, toezicht en verantwoording afleggen) te stimuleren. Ook de communicatie met de belanghebbenden zoals werkgevers, (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden moet door de Code transparanter worden. Tot slot moet de Code bijdragen aan het versterken van 'goed pensioenfondsbestuur'. De Monitoringcommissie Code Pensioenfondsen ziet toe op de naleving van de Code.

Per orgaan zijn normen opgenomen over taak en werkwijze, samenstelling en zittingsduur, geschiktheid, benoeming, schorsing en ontslag. Daarnaast zijn overkoepelende thema's opgenomen. De thema's gaan over het eigen functioneren van zowel het fonds als de dienstverleners.

Het bestuur leeft de Code na op basis van het pas-toe-of-leg-uitbeginsel. Het fonds past de normen toe met uitzondering van een vijftal onderdelen. Onderstaand wordt beschreven van welke normen en met welke reden door het fonds wordt afgeweken:

Volgens norm 60 is de zittingsduur van een bestuurslid maximaal vier jaar waarbij herbenoeming voor twee nieuwe periodes mogelijk is. Een bestuurslid, dhr. W.J. Boot, is vanwege een speciale opdracht (toekomst van het fonds) voor een extra periode (van vier jaar) herbenoemd. De RvT en DNB hebben aangegeven hier geen bezwaar tegen te hebben.

Volgens norm 61 is de zittingsduur van een lid van het VO maximaal vier jaar waarbij herbenoeming voor één nieuwe periode mogelijk is. Een lid van het VO, dhr. H. Oonk, is vanwege de continuïteit en kennisoverdracht voor een halve extra termijn benoemd. De RvT en DNB hebben aangegeven hier geen bezwaar tegen te hebben.

Volgens norm 65 dragen het bestuur en het VO zorg voor een complementaire samenstelling van de organen. De verhouding in aantallen deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is de afgelopen jaren scheefgegroeid, waardoor de zetelverdeling in het VO geen afspiegeling is van de populatie van het fonds. Het bestuur en het VO zijn zich van deze situatie bewust.

Volgens norm 67 zitten in het bestuur en het VO ten minste één man en één vrouw. Ultimo 2016 voldeed het bestuur (nog) niet aan deze norm; het VO wel. Wel was er ultimo 2016 sprake van een vrouwelijk aspirant-lid voor het bestuur.

Volgens norm 68 dient zowel in het bestuur als in het VO minimaal één lid jonger dan 40 jaar zitting te hebben. In het diversiteitsbeleid heeft het bestuur deze leeftijd op 45 jaar gesteld. Het bestuur heeft besloten af te wijken van de

voorschriften uit de Code in verband met een meer realistische haalbaarheid. De heer H.W.T de Vaan is geboren in 1974 en is hiermee het jongste bestuurslid binnen het fonds en ultimo 2016 jonger dan 45 jaar. Het VO voldoet wel aan deze norm.

Gedragcode

Het bestuur hecht een groot belang aan een integere bedrijfsvoering en heeft om dit te borgen een gedragscode opgesteld. Alle betrokkenen hebben de gedragscode ondertekend. De gedragscode geeft regels en richtlijnen:

- ter voorkoming van verstrengeling van belangen;
- ter vermijding van verspreiding en misbruik van vertrouwelijke informatie; en
- ter voorkoming van koersmanipulatie.

Het bestuur heeft met het VO en de RvT gediscussieerd over de begrippen insider en verbonden persoon en hier een verduidelijking in aangebracht welke wordt uitgewerkt in de Gedragscode 2018. Bestuursleden van pensioenfondsen zouden als insider kunnen worden aangemerkt echter de bestuursleden van het fonds zijn van mening dat zij, gezien de aard van de portefeuille en het type beleggingen van het fonds, niet als insider hoeven te worden aangemerkt.

Zaken die onder de meldingsplicht of toestemmingsregeling vallen, worden gemeld aan de compliance-officer van het fonds, KPMG Advisory NV. De externe compliance-officer ziet toe op de naleving van de gedragscode. De externe compliance-officer doet eenmaal per jaar verslag van zijn bevindingen aangaande de naleving van de gedragscode aan het bestuur. De externe compliance-officer heeft in zijn verslag gerapporteerd dat de gedragscode in het algemeen is nageleefd. In het rapport wordt een aantal aanbevelingen gedaan omtrent thema's uit de gedragscode welke in 2017 extra onder de aandacht van de aan het fonds verbonden personen zullen worden gebracht.

Het onderwerp compliance is een maandelijks terugkerend onderwerp op de bestuursagenda. Het is bedoeld om bestuursleden de gelegenheid te geven compliance-zaken te melden en aan te geven welke seminars en/of cursussen zijn gevolgd. Dit draagt bij aan de bewustwording van compliance-risico's.

De Pensioenfederatie heeft in 2016 een geactualiseerde versie van de modelgedragscode voor pensioenfondsen gepubliceerd. Er was namelijk behoefte aan aanpassingen vanwege de verhoogde aandacht voor integriteitsrisico's. Er is een algemene norm opgenomen waaruit blijkt dat iedere verbonden persoon een eigen verantwoordelijkheid heeft richting het pensioenfonds en de belanghebbenden van het pensioenfonds. Daarnaast is de procedure van goedkeuring uniform gemaakt. Het fonds heeft de eigen gedragscode per 1 januari 2017 gebaseerd op de standaard van de Pensioenfederatie.

Klokkenluidersregeling

Met een klokkenluidersregeling kunnen degenen die financieel afhankelijk zijn van de dienstverlener, zonder gevaar voor hun positie, rapporteren over onregelmatigheden binnen de het fonds of bij de uitbestedingspartijen. Dit kan gaan om onregelmatigheden van algemene, van operationele en/of van financiële aard. Het bestuur heeft een eigen klokkenluidersregeling vastgesteld en KPMG Advisory is aangesteld als organisatie waar de meldingen kunnen worden gedaan. Er zijn in het verslagjaar met betrekking tot deze regeling geen meldingen gedaan.

Beheerst beloningsbeleid

De principes voor beheerst beloningsbeleid zijn gericht op financiële ondernemingen en op pensioenfondsen die onder toezicht staan van DNB of de AFM. Het doel van de principes is het tegengaan van 'perverse beloningsprikkelers'. Door het naleven van de principes zijn soliditeit, integriteit en het voldoen aan de verwachtingen bij belanghebbenden van het fonds

gewaarborgd. Het bestuur heeft bovendien een verklaring over het beheerst beloningsbeleid ondertekend. Ook in het uitbestedingsbeleid is een verwijzing naar het beheerst beloningsbeleid zoals omschreven in paragraaf 1.4, opgenomen.

Diversiteitsbeleid

In het diversiteitsbeleid is opgenomen dat 'de eis van geschiktheid prevaleert boven diversiteit'. Een kandidaat dient te allen tijde aan het objectieve criterium deskundigheid te voldoen. In het beleid is opgenomen dat in alle organen van het fonds zowel een vrouw als een persoon jonger dan 45 jaar zitting zal hebben. Het bestuur heeft vastgesteld dat de organen in 2016 diverser waren samengesteld dan in voorgaande jaren; het streven is echter een nog diversere samenstelling. Diversiteit draagt bij aan vernieuwing en voorkomt 'tunnelvisie-denken'. Invulling geven aan het vastgestelde beleid blijkt echter moeilijk te zijn. Bij de selectie van een nieuw lid, wordt de voordragende organisatie expliciet naar het diversiteitsbeleid verwezen.

Mevrouw M.M.E.P. Groenen is in 2016 als aspirant-lid tot het bestuur toegetreden. In 2017 zal zij, na goedkeuring door DNB, worden benoemd als bestuurslid van werkgeverszijde. Zij vult de openstaande vacature in die in de loop van 2016 is ontstaan door het vertrek van de heer W.G. Heuts. Hierdoor voldoet het fonds vanaf het moment van definitieve benoeming aan de diversiteitseis om minimaal een vrouwelijk bestuurslid te hebben.

Geschiktheid en functioneren bestuur

De geschiktheid van bestuursleden heeft de aandacht van het bestuur. Nieuwe bestuursleden dienen vanaf het moment van toetreden te voldoen aan de wettelijke eisen en de aanvullend gestelde eisen in het bestuurdersprofiel. Het bestuur heeft een geschiktheidsplan ter bevordering van de eigen geschiktheid. Het bestuur ervaart echter een spanningsveld tussen geschiktheid en complementariteit, diversiteit en representativiteit. Het fonds kent een jaarlijkse evaluatiecyclus. De voorzitter houdt jaarlijks evaluatiegesprekken met de individuele bestuursleden.

Zelfevaluatie

Het bestuur heeft een procedure vastgesteld voor periodieke zelfevaluatie. Het gaat hierbij om het functioneren van het bestuur als geheel en om het functioneren van de individuele bestuursleden afzonderlijk. Het doel van de zelfevaluatie is de kwaliteit van het bestuur in stand houden en daar waar nodig te verbeteren. In het verslagjaar heeft de zelfevaluatie plaatsgevonden door middel van de 'Profile Dynamics-analyse' waarmee inzicht is verkregen in de onderliggende waardensystemen die bestuursleden hanteren en die grotendeels hun denken en gedrag bepalen. Er is veel aandacht besteed aan deze resultaten.

Evaluatie externe adviseurs

Jaarlijks vinden evaluatiegesprekken plaats tussen het dagelijks bestuur en de externe adviseurs. De RvT en het VO worden van deze uitkomsten op de hoogte gebracht.

Financieel crisisplan

Het bestuur beschikt over een crisisplan dat als bijlage aan de ABTN is toegevoegd. Ook is een escalatieplan aan het crisisplan toegevoegd voor andere calamiteiten dan een financiële crisis. Het crisisplan staat op de website van het fonds.

Het bestuur benadrukt dat een evenwichtige belangenafweging bij de te nemen crisismaatregelen vooropstaat. Hieraan geeft het bestuur invulling door de lasten van crisismaatregelen zo evenwichtig mogelijk te verdelen over deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers en overige belanghebbenden. Het crisisplan geeft aan in welke situaties en

bij welke grenswaarden het bestuur maatregelen neemt, wat de aard van deze maatregelen is, hoe deze concreet en materieel vorm krijgen en hoe de maatregelen worden uitgevoerd.

Prudent person

Conform artikel 135 van de Pensioenwet dient het fonds een beleggingsbeleid te voeren in overeenstemming met de prudent-person-regel, wat betekent dat het fonds belegt in het belang van alle aanspraak- en pensioengerechtigden. Het fonds belegt op zodanige wijze dat de veiligheid, de kwaliteit, de liquiditeit en het rendement van de portefeuille als geheel zijn gewaarborgd. Het fonds heeft zijn organisatie daarom zo ingericht dat er sprake is van goede procedures en controlemechanismen, dat er beleid is voor beheersing van risico's en dat het fonds zorg draagt voor de uitvoering van dit beleid. Hierbij staat voorop dat de externe uitvoerders de geldende wet- en regelgeving naleven.

2.3 Communicatie

2.3.1 Communicatiebeleidsplan

Het bestuur vindt het belangrijk dat (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers en overige belanghebbenden goed worden geïnformeerd over de pensioenregeling. Dit draagt bij aan het vertrouwen. Open en begrijpelijke communicatie speelt hierbij een belangrijke rol. Het bestuur stelt hiervoor een strategisch communicatiebeleidsplan en een jaarlijks communicatie-actie-jaarplan op.

Het fonds kijkt kritisch naar de kosten en effectiviteit van de communicatie-uitingen. Daarom is een aantal communicatie-uitingen ter discussie gesteld en heeft het bestuur besloten de digitale communicatie verder uit te rollen. De verzending van de digitale nieuwsbrief vindt frequenter plaats en bevat meer actuele onderwerpen. Bij belangrijke gebeurtenissen of noodzakelijke toelichtingen worden video's op de website geplaatst. Ook is de communicatie meer gericht op interactie. Een deel van de website is Engelstalig.

Anne

Vanuit verschillende invalshoeken wordt op diverse manieren met allerlei communicatiemiddelen gecommuniceerd. (Gewezen) deelnemers krijgen Uniforme Pensioenoverzichten (UPO's) en pensioengerechtigden jaarlijkse uitkeringsoverzichten. Zij krijgen allen medewerkers van SAPB aan de telefoon bij klachten of vragen, ontvangen digitale nieuwsbrieven en zien bestuursleden op regiobijeenkomsten of in filmpjes op de website. Het bestuur werkt eraan om via alle communicatiekanalen op een eenduidige en herkenbare manier te communiceren. Hiervoor heeft het bestuur het concept '1Pensioenfondsen' ontwikkeld met de naam 'Anne'. De communicatie wordt vooraf 'Anne'-proof gemaakt, zodat de boodschap op eenduidige en herkenbare wijze wordt gecommuniceerd.

Regiobijeenkomsten

Om het pensioenbewustzijn te vergroten is het fonds eind 2015 gestart met het organiseren van regiobijeenkomsten voor 55-plussers. Deze bijeenkomsten worden door de bezoekers gewaardeerd. De opkomst is relatief hoog. Bezoekers krijgen uitleg over de pensioenregeling en ontwikkelingen in pensioenland en gaan daarna met het bestuur in discussie. Hierdoor worden de bereikbaarheid en de zichtbaarheid van het fonds vergroot. Het bestuur heeft besloten om in 2017 een vervolg te geven aan deze regiobijeenkomsten.

2.3.2 Wet pensioencommunicatie

De nieuwe Wet pensioencommunicatie trad op 1 juli 2015 in werking en is in stappen geïmplementeerd aan de hand van een stappenplan. Het doel is een betere pensioencommunicatie waarbij de onzekerheden over pensioen beter worden uitgelegd. Deelnemers en pensioengerechtigden krijgen jaarlijks en gewezen deelnemers eens in de vijf jaar een persoonlijk totaaloverzicht van hun pensioen. Met meer digitale communicatie probeert het bestuur de communicatiekosten te beperken.

Pensioen 1-2-3 is met ingang van 1 juli 2016 verplicht en het fonds heeft deze manier van communiceren tijdig geïmplementeerd. Het bestuur streeft maximale transparantie in communicatie na.

2.3.3 Pensioenregister

De Stichting Pensioenregister is een initiatief van de gezamenlijke Nederlandse pensioenfondsen, de pensioenverzekeraars en de Sociale Verzekeringsbank (SVB). Dit samenwerkingsverband stelt sinds 6 januari 2011 de website <http://www.mijnpensioenoverzicht.nl> beschikbaar aan het Nederlandse publiek. Op de website kan iedereen een overzicht krijgen van de door hem of haar opgebouwde en op te bouwen pensioenaanspraken bij pensioenfondsen, pensioenverzekeraars en de Sociale Verzekeringsbank. Consumenten en pensioenuitvoerders zijn positief over het Pensioenregister. Het bestuur heeft afspraken met SAPB gemaakt om de jaarlijkse aanlevering van pensioengegevens aan het Pensioenregister te waarborgen en ervoor te zorgen dat de gegevens tijdig worden geleverd. Het bestuur constateert dat dit gebeurt. In 2016 zijn de gegevens tijdig aangeleverd.

2.4 Toezichthouders DNB en AFM

DNB en de AFM houden toezicht op pensioenfondsen. DNB beoordeelt de financiële aspecten en de AFM ziet toe op gedrag en communicatie. Volgens de systematiek van DNB is het fonds als een middelgroot fonds geclassificeerd. Op basis van artikel 96 van de Pensioenwet is het fonds verplicht de volgende melding te doen:

“In 2016 was bij het fonds geen sprake van:

- het opleggen van dwangsommen en boetes door de toezichthouder;
- een aanwijzing als bedoeld in artikel 171 van de Pensioenwet;
- de aanstelling van een bewindvoerder door de toezichthouder als bedoeld in artikel 173 van de Pensioenwet;
- de beëindiging van de situatie, bedoeld in artikel 172 van de Pensioenwet, waarin de bevoegdheidsuitoefening van alle of bepaalde organen van een pensioenfonds is gebonden aan toestemming van de toezichthouder.”

DNB heeft in het tweede kwartaal van 2016 een on-site onderzoek vermogensbeheer uitgevoerd. De aanleiding voor dit onderzoek was tweeledig. De eerste was dat DNB periodiek bij alle pensioenfondsen onderzoek doet naar de beleggingen. De tweede was dat DNB als onderdeel van het on-site toezicht wil nagaan of de beheersing van de beleggingen adequaat is in opzet, bestaan en werking. De conceptrapportage is eind 2016 besproken met DNB, waarna de rapportage definitief is vastgesteld. Het rapport bevat een aantal belangrijke bevindingen. Zo heeft DNB onder andere geconstateerd dat de opzet van het risicomanagement voor vermogensbeheer binnen het fonds op enkele punten voor verbetering vatbaar is. Het bestuur ziet het rapport als een belangrijk aanknopingspunt om de governance van het fonds in lijn te brengen met de huidige eisen van goed pensioenfondsbestuur. Aan de hand van een plan van aanpak worden de bevindingen opgelost. De

IRM-commissie vormt nu de tweede lijn. Verder is er geen vermenging meer in rollen van de beleggingsadviescommissie en de IRM-commissie. Hierover heeft afstemming plaatsgevonden met DNB.

In 2016 voerden DNB en de AFM een gezamenlijk onderzoek uit met als doel inzicht te verkrijgen of pensioenfondsen hun (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden goed en voldoende realistisch informeren. Ze onderzochten ongeveer 140 fondsen die eind 2015 een beleidsdekkingsgraad hadden onder de indexatiegrens van 110%. DNB en de AFM hebben bekeken of de informatie over toeslagen en verlagingen consistent was met de financiële opzet en of die informatie correct, evenwichtig en duidelijk was. DNB en de AFM gaven aan dat het fonds correct en duidelijk communiceert over toeslagverlening, maar onvoldoende over de kans op korting op middellange termijn. Het bestuur heeft dit opgepakt en de communicatie aangepast en uitgebreid op dit laatste punt.

Vanaf 2016 publiceert DNB op haar website de uitvoeringskosten en rendementen van de individuele pensioenfondsen, dus ook die van ons fonds.

Eind 2016 heeft het fonds een mogelijk incident gemeld bij DNB. Het betreft een vastgoedtransactie waarbij de uitvoerder heeft gehandeld in strijd met de instructies van het fonds. Het fonds heeft juridische expertise ingeschakeld om deze zaak te onderzoeken en vast te stellen of er sprake is van schade.

2.5 Wijzigingen statuten en reglementen

Het (financiële) beleid zoals het bestuur dat heeft vastgesteld, is verwerkt in de fondsdocumenten. Het pensioenreglement 2015 is in 2016 diverse malen aangepast naar aanleiding van bestuursbesluiten. Ook heeft de omzetting plaatsgevonden van het oude, juridisch getinte reglement naar een versie die dezelfde lading dekt maar makkelijker leesbaar is; het heldere reglement. Juridisch taalgebruik is zo veel mogelijk vermeden wat de leesbaarheid heeft vergroot.

De statuten zijn in 2016 niet aangepast. In 2017 zijn de statuten aangepast in verband met de uitbreiding van het dagelijks bestuur.

Het bestuur heeft het besluit genomen de excedentregeling per 1 januari 2016 te beëindigen. Gezien het lage aantal deelnemers, de complexiteit van de uitvoering en het feit dat er in de markt alternatieve producten zijn, is hiertoe besloten. Tevens past dit besluit bij de wens van het bestuur om te groeien naar een gangbare pensioenregeling. Cao-partijen hebben met dit besluit ingestemd. Het VO is abusievelijk niet vooraf om advies gevraagd, terwijl dit wel had moeten. Het VO is op een later moment alsnog gevraagd advies te geven en heeft negatief geadviseerd.

Het bestuur heeft in december 2016 besloten het uitvoeringsreglement aan te passen voor de gewijzigde franchise. Het VO is abusievelijk niet vooraf om advies gevraagd, terwijl dit wel had moeten. Het VO is, in 2017, alsnog gevraagd advies te geven.

2.6 Vooruitblik naar 2017

In 2017 zal een groot deel van de bestuurscapaciteit worden ingezet op de transitie van SAPB naar APG. Het bestuur heeft Sprenkels & Verschuren ingehuurd om de transitie vanuit het fonds te begeleiden.

Vanaf 2017 wordt een nieuwe commissie aan de bestuursstructuur van het fonds toegevoegd: de Pensioen-, Uitbestedings- en Communicatie-commissie (PUC-Commissie). Deze commissie adviseert het bestuur over het pensioenbeleid, het uitbestedingsbeleid (niet zijnde de uitbestedingen die verband houden met het vermogensbeheer van het fonds) en het communicatiebeleid. Verder adviseert de commissie het bestuur over de uitbestedings-, de IT-, de juridische en de verzekeringstechnische risico's aangaande het pensioenbeheer en monitort deze.

In 2016 heeft het bestuur beleid geformuleerd waarin de eerste- en tweedelijnsverantwoordelijkheid voor het integraal risicomanagement zijn gesplitst. Deze splitsing heeft als doel meer countervailing power binnen de eigen organisatie te organiseren. Voor alle risico's hebben commissies of het bestuur een eerstelijnsverantwoordelijkheid. De IRM-commissie gaat de tweedelijnsverantwoordelijkheid vervullen. Vanuit deze rol challengeert en ondersteunt de IRM-commissie de overige commissies en brengt de commissie onafhankelijk een advies uit aan het bestuur.

Naar verwachting zal ook de komende periode de financieel-economische omgeving van het fonds turbulent blijven. De verkiezingen in Europa en de beleidsmaatregelen van de Amerikaanse regering kunnen een flinke invloed hebben op de financiële markten in 2017. In 2017 wordt het strategisch beleid opnieuw getoetst aan de actuele financieel-economische omstandigheden op basis van een ALM-studie. Via zo'n ALM-studie kunnen mogelijke beleidswijzigingen nadrukkelijk worden aangesloten op de risicohouding en de beginselen van het fonds.

3 Financieel beleid

Het fonds wil aan de eerder omschreven statutaire doelstellingen voldoen. Het is dus belangrijk dat het fonds over voldoende middelen beschikt, zodat er altijd genoeg middelen zijn om (toekomstige) uitkeringen te kunnen betalen. Het bestuur gebruikt hiervoor de beleidsinstrumenten premiebeleid, toeslagenbeleid en beleggingsbeleid. Het financiële beleid van het fonds is integraal vastgelegd in de ABTN van het fonds conform artikel 145.1 Pensioenwet. Dit document wordt gedurende het jaar geactualiseerd als hier aanleiding toe is.

3.1 Ontwikkelingen financiële positie

Pensioenverplichtingen met ruim 4% toegenomen

De belangrijkste taak van een pensioenfonds is pensioenen te kunnen uitkeren aan de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Volgens vastgestelde regels berekent het fonds hoeveel vermogen het moet hebben om deze individuele pensioenuitkeringen mogelijk te maken. Deze verplichtingen zijn het afgelopen jaar met € 164 miljoen (4,41%) toegenomen.

Pensioenen

Werknemers bouwen als deelnemer allemaal op gelijke wijze pensioen op. Deelnemers hebben zelf in geringe mate invloed op hoe en wanneer ze hun pensioen laten uit betalen. Het afgelopen jaar bedroeg de pensioenopbouw 1,875% van de pensioengrondslag. Hierdoor groeiden de verplichtingen van het fonds met € 49 miljoen. Aan de andere kant leidde de uitkering van pensioenen ertoe dat de verplichtingen met € 101 miljoen afnamen. Per saldo leverden pensioenopbouw en -uitkeringen in 2016 een daling van de verplichtingen met € 52 miljoen op.

Rente

De verplichtingen van het fonds worden berekend met de marktrente. Als de rente daalt, stijgen de verplichtingen. Het fonds heeft dan meer vermogen nodig om aan zijn verplichtingen te voldoen. In 2016 daalde de marktrente verder. Hierdoor namen de verplichtingen met € 356 miljoen toe.

Wijziging actuariële uitgangspunten

In het boekjaar zijn diverse actuariële uitgangspunten gewijzigd, waaronder het gaan toepassen van de Prognosetafel AG2016, het toepassen van ervaringssterfte die is gebaseerd op een model dat ten grondslag ligt aan de Triple A Ervaringssterfte 2016, de aanpassing van partnerfrequenties op basis van CBS-data en ten slotte de aanpassing van de opslag voor wezenpensioen. Per saldo heeft de wijziging van de actuariële uitgangspunten geleid tot een afname van de verplichtingen met € 123 miljoen.

Samenvattend

In 2016 stegen de verplichtingen van het fonds met ruim 4%. Dat komt met name door de dalende marktrente. Verder kwamen er minder pensioenrechten van werknemers bij dan er voor gepensioneerden af gingen en zijn de actuariële uitgangspunten gewijzigd.

Toename van de beleggingen bedraagt 11%

De beleggingen namen in 2016 met € 406 miljoen toe tot € 4.144 miljoen, een stijging van 11%. Bij de ontwikkeling van de bezittingen spelen verschillende factoren een rol.

Pensioenen

Het fonds ontving € 44 miljoen pensioenpremie van werknemers en werkgevers en keerde € 101 miljoen aan pensioenen uit aan pensioengerechtigden. Per saldo namen de bezittingen hierdoor met € 57 miljoen af.

Vermogensontwikkeling

Zowel de zakelijke als de vastrentende waarden (inclusief derivaten) lieten positieve resultaten zien. Het fonds behaalde per saldo een beleggingsresultaat van € 444 miljoen.

Uitvoeringskosten (bedragen in € 1.000)

De uitvoeringskosten namen in 2016 toe ten opzichte van 2015, van € 3.921 in 2015 naar € 4.514 in 2016. De stijging van de uitvoeringskosten wordt met name veroorzaakt door een stijging van de administratiekosten (waaronder de btw die voor het eerst moest worden geheven over de kosten van het bestuursbureau), de bestuurskosten, de advieskosten en de communicatiekosten.

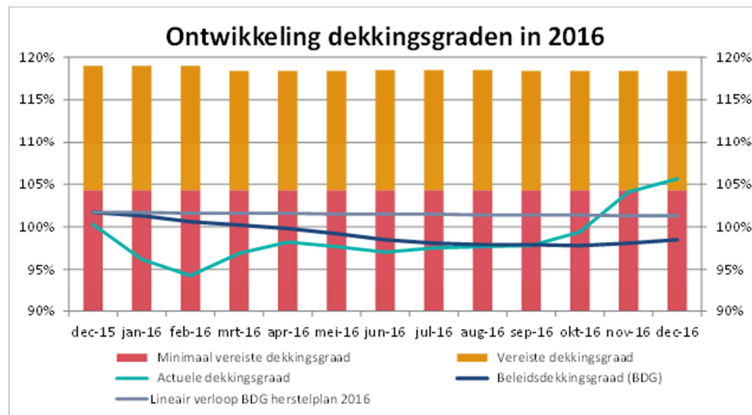
Samenvattend

De vermogensontwikkeling leidde tot een toename van de bezittingen van het fonds.

Ontwikkeling dekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad daalde in 2016 van 101,7% naar 98,6%. De belangrijkste factor voor de daling van de beleidsdekkingsgraad was de gedurende het jaar dalende rente. De goede resultaten op beleggingen zoals aandelen en risicovollere obligaties wogen hier niet tegenop.

De actuele dekkinggraad liet onderstaand beeld zien. Daarbij valt de stijging eind 2016 op welke met name het gevolg is van de behaalde rendementen en van de aanpassing in de actuariële uitgangspunten.

Premie

Het fonds is wettelijk verplicht een kostendekkende premie vast te stellen. De kostendekkende premie bestaat uit de volgende onderdelen:

- de kosten voor de onvoorwaardelijke onderdelen van de pensioenopbouw;
- een opslag voor solvabiliteit en voorwaardelijke toeslagverlening; en
- een opslag voor uitvoeringskosten.

Het bestuur heeft de premie voor 2016, net als voor 2015, voor alle deelnemers vastgesteld op 23% van de pensioengrondslag. Het fonds maakt voor de premie geen onderscheid tussen de omvang van een onderneming en het geslacht, de leeftijd of de gezondheid van een deelnemer. De werkgever betaalt 55% van de pensioenpremie, de werknemer betaalt 45%.

Het bestuur heeft ervoor gekozen vanaf 2015 de premie te dempen, waardoor deze minder fluctueert en minder afhankelijk is van de rente. Zowel sociale partners als het bestuur streven namelijk stabiliteit in de premie na met een gewenste bandbreedte tussen 18% en 26% van de pensioengrondslag. Het bestuur monitort nauwgezet of het rendement-gedempte systeem van premiebepaling ook op langere termijn houdbaar is en zal het systeem in 2017 verder evalueren.

Binnen deze premiesystematiek moet het bestuur rekening houden met voorwaardelijke toeslagverlening. Het bestuur heeft deze voorwaardelijke toeslagverlening vastgesteld op het niveau van 2,5% per jaar. De kosten hiervan worden integraal opgenomen in de premie. Het gaat hier om een voorwaardelijke toeslag. Dit betekent dat toeslag uitsluitend wordt toegekend als de financiële positie van het fonds dit toelaat.

De solvabiliteitsopslag is een verplichte opslag en is bedoeld om het vermogen van het fonds op peil te brengen of te houden. Momenteel is de vereiste solvabiliteitstoelag lager dan de kosten die het fonds inreken voor voorwaardelijke toeslagverlening. Daardoor hoeft het fonds deze solvabiliteitstoelag geen bestanddeel te laten zijn van de premie. Ook voor de uitvoeringsopslag van de pensioenregeling is een percentage vastgesteld, waarmee de pensioenpremie moet worden verhoogd. Momenteel resulteert dit voor het fonds in een verhoging van de premie met 1,6% van de pensioengrondslagsom.

Premie dekkingsgraad

Doordat het fonds de premie berekent met een verwacht rendement, komen wijzigingen in de rente niet direct tot uiting in de premie. De actuele rente bepaalt wel de voorziening die het fonds moet aanhouden voor de nieuwe pensioenopbouw. De premie dekt ultimo 2016 circa 83,1% van de toename van de voorziening door pensioenopbouw. Met andere woorden: de premiedekkingsgraad ultimo 2016 is 83,1%. Het restant wordt betaald uit het eigen vermogen van het fonds. In 2016 zorgde dit voor een daling van de dekkingsgraad met 0,2%.

Evenwichtigheid van het premiebeleid

Het bestuur behartigt de belangen van alle betrokkenen zo evenwichtig mogelijk. Ondanks dat de premie niet de volledige toename van de voorziening dekt, heeft het bestuur geconcludeerd dat de premie voldoet aan de voorwaarde van de evenwichtige belangenbehartiging. Daarbij heeft het bestuur het volgende overwogen:

- De premie heeft slechts een beperkte invloed op de financiële positie van het fonds.
- Voor de premieberekening worden realistische verwachte rendementen gehanteerd. Deze worden ook gebruikt in het herstelplan om te bepalen of korting van opgebouwde pensioenen noodzakelijk is.
- De gehanteerde rendementen zijn lager dan DNB toestaat. De afgelopen jaren zijn de daadwerkelijk behaalde rendementen hoger geweest.
- Omdat de opgebouwde rechten van premiebetalers pas na lange tijd tot uitkering komen, kan het fonds op verantwoorde wijze meer in zakelijke waarden beleggen wat het perspectief op uitkering voor alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden verbetert.

De evenwichtigheid van het premiebeleid is tevens beoordeeld aan de hand van de haalbaarheidstoets. In de onderstaande tabel is het pensioenresultaat voor verschillende leeftijden opgenomen, alsmede het gemiddelde voor het gehele fonds.

Leeftijd	25	35	45	55	65	75	Totaal
Pensioenresultaat	94%	94%	93%	92%	93%	94%	93%

Op grond van bovenstaande resultaten heeft het bestuur geconcludeerd dat het premiebeleid evenwichtig uitpakt voor alle deelnemers in de diverse leeftijdscohorten.

Haalbaarheidstoets

Bij de invoering van het FTK heeft het fonds in 2015 voor het eerst de aanvangshaalbaarheidstoets gedaan. Het doel van de aanvangshaalbaarheidstoets is om op basis van een stochastische doorrekening van het huidige fondsbeleid over een horizon van 60 jaar, op basis van een voorgeschreven scenario-set, inzicht te verschaffen in de financiële positie van het fonds. Met de haalbaarheidstoets beoordelen het bestuur en de sociale partners of het bestaande beleid van het fonds aansluit bij de overeengekomen ambitie. Na deze eerste toets, is het fonds nu verplicht een jaarlijkse toets uit te voeren op basis van artikel 143 Pensioenwet. Met de toets is aangetoond dat de financiële opzet en het verwachte pensioenresultaat aansluiten bij de risicohouding van het fonds.

De toetsing aan de ondergrenzen in 2016 is in de volgende tabel samengevat:

Type grens	Grens	Toets 2016
Ondergrens verwacht pensioenresultaat	74%	93%
Maximale afwijking in een slechtweerscenario	45%	37%

Z-score

De z-score van het fonds wordt ieder jaar vastgesteld. Bij de berekening worden ook de kosten in beschouwing genomen. De z-score geeft de afwijking van het feitelijke beleggingsrendement van het fonds ten opzichte van een benchmarkrendement weer. De benchmark wordt gebruikt om de resultaten van het fonds te vergelijken met een bepaalde objectieve maatstaf. De definitieve z-score van 2016 is 0,13.

Ook wordt elk jaar de cumulatieve performancetoets van het fonds vastgesteld. De cumulatieve performancetoets wordt over een periode van vijf jaar bepaald. Het fonds heeft onvoldoende gepresteerd als een performancetoets gemeten over vijf jaar lager is dan nul. Als dat het geval is zijn werkgevers niet meer gebonden aan de verplichtstelling van het fonds. Dat wil zeggen dat zij dan, onder voorwaarden, ervoor mogen kiezen hun pensioenregeling ergens anders onder te brengen. De cumulatieve performancetoets over de periode 1 januari 2012 tot en met 31 december 2016 is 0,48.

Risicohouding

Conform de Pensioenwet, artikel 102a, heeft het bestuur, in overleg met de overige fondsorganen, gezorgd voor de vastlegging van de doelstellingen en beleidsuitgangspunten, waaronder de risicohouding van het fonds.

3.2 Evaluatie herstelplan

Op basis van de regels van het FTK was de dekkingsgraad per 1 januari 2016 onvoldoende en moest het fonds op grond van artikel 138, lid 2 Pensioenwet een nieuw herstelplan maken. Het fonds heeft in maart 2016 dit nieuwe herstelplan ingediend bij DNB. Het fonds heeft in het herstelplan laten zien dat voldoende herstelcapaciteit aanwezig is om binnen de wettelijke termijn, zonder aanvullende maatregelen of korten, naar het vereist vermogen te herstellen. DNB heeft ingestemd met dit nieuwe herstelplan.

In dit herstelplan heeft het bestuur aangegeven hoe het herstel volgens het model van het herstelplan verloopt. Jaarlijks, mits het fonds zich op het meetmoment nog steeds in een tekort bevindt, wordt het herstelplan geactualiseerd, waarbij wederom wordt gekeken of het fonds nog kan herstellen binnen de wettelijke termijn.

In het kader van een evenwichtige belangenafweging heeft het bestuur gekozen voor de maximale hersteltermijn van 12 jaar. Uit onderzoek is gebleken dat een lange hersteltermijn gunstig is voor alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden, mits aan de lange hersteltermijn wordt vastgehouden. Ook rekent het fonds met prudente, lagere rendementen dan in het model zijn toegestaan. Uit het herstelplan blijkt dat in de herstelperiode geen toeslagverlening kan plaatsvinden, maar dat er ook geen bijzondere maatregelen, zoals kortingen, hoeven te worden genomen. Dit herstelplan is gebaseerd op het bestaande beleid.

De werkelijke ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad is echter altijd bepalend. De actuele dekkingsgraad is in het verslagjaar met 5,6%, van 100,3% naar 105,9%, gestegen. Ten opzichte van de verwachte dekkingsgraad van 102,3% ultimo 2016 conform het herstelplan betekent dit dat het herstel 3,6% hoger is dan verwacht.

3.3 Toeslag

Het bestuur bepaalt jaarlijks of, en in welke mate, per 1 juli toeslag kan worden verleend op de opgebouwde aanspraken en pensioenuitkeringen. Het fonds reserveert hiervoor geen geld en brengt hiervoor geen extra pensioenpremie in rekening. Sinds de invoering van de middelloonregeling is er een onderscheid tussen de voorwaardelijke toeslagen voor deelnemers en voor de groep gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Om de belangen van de verschillende generaties binnen het fonds evenwichtig te behartigen, is het indexatiebeleid per 1 januari 2015 terughoudender vastgesteld. Het doel is de financiële positie van het fonds hierdoor te versterken. Een hoger vermogen draagt bij aan het verbeteren van de toeslagverwachtingen op langere termijn en het verminderen van de kans op korting van de pensioenaanspraken en -uitkeringen. De voorwaardelijkheid is door het bestuur vormgegeven met een toeslagenbeleid dat toekenningen afhankelijk stelt van de hoogte van de beleidsdekkingsgraad.

De reële dekkingsgraad geeft de verhouding weer tussen de beleidsdekkingsgraad en de dekkingsgraad waarbij volledige prijsindexatie is toegestaan. In de reële dekkingsgraad wordt rekening gehouden met de verwachte stijging van de prijzen. Een reële dekkingsgraad van 100% betekent dat een pensioenfonds de pensioenverplichtingen kan betalen en daarnaast ook de aanspraken en uitkeringen kan verhogen met de verwachte stijging van de prijzen. De reële dekkingsgraad van het fonds bedraagt ultimo 2016 80,1% (ultimo 2015: 80,8%).

Gedeeltelijke toeslagverlening is mogelijk bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of hoger, mits na toeslagverlening de stijging van de dekkingsgraad ten opzichte van een jaar eerder nog minimaal 3% bedraagt. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan het vereiste vermogen (118,6%) is volledige toeslagverlening mogelijk, mits de dekkingsgraad daardoor niet afneemt ten opzichte van een jaar eerder. Anders wordt een gedeeltelijke toeslag verleend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan een reële dekkingsgraad van 100% (nominaal ongeveer 140%) zijn volledige toeslagverlening, inhaalindexatie en eventueel herstel van kortingen mogelijk. Het bestuur behoudt het recht om in bijzondere gevallen af te wijken van het hiervoor beschreven beleid. In alle gevallen houdt het bestuur zich aan de in de Pensioenwet en in lagere regelgeving gestelde eisen inzake de maximale hoogte van de te verlenen toeslagen.

Bij de toeslagverlening wordt voor deelnemers zo veel mogelijk de salarisontwikkeling in de bedrijfstak gevolgd. Het fonds kijkt naar het percentage waarmee de cao-lonen in een periode van twaalf maanden zijn gestegen. Bij de toeslagverlening worden voor de pensioenuitkeringen aan pensioengerechtigden zo veel mogelijk de stijging van de cao-lonen in de bedrijfstak en die van het prijsindexcijfer gevolgd. Het fonds kijkt naar het gemiddelde waarmee de cao-lonen in een periode van twaalf maanden zijn gestegen. De stijging van de cao-lonen vormt het maximum.

Per 1 juli 2016 zijn de pensioenaanspraken en -uitkeringen niet verhoogd. Het bestuur betreurt dat het fonds al enkele jaren, voor het eerst in 2003, heeft moeten besluiten geen toeslagen te verlenen aan (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden van het fonds. Het bestuur heeft de toeslagambitie van het fonds niet kunnen waarmaken. De verwachting is dat ook de komende jaren geen toeslag kan worden verleend.

De achterstand in toeslagverlening is voor deelnemers 10,88% en voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden 13,10%. Dit is exclusief de korting op de pensioenaanspraken- en uitkeringen van 2,8% die in 2013 is doorgevoerd. De onvoorwaardelijke toeslag van 2% voor ingegane invaliditeitspensioenen van arbeidsongeschikten is wel toegekend.

Verhoging pensioenaanspraken deelnemers afgelopen vijf jaar:

	Toeslag	Ambitie
2012	0%	2%
2013	0%	2%
2014	0%	0%
2015	0%	1%
2016	0%	1%

Verhoging gewezen deelnemers en pensioengerechtigden afgelopen vijf jaar:

	Toeslag	Ambitie
2012	0%	2%
2013	0%	2%
2014	0%	0%
2015	0%	0,95%
2016	0%	1%

3.4 Kosten uitvoering pensioenbeheer

Het fonds maakt voor het uitvoeren van de pensioenregeling diverse kosten. Globaal kunnen deze kosten worden onderverdeeld in kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling en kosten van het vermogensbeheer. De aandacht voor kosten neemt steeds verder toe, mede onder druk van de lage dekkingsgraden en het achterblijven van toeslagverlening.

Onderstaand is in dit kader een rapportage over de kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling opgenomen. Hierin zijn tevens de vergelijkende cijfers ten opzichte van 2015 opgenomen. De kosten worden gepresenteerd met inachtneming van de aanbevelingen van de Pensioenfederatie en de AFM. Hierdoor kunnen de kosten die pensioenfondsen maken met elkaar worden vergeleken. De kosten van pensioenbeheer bedragen voor 2016 € 4.514.000 (2015: € 3.921.000). Omgerekend is dit € 224 (2015: € 200) per deelnemer en pensioengerechtigde.

Bestuur, advies en controle	2016	2015
<i>Bedragen * 1.000</i>		
Accountantskosten	59	63
Controle- en advieskosten actuaris	289	248
Kosten adviseurs	94	65
Contributies en bijdragen	294	243
Bestuurskosten	620	530
Bestuursbureau	666	575
Raad van toezicht	40	56
Overig	338	101
Totaal	2.400	1.881
Administratie		
Kosten deelnemers en pensioengerechtigden	1.313	1.172
Kosten werkgevers	452	455
Kosten financieel beheer en bestuursondersteuning	350	413
Totaal	2.114	2.040
Totaal pensioenbeheerkosten	4.514	3.921

Deelnemers	7.477	7.061
Pensioengerechtigden	12.649	12.584
Totaal	20.126	19.645
Pensioenbeheerkosten in euro per deelnemer en pensioengerechtigde	224	200

Toelichting bij kosten uitvoering pensioenbeheer

Bestuur, advies en controle

De kosten bestuur, advies en controle zijn ten opzichte van 2015 gestegen met € 519.000. De kosten zijn onder andere gestegen vanwege hogere communicatiekosten, de btw die in 2016 voor het eerst moest worden berekend over de kosten van het bestuursbureau, hogere kosten voor DNB en hogere kosten van de adviserend actuaris voor het doorrekenen van economische scenario's.

Administratie

Kosten deelnemers en pensioengerechtigden: deze kosten hebben betrekking op alle werkzaamheden die SAPB verricht om de pensioenaanspraken te administreren, de uitkeringen van de pensioengerechtigden te verzorgen en alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden te informeren. Te denken valt hierbij aan het verwerken van waardeoverdrachten, het afkopen van kleine pensioenen, het toekennen van pensioenen en de communicatie met alle doelgroepen (helpdesk, website, pensioenplanner, nieuwsbrief, UPO, start- en stopbrief enzovoorts).

Kosten werkgevers: deze kosten hebben betrekking op alle activiteiten die voortvloeien uit het beheer van het bestand van aangesloten werkgevers, de aanlevering en verwerking van de werkgevers- en werknemersgegevens, het opleggen en innen van de pensioenpremies en het onderhouden van de contacten met de werkgevers.

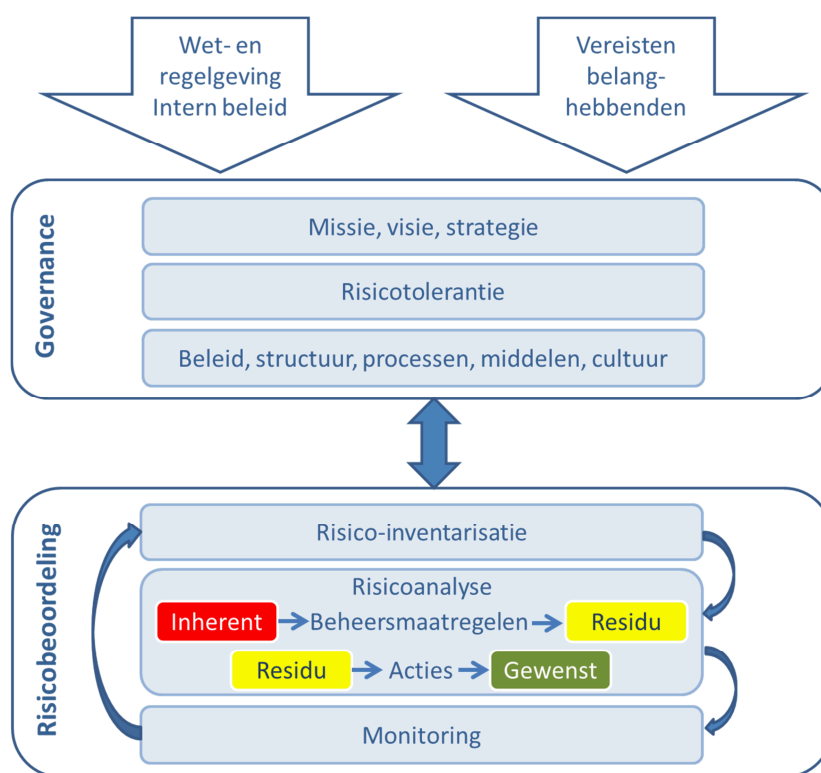
Kosten financieel beheer en bestuursondersteuning: deze kosten hebben betrekking op het voeren van het secretariaat ten behoeve van het bestuur, de RvT en het VO, het opstellen van het jaarverslag en het samenstellen van financiële rapportages en de advies- en controlekosten door SAPB.

De kosten voor vermogensbeheer worden in hoofdstuk 5 verder uitgesplitst.

4 Risicobeheer

4.1 Inleiding

Pensioenfondsbesturen moeten voldoen aan alle wet- en regelgeving en controle hebben over risico's die zich kunnen voordoen. De Pensioenwet verplicht het bestuur tot het treffen van maatregelen voor een integere en beheerste bedrijfsvoering. Hiervoor heeft het bestuur een integraal risicobeleid opgesteld, waarbij in de breedste zin risico's in kaart worden gebracht. In de integrale risicomangementaanpak wordt uitgegaan van de onderstaande principes:

Ondanks dat het bestuur werkzaamheden heeft uitbesteed aan derden, blijft het bestuur eindverantwoordelijk. Deze verantwoordelijkheid kan het bestuur niet delegeren. Daarbij vergt integraal risicomanagement een continue beoordeling en waar nodig bijsturing. Integraal risicomanagement is niet statisch; het moet worden aangepast aan de veranderende omstandigheden. Dat vraagt van het bestuur risicobewustzijn, gezond verstand, kennis en een voortdurend kritische houding.

Bij integraal risicomanagement gaat het ook om hoe een bestuur omgaat met de 'soft controls' die horen bij het besturen van het pensioenfonds. Hierbij sluit het fonds aan bij de aanpak FOCUS! van DNB, waarin gedrag en cultuur centraal staan. De inhoudelijke invulling van de risico's gebeurt aan de hand van het FIRM-risicomodel van DNB.

Risicobeheerraamwerk

Het fonds hanteert een bedrijfsbrede, uniforme en integrale risicomanagementmethodiek. Daardoor worden weloverwogen keuzes gemaakt ten aanzien van het gewenste geheel van beheersmaatregelen die bijdragen aan het 'in control' zijn als pensioenfonds. Door het op structurele wijze en uniform in kaart brengen van de risico's en de effectiviteit van de getroffen beheersmaatregelen heeft het fonds inzicht in de mate waarin het zijn organisatie beheerst. Dit raamwerk is de basis waarop beslissingen door het bestuur genomen worden.

Risicocategorieën

Het fonds maakt gebruik van een dynamisch risicobeheerraamwerk, gebaseerd op de FIRM-methodiek van DNB. In deze methodiek worden tien risicocategorieën onderscheiden:

1. Matching-/renterisico.
2. Marktrisico.
3. Kredietrisico.
4. Verzekeringstechnisch risico.
5. Omgevingsrisico.
6. Operationeel risico.
7. Uitbestedingsrisico.
8. IT-risico.
9. Integriteitsrisico.
10. Juridisch risico.

Voor de risicocategorieën zijn de mogelijke risico's en scenario's, de daarop van toepassing zijnde beheersmaatregelen en de nog openstaande acties vastgesteld.

Maken van de risico-inschattingen

Risico's worden kwalitatief (aan de hand van vooraf vastgestelde referentieschalen) beoordeeld op basis van de waarschijnlijkheid van het optreden van het risico en de impact daarvan op het behalen van de doelstellingen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen het inherente risico, het residurrisico en het gewenste risico.

Het inherente risico is het risico zonder rekening te houden met eventuele beheersmaatregelen die het bestuur treft om de waarschijnlijkheid en/of impact te beperken. Het inherente risico is afhankelijk van de context waarbinnen het fonds opereert en de doelstellingen.

Ten aanzien van het inherente risico zijn vanuit de risicobereidheid van het fonds vier mogelijke reacties:

- het risico accepteren;
- het risico reduceren door het nemen van aanvullende beheersmaatregelen;
- het risico vermijden door de activiteiten die worden geraakt door het risico te staken; en
- het risico overdragen door de activiteiten die door het risico worden geraakt (deels) uit te besteden.

Het residurrisico is het risico dat overblijft nadat is gereageerd op de inherente risico's. Indien het residurrisico vanuit de risicobereidheid (nog) niet acceptabel is, worden aanvullende acties gedefinieerd om tot de gewenste risicosituatie te komen.

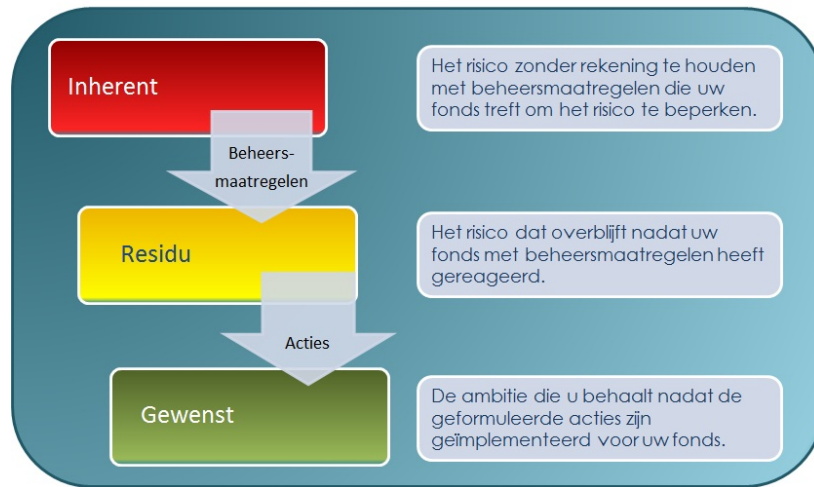
Risico-inschattingen, beheersmaatregelen en acties kunnen wijzigen naar aanleiding van interne en externe ontwikkelingen, maar ook door nieuwe inzichten. Integraal risicomanagement is daardoor een continu proces van inrichten, uitvoeren,

rapporteren en bijsturen. Het bestuur maakt hierbij gebruik van een jaarplan IRM. Startpunt van het jaarplan is de jaarlijkse evaluatie van de bestaande risicoanalyses. Tijdens deze evaluatie komen de aandachtspunten naar voren, die deel (moeten) uitmaken van het jaarplan.

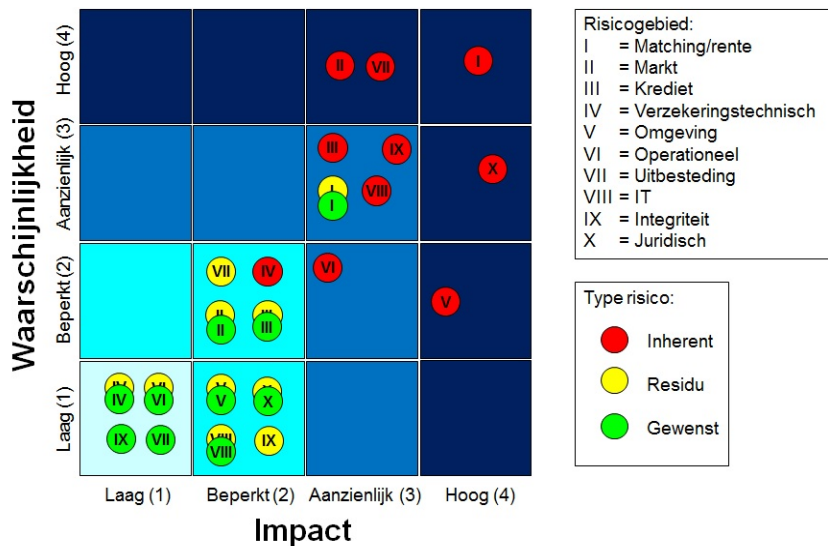
De aandachtspunten zijn ontleend aan:

- de dan geldende status van de risicoanalyses;
- actuele ontwikkelingen binnen of buiten het fonds;
- een noodzakelijke periodieke herijking van een (hoofd)risico; en
- onderzoeken van binnen of buiten het fonds.

In de onderstaande afbeelding is het proces van de risico-inschatting weergegeven:

De hoogte van de risico-inschatting is ingedeeld naar laag, beperkt, aanzienlijk of hoog. Door alle risico's op deze gestructureerde wijze te beoordelen en inzichtelijk te maken, is de status van de risico's in kaart gebracht.

In de uitvoering van het integraal risicomanagement wordt gewerkt vanuit het Beleid risicobeheer uit de Code (artikel 19 en 23). Hierin staan de volgende onderwerpen centraal:

- passende risicostrategie (doelstellingen op bestuursniveau);
- passend risicobeleid (te volgen procedures en regels);
- toelichting risicobereidheid (hoeveel risico vindt het bestuur acceptabel);
- afweging van risico's en risicobeheersing bij bepalen van het beleid en het nemen van besluiten (inclusief vastlegging van deze risicoafweging); en
- inzicht in de risico's van alle belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.

4.2 Ontwikkelingen 2016

In 2016 is een verdiepingsslag gemaakt op de aanpak van het risicomanagement in brede zin. Het bestuur heeft het risicobeleid aangescherpt. Hierin zijn de uitkomsten van het DNB-onderzoek, zoals bij 2.4 omschreven, meegenomen.

Door de ontwikkelingen in de financiële markten, de lage rentestand en de volatiliteit op de beurzen, heeft het bestuur het renterisico en het marktrisico als hoogste risico's van het fonds beoordeeld. Deze risicocategorieën worden continu gemonitord en steeds wordt beoordeeld of ze nog goed worden beheerst. Tevens worden aan de hand van het risicomodel en de ontwikkelingen in de pensioenwereld risico's integraal bekeken en beoordeeld. Ook het uitbestedingsrisico is als hoog beoordeeld. Verder is het bestuur gestart met het inzichtelijk maken van de IT-risico's. Hieronder volgt een toelichting op deze vier risico's. Het volledige overzicht van risico's vindt u terug in de jaarrekening.

Tijdens elke bestuursvergadering wordt bij het agendapunt 'Waar lig ik wakker van?' gesproken over risico's. Tijdens dit agendapunt kan iedereen vrij punten inbrengen die mogelijk een risico vormen. Onderwerpen die hierbij zijn besproken, zijn onder andere de aanhoudende lage rente, de kwaliteit van de pensioenadministratie en de verhoogde kans op nieuwe kortingen van pensioenaanspraken en -uitkeringen.

Jaarlijks staat het bestuur stil bij de integriteitsrisico's van het fonds met de systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA). Tijdens deze risicoanalyse wordt uitgebreid stilgestaan bij mogelijke belangenverstremming of het risico op schijn van belangenverstremming. Het fonds heeft een zerotolerancebeleid met betrekking tot het integriteitsrisico. Deze tolerantie wordt, gebaseerd op de ingerichte governance en structuren van het fonds, gehaald. Het bestuur monitort het integriteitsrisico met behulp van de rapportage naleving gedragscode van de compliance-officer.

Uitvoering beleid beheersing renterisico

Het beleid is vastgesteld op basis van de ALM-studie die in 2014 is uitgevoerd en in 2015 opnieuw is beoordeeld. Ook is in 2016 beoordeeld of wijziging van het strategisch beleid, gezien de lage rente, gewenst zou zijn. Dit heeft niet tot aanpassing geleid. Het strategisch doel is 70% van de rentegevoeligheid van de verplichtingen (op UFR-basis) af te dekken. Toegroei naar het strategisch doel is afhankelijk gesteld van de ontwikkeling van de marktrente (de 30-jaarsswaprente), maar diende eind 2016 te zijn doorgevoerd. Indien deze rente onder 1% daalt, wordt het gehele rentebeleid heroverwogen. Rond het doelpercentage geldt een bandbreedte waarbinnen het feitelijke hedge-percentage zich moet bewegen, zowel het totale hedge-percentage (+5%/-5%) als het hedge-percentage per looptijd (+3%/-3%). Dit beleid is vastgelegd in de beleggingsrichtlijnen. Eind 2016 is de normafdekking conform het beleid verhoogd naar 70%.

De uitvoering van het rentebeleid op basis van de beleggingsrichtlijnen is uitbesteed aan BMO. Over de uitvoering wordt door BMO gerapporteerd in de vermogensbeheerrapportages die maandelijks en per kwartaal worden ontvangen. Daarnaast wordt per kwartaal een risicorapportage ontvangen waarin over de renteposities en gevoeligheden meer gedetailleerd wordt gerapporteerd.

Uitvoering beleid beheersing marktrisico

Op basis van de ALM-studie in 2014 is besloten 54% van het vermogen te beleggen in de returnportefeuille, bestaande uit zakelijke en hoog-vastrentende waarden. De feitelijke omvang van deze portefeuille varieert vanwege marktontwikkelingen, maar dient zich te bevinden tussen 51% en 57%. Indien de omvang van deze portefeuille zich daarbuiten bevindt, moet dit binnen 3 maanden worden hersteld. Dit is in de beleggingsrichtlijnen vastgelegd. De uitvoering is uitbesteed aan BMO.

In de vermogensbeheerrapportages die op maand- en kwartaalbasis worden ontvangen, wordt door BMO gerapporteerd over de omvang van de returnportefeuille ten opzichte van het vermogen van het fonds. De custodian rapporteert hierover in de maandelijks compliance-rapportage. Gedurende geheel 2016 is de omvang van de returnportefeuille binnen de toegestane bandbreedtes geweest.

Uitvoering beleid beheersing uitbestedingsrisico

Het bestuur heeft in 2016 uitgebreid gekeken naar het uitbestedingsrisico van het fonds aangaande de pensioenadministratie. De kwaliteit van de pensioenadministratie voldeed in 2016 niet aan het afgesproken kwaliteitsniveau. Het bestuur maakt zich, na de bekendmaking van SAPB, ultimo 2016, te stoppen met de dienstverlening aan verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen, zorgen over de continuïteit en de kwaliteit van de dienstverlening.

In het eerste halfjaar van 2016 heeft door het dagelijks bestuur continue monitoring plaatsgevonden van de kwaliteit van de dienstverlening en de klanttevredenheid. Op operationeel niveau zijn de verbeteracties gemonitord. Op tactisch niveau heeft de IRM-commissie per kwartaal de rapportages beoordeeld en is veel aandacht besteed aan het verbeteren van de kwaliteit van de pensioenadministratie en het debiteurenbeheer. Op strategisch niveau heeft het dagelijks bestuur frequent overleg gehad met de directie van SAPB.

Ondanks de marginale verbeteringen heeft het bestuur de inschatting van het residurrisico verhoogd en daarmee is het hoger dan de risicobereidheid van het fonds. Afgesproken is dat de tevredenheidsmetingen bij (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers worden gecontinueerd en de frequente monitoring op tactisch en operationeel niveau plaats blijft vinden.

Uitvoering beleid beheersing IT-risico

De aangescherpte wetgeving op privacy en de opkomende risico's als cybercriminaliteit dwingen het fonds een stringenter beleid te vormen op IT-gebied.

De grootste IT-risico's worden gelopen bij de pensioenadministratie en het uitvoeren van het vermogensbeheer. Bij alle uitbestedingspartijen is onderzocht hoe het IT-landschap is ingericht en hoe de beheersing van risico's is ingeregeld. Er is onder andere gekeken naar het businesscontinuïteitsplan, maatregelen tegen cybercriminaliteit en de rol van het tweedelijnsrisicomanagement. Van hieruit hebben de uitbestedingspartijen en adviseurs van het fonds de opdracht gekregen om vertrouwelijke informatie alleen nog via beveiligde verbindingen te verspreiden.

Het bestuur heeft speciale aandacht besteed aan de IT-risico's. Het bestuur heeft een eigen IT-beleid opgesteld waarin is vastgelegd welke eisen aan IT worden gesteld. Hierin wordt tevens vastgelegd hoe uitbestedingspartijen van het fonds om moeten gaan met data en dergelijke. Dit beleid wordt in 2017 operationeel.

4.3 Vooruitblik naar 2017

Om nieuwe risico's tijdig te blijven signaleren staat het bestuur elke bestuursvergadering stil bij nieuwe, mogelijke risico's en stelt het zichzelf continu de vraag: 'Van welke ontwikkelingen liggen we wakker?'. Onderwerpen die hier worden besproken zijn:

- de ontwikkelingen in de financiële markten;
- de toekomst van het pensioenstelsel;
- de houdbaarheid van de pensioenregeling; en
- de kwaliteit van de pensioenadministratie en de transitie naar de nieuwe pensioenuitvoerder.

Deze onderwerpen worden in 2017 verder opgepakt, gemonitord en waar nodig uitgewerkt.

Het risicobeheerraamwerk wordt regelmatig besproken in het bestuur en wordt per kwartaal gemonitord door de IRM-commissie. In 2017 wordt gewerkt aan de volgende onderwerpen:

- governance: de doorontwikkeling van de tweedelijnsverantwoordelijkheid van de IRM-commissie op onder andere de financiële risico's;
- governance: het opstellen van procedures die ondersteunen dat op gestructureerde wijze inzichtelijk wordt gemaakt welke risicoafwegingen zijn gemaakt bij belangrijke vermogensbeheerbesluiten.
- het renterisico: de overstap naar central clearing;
- het marktrisico: de ontwikkelingen van de financiële markten en de mogelijkheden voor het beperken van het aandelenrisico;
- het omgevingsrisico: het verder onderzoek doen naar de toekomstmogelijkheden van het fonds;
- het operationele risico: het, in overleg met sociale partners, analyseren van de toekomstbestendigheid van de pensioenregeling;
- het uitbestedingsrisico: de transitie van de pensioenadministratie; en
- het IT-risico: het vaststellen van IT-beleid en het verder beoordelen IT-beleid en governance van de uitbestedingspartijen.

5 Vermogensbeheer

5.1 Inleiding

Visie op vermogensbeheer

Het fonds belegt alleen in producten die het begrijpt en kan uitleggen aan iedereen die bij het fonds betrokken is. Het fonds belegt maatschappelijk verantwoord en houdt bij de beleggingsactiviteiten bewust rekening met de invloed van milieu en sociale factoren en beginselen van goed bestuur. Het fonds belegt in de meeste beleggingsfondsen actief. Voor een lange-termijn-belegger leveren actief beleggen en de daarbij behorende kostenstructuur in veel categorieën geen aantoonbare meerwaarde op.

Een turbulent beleggingsjaar

Het jaar 2016 werd gekenmerkt door de verwachting van langdurig lage groei in combinatie met lage rente. De rente zat in een dalende trend en de tegenvallende groeicijfers waren een wereldwijd fenomeen. Alleen de stijgende olieprijs, na een dieptepunt in januari, vormde een bedreiging voor dit scenario. Op het politieke front deed Groot-Brittannië nog een flinke duit in het zakje door voor de Brexit te stemmen. De aandelenmarkten hadden echter maar een paar uur nodig om van de schrik te bekomen; alleen het pond sterling liep blijvende averij op en stond eind 2016 18% lager ten opzichte van de euro. Op het politieke front bleef het in de tweede helft van 2016 onrustig: na de Brexit volgden nog de verkiezing van Trump en een Italiaans nee in een referendum dat de zittende premier Renzi de kop kostte.

Aandelenrendementen waren in 2016 positief voor alle regio's met uitzondering van Japan. Na een moeizame aanloop konden de beurzen vooral in de laatste maanden flink profiteren van het hervonden optimisme. Een belangrijke drijver waren sterke macro-economische data in zowel Europa als de VS. De rente beleefde een opmerkelijk jaar, met in de eerste 9 maanden van het jaar vooral dalingen. In augustus beleefde de lange (30-jaars) eurorente zijn dieptepunt met een stand van net iets meer dan 0,7%. De rente steeg vanaf dit punt aanzienlijk tot half december, om dit in de laatste dagen van 2016 weer deels prijs te geven. De marktrente sloot daarmee het jaar af op 1,24% versus een beginstand van 1,61%. De totale beleggingsportefeuille behaalde een beleggingsrendement van 12%. Het vermogen van het fonds bedroeg per ultimo december 2016 €4,1 miljard.

Gevoerde beleggingsbeleid

Het in 2016 gevoerde beleggingsbeleid is vastgelegd in het beleggingsplan en de beleggingsrichtlijnen van het fonds. Specifiek voor het beleggingsbeleid is een aantal richtinggevende principes geformuleerd, zogenaamde investment beliefs. Deze investment beliefs zijn een belangrijke leidraad geweest bij de totstandkoming van het strategische beleggingsbeleid op basis van een uitgebreide ALM-studie die in de tweede helft van 2014 is verricht, met een update in 2015 die geen aanleiding gaf tot wijzigingen. Vanwege de bijzondere financieel-economische omstandigheden, gereflecteerd in de consistent lage rentestanden, is gedurende 2016 beoordeeld of deze nog aanleiding zouden geven om het strategisch beleggingsbeleid aan te passen. Vastgesteld is dat het op dat moment onwenselijk was voor het fonds om de allocatie naar zakelijke waarden te verminderen om zodoende ruimte te maken voor meer renterisico om meer te profiteren van toekomstige rentestijgingen. Het strategisch beleggingsbeleid is daarom niet aangepast. In 2017 wordt hier nader onderzoek naar gedaan.

Hieronder is het strategisch beleggingsbeleid, welk op basis van de in 2014 uitgevoerde ALM-studie is vastgesteld, weergegeven:

Zakelijke waarden	45%
Vastrentende waarden	46%
Hoog-vastrentende waarden	9%

Onder zakelijke waarden vallen aandelen, vastgoed, private equity en infrastructuur.

Onder vastrentende waarden vallen de relatief veilige categorieën staatsobligaties, hypotheek en bedrijfsobligaties.

Hoog-vastrentende waarden betreffen de meer risicovolle categorieën emerging market debt en high yield.

Het fonds heeft in 2016 een ongewijzigd rente-afdeckingsbeleid gevoerd en conform dat beleid de strategische afdekking per eind 2016 verhoogd tot 70% (op UFR-basis). Per ultimo 2016 was het renterisico voor 65% afgedekt; begin 2017 is de feitelijke afdekking verhoogd tot het nieuwe normpercentage.

Als gevolg van de introductie van nieuwe regelgeving (EMIR) zullen diverse niet-beursgenoteerde derivaten, waaronder renteswaps, centraal worden gecleard. In het huidige systeem worden renteswaps vooral bilateraal afgesloten. De verplichting voor het centraal clearen van renteswaps geldt per juni 2019, maar is in het verleden al meerdere keren uitgesteld. Echter, centraal geclearde swaps kunnen financieel aantrekkelijker zijn om af te sluiten. Daarom heeft het fonds in 2016 de opzet en beleidskeuzes ten aanzien van het liquiditeitenbeheer en central clearing al uitgewerkt en kunnen centraal geclearde swaps worden afgesloten.

Voor de indeling van de beleggingsportefeuille is een match- en returnportefeuille gehanteerd. Daarbij vallen de vastrentende waarden in de matchportefeuille en de hoog-vastrentende en zakelijke waarden in de returnportefeuille.

Het doel van de matchportefeuille is het verminderen van het renterisico. Het doel van de returnportefeuille is het genereren van extra rendement voor herstel, toeslagverlening en het betaalbaar houden van de pensioenregeling. Een dergelijke indeling geeft goed inzicht in waartoe de beleggingsportefeuille dient. Bovendien maakt deze indeling het eenvoudig om grip te houden op het risicoprofiel, bijvoorbeeld door het hanteren van bandbreedtes rondom de strategische gewichten.

De behaalde rendementen

Het totale beleggingsrendement kwam uit op 12,0%. Dit was als volgt opgebouwd:

	portefeuille	Verskil t.o.v. benchmark
Returnportefeuille (inclusief valuta-afdekking)	10,9%	-0,2%
aandelen	13,5%	-0,1%
hoogrentende obligaties	13,8%	-1,5%
vastgoed	9,0%	-1,6%
infrastructure	1,3%	0,2%
venture capital	2,7%	0,0%
onderhandse leningen	2,9%	1,9%
private equity	17,4%	14,4%
Matchportefeuille (inclusief rente afdekking)	13,3%	0,5%
staatsobligaties	9,5%	0,0%
bedrijfsobligaties	4,9%	-0,2%
hypotheken particulier	4,0%	1,6%
hypotheken zakelijk	2,7%	2,6%
Totaal	12,0%	0,1%

Het rendement op aandelen kwam uit op 13,5%. In tegenstelling tot vorig jaar deden de opkomende markten (+17,9%) het beter dan de volwassen markten (11,1%). Het rendement op eurostaatsobligaties was 9,5% als gevolg van de gedaalde rente. Het herstel van de grondstofprijzen droeg bij aan het rendement van 13,8% op de hoog-vastrentende waarden, aangezien de bedrijven en landen in deze categorie hier sterk op reageren. De beleggingskeuzes van de vermogensbeheerders binnen deze categorie leidden tot een 1,5% lager rendement ten opzichte van de benchmark.

Prestaties van de vermogensbeheerders

De vermogensbeheerders worden beoordeeld op de mate waarin zij de benchmark, gebaseerd op het gemiddelde marktrendement, kunnen verslaan. In 2016 is de vermogensbeheerder PGGM daarin wisselend geslaagd. Met private equity werd de benchmark ruimschoots verslagen, maar vooral bij hoogrentende obligaties was dat niet het geval. Hierop wordt specifiek toegezien. De overige door PGGM beheerde categorieën worden voornamelijk passief beheerd; die rendementen zijn dan ook zoals verwacht in lijn met de benchmark. Het vastgoedbeheer door SAREF heeft het slechter gedaan dan de benchmark, met name als gevolg van de lagere weging naar de Randstedelijke gebieden in de woningenportefeuille. De hypotheekportefeuilles rendeerden opnieuw uitstekend. Per saldo is over de gehele portefeuille 0,1% extra rendement behaald door de vermogensbeheerders.

Beleid Verantwoord Beleggen

Conform norm 27 uit de Code vermeldt het fonds hier de overwegingen omtrent verantwoord beleggen. Vanuit rentmeesterschap voelt het fonds een maatschappelijke betrokkenheid om verantwoord en fatsoenlijk om te gaan met de aan het fonds toevertrouwde middelen. Activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen moeten bijdragen aan verantwoorde, stabiele en goede beleggingsresultaten. Om vanuit rentmeesterschap op een verantwoorde manier om te gaan met de toevertrouwde middelen, spreekt het fonds zijn uitvoerders en andere dienstverleners erop aan dat zij binnen de randvoorwaarde van acceptabele uitvoeringskosten invulling geven aan het beleid van het fonds. Gedurende 2016 is het bestaande beleid voortgezet.

Vooruitzichten

Op financieel-economisch gebied wordt rekening gehouden met aanhoudende onzekerheid en turbulentie. Deze onzekerheid zal voor een belangrijk deel worden bepaald door politieke ontwikkelingen. Op dat gebied zijn er enkele belangrijke verkiezingen in Europa die hun stempel kunnen drukken op Europa en de financiële markten in 2017. Nederland heeft in maart als eerste het rode potlood ter hand genomen. De maanden daarna is (in twee rondes) Frankrijk aan de beurt en naar verwachting in het najaar zal Merkel moeten strijden voor haar politieke voortbestaan. In Italië bestaat de kans op vervroegde verkiezingen. Hoewel de populistische kandidaten er goed voor staan in de peilingen, is de verwachting dat de gevestigde partijen uiteindelijk de regeringen zullen vormen.

In het Verenigd Koninkrijk zullen de eerste contouren zichtbaar worden van hoe Brexit er in de praktijk zal gaan uitzien. Vooralsnog heeft het Verenigd Koninkrijk weinig last gehad van de gemaakte keuze, maar dit zou kunnen veranderen in 2017 als duidelijk wordt dat een harde Brexit waarschijnlijk is. Verder zal in de loop van 2017 duidelijk worden welke beleidsmaatregelen op financieel-economisch terrein de regering Trump in de VS daadwerkelijk ten uitvoer gaat brengen.

Kosten van vermogensbeheer

Het fonds volgt in de presentatie van de kosten van vermogensbeheer de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie.

2016	Beheerkosten	Performance gerelateerde kosten	Transactiekosten		Totaal
			Transactiekosten exclusief aan- en verkoopkosten	Aan- en verkoopkosten	
Kosten per beleggingscategorie					
Vastgoed	1.321		185	18	1.524
Aandelen	1.469	18	-21	471	1.937
Alternatieve beleggingen	1.442	1.327	107	1	2.877
Vastrentende waarden	3.318	-168	69	2.001	5.220
Overige beleggingen	-11			571	560
Kosten overlay beleggingen	841			19	860
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën	8.380	1.177	340	3.081	12.978
Overige vermogensbeheerkosten					
Kosten vermogensbeheer fonds en bestuursbureau	-	-	-	-	-
Kosten fiduciair beheer	1.367	-	-	-	1.367
Bewaarloon		-	-	-	-
Advieskosten vermogensbeheer	21	-	-	-	21
Overige kosten	281	-	-	-	281
Totaal overige vermogensbeheerkosten	1.669				1.669
Totaal kosten vermogensbeheer	10.049				14.647

2015	Beheerkosten	Performance gerelateerde kosten	Transactiekosten		Totaal
			Transactiekosten exclusief aan- en verkoopkosten	Aan- en verkoopkosten	
Kosten per beleggingscategorie					
Vastgoed	1.771	-	241	-	2.012
Aandelen	1.469	487	309	-	2.265
Alternatieve beleggingen	1.678	2.139	147	3	3.967
Vastrentende waarden	3.453	438	572	-	4.463
Overige beleggingen	9	-	-	803	812
Kosten overlay beleggingen	841	-	-	646	1.487
Totaal kosten toe te wijzen aan categorieën	9.221	3.064	1.269	1.452	15.006
Overige vermogensbeheerkosten					
Kosten vermogensbeheer fonds en bestuursbureau	-	-	-	-	-
Kosten fiduciair beheer	1.397	-	-	-	1.397
Bewaarloon	5	-	-	-	5
Advieskosten vermogensbeheer	39	-	-	-	39
Overige kosten	258	-	-	-	258
Totaal overige vermogensbeheerkosten	1.699				1.699
Totaal kosten vermogensbeheer	10.920				16.705

Overzicht kerncijfers inzake vermogensbeheerkosten en rendementen	2016	2015
Gemiddeld belegd vermogen *	3.941.077	3.758.767
<i>% van het gemiddeld belegd vermogen</i>		
Beheerkosten inclusief performance gerelateerde kosten	0,28%	0,37%
Transactiekosten	0,09%	0,07%
Totaal	0,37%	0,44%
* Het gemiddeld beheerd vermogen is berekend op basis van de ultimo jaarstanden.		

Toelichtingen op de kosten

In de vermogensbeheerkosten (exclusief performance-gerelateerde vergoedingen) zijn opgenomen: de beheervergoedingen die zijn gebaseerd op geïnvesteerde of toegezegde bedragen, de vaste overeengekomen vergoedingen, het bewaarloon en de overige kosten. Van de kosten in met name het laatste kwartaal van 2016 is een deel gebaseerd op schattingen of voorlopige opgaven. Dit betreft illiquide beleggingen waarvan de definitieve vaststelling van de waarde nog niet heeft plaatsgevonden.

Op basis van het gemiddeld belegd vermogen van € 3.941 miljoen zijn de gerapporteerde kosten van het vermogensbeheer met 0,09 procentpunt (oftewel circa 25%) gedaald van 0,37% over 2015 naar 0,28% over 2016. De afname van de gerapporteerde kosten is het gecombineerde effect van twee ontwikkelingen. Allereerst de afname van de performance-gerelateerde vergoeding vanuit het vermogensbeheer door PGGM. Het betreft vooral de alternatieve beleggingen private equity en infrastructuur die in 2016 beduidend lagere rendementen hebben behaald ten opzichte van 2015. Daarnaast de toename van de transactiekosten. Deze nemen vooral toe vanwege de verder toegenomen transparantie. Grotere transparantie houdt in dat zulke kosten in voorgaande jaren ook gemaakt werden, maar niet inzichtelijk konden worden gemaakt. Deze toename betekent op zich dus geen kostenstijging, wel dat kosten zichtbaar worden. Over 2016 worden nu ook de aan- en verkoopkosten binnen de beleggingsfondsen gerapporteerd. Het totaal aan transactiekosten en aan- en verkoopkosten neemt daardoor toe van € 2,7 miljoen in 2015 tot € 3,4 miljoen in 2016.

De totale kosten die in dit overzicht worden gerapporteerd, komen daarmee uit op € 14,6 miljoen (€ 16,7 miljoen in 2015). Per deelnemer/pensioengerechtigde zijn de kosten € 728 (€ 850 in 2015). De directe vermogensbeheerkosten per deelnemer/pensioengerechtigde bedragen € 171 (€ 308 in 2015)

Beheervergoedingen vermogensbeheerders

Over de geïnvesteerde of toegezegde bedragen wordt een vast percentage vergoed als beheervergoeding. Deze percentages zijn gedurende 2016 niet gewijzigd.

De vastgoedbeleggingen worden beheerd door SAREF. In deze portefeuille was sprake van een kostendaling, doordat de overgang van een eigen portefeuille met vastgoedobjecten naar beleggingsfondsen grotendeels kon worden afgerond. SAREF beheert ook de hypotheekbeleggingen die onderdeel uitmaken van de categorie vastrentende waarden. De beheerkosten van deze beleggingen zijn ongeveer gelijk gebleven.

BMO ontvangt een vaste vergoeding voor het fiduciair beheer en het beheer van de matchingportefeuille (derivaten en Europese staatsobligaties).

Het beheer van de beleggingen in aandelen en vastrentende waarden via de beleggingsfondsen van PGGM laat een daling van de beheerkosten zien, ondanks een stijging van het belegde vermogen. De oorzaak ligt in de portefeuille-aanpassingen die gedurende 2015 zijn doorgevoerd: deze hadden een verschuiving naar goedkopere beleggingsfondsen tot gevolg. Het volledige effect daarvan is in 2016 zichtbaar. De kostencategorie Overige kosten betreft kosten van de custodian en advieskosten.

Performance-gerelateerde kosten

De performance-fee-afspraken gelden alleen voor beleggingsfondsen die worden beheerd door PGGM en zijn gedurende 2016 niet gewijzigd. De lagere performance ten opzichte van vorig jaar in verschillende fondsen heeft ertoe geleid dat de performance-gerelateerde kosten met circa € 1,9 miljoen zijn afgenomen.

In de performance-gerelateerde vergoedingen zijn de vergoedingen opgenomen die gebaseerd zijn op afgesproken resultaatdoelstellingen. De performance-gerelateerde vergoedingen voor private-equity-managers zijn gebaseerd op de positieve resultaten in het huidige verslagjaar. Bij bepaling van de performance-gerelateerde vergoedingen worden ook de resultaten van de private-equity-beleggingen van voorgaande jaren meegenomen. Om de performance-gerelateerde vergoedingen te kunnen toerekenen aan het huidige verslagjaar, zijn aanvullende reserveringen gemaakt.

Transactiekosten

Transactiekosten vormen een aparte kostensoort, waarbij geldt dat de kosten worden bepaald door soort en omvang van de transacties die binnen de beleggingsportefeuille plaatsvinden. Het fonds belegt voor een groot deel in beleggingsfondsen. Over 2016 kan voor het eerst volledige transparantie worden geboden ('look through') van de transactiekosten in deze fondsen. Er wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen toe- en uittreedvergoedingen en werkelijke transactiekosten.

De toe- en uittreedvergoedingen worden geheven indien participaties in de beleggingsfondsen worden ge- of verkocht. Dit zijn vaste tarieven, gebaseerd op de verwachte werkelijke transactiekosten die moeten worden gemaakt als gevolg van de toe- of uittreding. Het totaal aan vergoedingen van alle participanten dat een beleggingsfonds ontvangt, wordt als opbrengst toegerekend aan de participanten naar rato van ieders belang in het fonds. Zo krijgt ook het fonds een opbrengst toegerekend. Hoe meer participanten toe- of uittredingen doorvoeren, hoe hoger deze opbrengst. De door het fonds betaalde toe- en uittreedvergoedingen worden daarmee gesaldeerd. Dit saldo is opgenomen onder Transactiekosten. Als de door het fonds betaalde vergoedingen lager zijn dan de toegerekende opbrengst ontstaat een negatieve kostenpost in het kostenoverzicht.

De werkelijke transactiekosten worden gemaakt als gevolg van bovengenoemde toe- en uittredingen en voor de transacties voor het reguliere beheer van de beleggingsfondsen. Ook deze worden toegerekend naar rato van het belang in het beleggingsfonds.

De aan- en verkoopkosten bij directe belegging in beleggingstitels zoals staatsobligaties, rentederivaten en valutaderivaten bestaan uit kosten van brokers en transactiekosten die onderdeel uitmaken van de spread tussen bied- en laatkoersen.

Aansluiting met de jaarrekening (bedragen x €1.000)

In de jaarrekening zijn alleen de kosten die direct bij het fonds in rekening worden gebracht opgenomen, overeenkomstig de richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving (2016: €3.439, 2015: €6.047). De Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie nemen naast de directe kosten ook de indirecte kosten mee en maken expliciet onderscheid tussen vermogensbeheer- en transactiekosten. De indirecte vermogensbeheerkosten en indirecte transactiekosten maken in de jaarrekening onderdeel uit van de waardeveranderingen van de beleggingen (2016: €11.208, 2015: €10.658).

6 Raad van toezicht

Na bindende voordracht van het VO en benoeming voor vier jaar door het bestuur, bestaat de RvT sinds 1 juli 2014 uit mevrouw J.C.J. Pluijmaekers-Pessers (voorzitter), de heer M.A. Bongers en de heer P.M.L. Frentrop. Vanaf april 2016 heeft de heer P.M.L. Frentrop de voorzittersrol tijdelijk overgenomen in verband met privéomstandigheden van mevrouw J.C.J. Pluijmaekers-Pessers. De RvT hoopte dat zij haar werkzaamheden in het derde kwartaal weer zou kunnen hervatten, maar dat bleek niet het geval. De RvT betreurt het dat zij per 1 januari 2017 daadwerkelijk is afgetreden. Inmiddels is het proces gestart om de vacature te vervullen. Naar verwachting wordt in de loop van 2017 een nieuw lid benoemd.

De RvT heeft tot taak onafhankelijk toezicht te houden op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken bij het fonds. De RvT is belast met het toezicht op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De RvT vormt zich ook een oordeel over het functioneren van het bestuur.

De RvT ziet het als zijn taak bij te dragen aan de kwaliteit en effectiviteit van de governance, de besturing en de integere bedrijfsvoering van het fonds.

De RvT heeft in 2016 op basis van de wettelijke, reglementaire en statutaire taken acht specifieke toezichtpunten geformuleerd, te weten:

- de premievaststelling;
- het btw-dossier;
- de financiële positie van het fonds (in de brede zin van het woord);
- de communicatie buiten de wettelijke eisen, onder andere over het dekkingstekort, het tekort voor nieuwe deelnemers en de hoogte van de premie;
- het beleggingsbeleid, inclusief EMIR, het toegenomen liquiditeitsrisico en het afdekken van de rentehedge;
- het uitbestedingscontract met SAPB;
- het integraal functioneren van het fonds (inclusief continuïteit en kwaliteit van het bestuur);
- het DNB-onderzoek vermogensbeheer.

De reikwijdte van toezicht door de RvT betreft het gehele bestuurspectrum met de volgende thema's waarbij de RvT ook aanbevelingen heeft geformuleerd:

- algemeen beleid en functioneren bestuur;
- governance;
- financiële opzet;
- beleggingsbeleid en vermogensbeheer;
- risicomanagement;
- uitbesteding;
- communicatie en transparantie.

De RvT heeft de volgende reglementaire goedkeuringen gegeven in 2016:

- de jaarrekening en het jaarverslag over het jaar 2015;
- de herbenoemingen van de heren R.H.A. van Vledder en H. Schuijt per 1 juli 2016;
- het vaststellen van de profielschets voor het te werven lid van de RvT.

De conclusie van de RvT is dat het bestuur op een zorgvuldige wijze de taken en verantwoordelijkheden heeft verricht, waarbij de belangen van de verschillende stakeholders in ogenschouw zijn genomen om een evenwichtige belangenafweging, integere bedrijfsvoering en adequate risicobeheersing te bereiken. Belangrijk hierbij is dat de reikwijdte van het toezicht in 2016 niet beperkt is geweest en dat de RvT voldoende capaciteit heeft kunnen besteden aan het toezicht.

Culemborg, 5 april 2017

De heer drs. M.A. Bongers RE RA CBM

De heer dr. P.M.L. Frentrop

Reactie bestuur

Het bestuur is de RvT zeer erkentelijk voor het opstellen van het rapport van bevindingen en deze verantwoordingsparagraaf en dankt de RvT voor haar inzet en de prettige samenwerking.

7 Verantwoordingsorgaan

In 2016 heeft het Verantwoordingsorgaan (hierna: het VO) zes keer vergaderd, waarvan drie keer in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van het bestuur, waarbij er via regulier vooroverleg interne afstemming binnen het VO heeft plaats gevonden. Drie keer is met de Raad van Toezicht (hierna: de RvT) vergaderd. Twee keer is er door de voorzitters van de organen vergaderd. Er zijn in 2016 vier opleidingsmomenten geweest voor het VO, waarvan een drietal samen met het bestuur en de RvT en een specifiek met Penvita over het oordeel 2015. Vier VO-leden zijn gestart met het niveau-A opleidingstraject bij SPO en twee VO-leden hebben dit opleidingstraject in 2016 afgerond.

Het VO heeft zijn werkzaamheden verricht op basis van het reglement VO, waarin de taken en bevoegdheden met wettelijke- en bovenwettelijke adviestaken staan vermeld, een geactualiseerde werkplan VO 2016 en op basis van informatie (o.a. adviesaanvragen) die zijn ontvangen van het bestuur en de RvT. Door het bestuursbureau is in 2016 een evaluatie gedaan inzake de reguliere taken van het VO, waarbij is geconcludeerd dat het VO zijn taakopvatting ruim neemt, maar binnen de wettelijke kaders opereert en voldoet aan de in zijn werkplan en het reglement VO genoemde adviestaken.

Het beloningsbeleid voor het VO is per 1-1-2016 vastgesteld op basis van dezelfde methodiek van normuren als voor het bestuur en de RvT, waarbij de vacatieregeling ten opzichte van voorgaande jaren enigszins is versoerd met betrekking tot de vergoeding voor opleidingsdagen.

7.1 Financieel

Het VO heeft de jaarrekening op hoofdlijnen beoordeeld en vertrouwt hierbij sterk op de managementinformatie van de onafhankelijk accountant (PwC) en de waarmerkend actuaire (Mercer), die beide hebben aangegeven akkoord te zijn met de jaarrekening 2016. Uit de jaarrekening blijkt dat er een positief resultaat van ruim € 218 miljoen is behaald over 2016. Dit resultaat wordt vrijwel geheel verklaard door het saldo van een goed beleggingsresultaat (+ € 444 mln.), de toegenomen verplichtingen in verband met de lagere rente (- € 356 mln.) en het effect van de wijziging van de actuariële grondslagen (+ € 123 mln.).

Het VO is verheugd dat er wederom een out-performance is gerealiseerd van circa 0,1%. Het gerealiseerde beleggingsrendement van 12,0% ligt boven het gemiddeld over 2016 in Nederland door pensioenfondsen gerealiseerde rendement van 9,9%. Ondanks het goede resultaat over 2016 is de beleidsdekkingsgraad gedaald van 101,7% naar 98,6% eind 2016. De komende maanden zal de beleidsdekkingsgraad de stijgende lijn van de actuele dekkingsgraad gaan volgen en zal hiermee dan dus waarschijnlijk ook boven de 100% gaan uitkomen. Door het reservetekort is inmiddels het huidige herstelplan in 2017 geactualiseerd.

De pensioenuitvoeringskosten zijn in 2016 toegenomen tot € 224 per deelnemer. In 2012 bedroegen deze kosten nog € 161, oftewel er is sprake van een toename van de pensioenuitvoeringskosten ten opzichte van 2012 van 39%. Overigens wordt deze stijging voor een groot deel verklaard door de gevolgen van de ingestelde btw-heffing.

Aanbeveling

Het VO adviseert het bestuur om de totale vermogensbeheerskosten (direct en indirect) te koppelen aan de betreffende vermogensbestanddelen waar deze kosten betrekking op hebben. In het kader van 'bedrijfsmatig handelen' ziet het VO graag dat het bestuur de meeste energie steekt in de hoogste kostenposten en blijft het VO aandacht vragen voor de nog steeds toenemende pensioenuitvoeringskosten.

7.2 Aanbevelingen in gegeven adviezen en oordeel 2015

Het VO constateert dat een groot deel van de door hem gedane aanbevelingen in het oordeel over 2015 door het bestuur is opgevolgd.

7.3 Adviezen 2016

Het VO heeft in 2016 vier adviezen gegeven:

<u>Onderwerp</u>	<u>Adviesperiode</u>	<u>Advies</u>
1) Afschaffing excedentregeling per 1-1-2016	Juni en September 2016	Negatief
2) Aangepast beloningsbeleid per 1-1-2016	November 2016	Positief
3) Premievaststelling 2017 (26%)	November 2016	Positief
4) Premievaststelling 2017 (2 ^e) (23%)	December 2016	Positief

Naar aanleiding van de reactie van het bestuur op het negatieve advies over de afschaffing van de excedentregeling heeft het VO hier met instemming van de RvT nog een reactie op gegeven met als conclusie dat er geen consensus is bereikt over dit dossier.

7.4 Oordeel 2016

Op een aantal hoofdthema's wordt het beleid van het bestuur door het VO beoordeeld, waarbij door formulering van een normen- en beoordelingskader aan de hand van de bevindingen tot een oordeel en aanbevelingen wordt gekomen. Hierbij zijn alle notulen van vergaderingen in de loop van het jaar, het rapport van bevindingen van de RvT en het jaarverslag 2016, de informatiebronnen waarop het VO haar oordeel baseert.

7.4.1 Uitbesteding

Normenkader

Het bestuur blijft altijd verantwoordelijk voor het gevoerde beleid en moet 'in control' zijn, waarbij ook in 2016 naar een foutloze uitvoering is gestreefd. Het uitbesteden van bedrijfsprocessen dient te geschieden tegen aanvaardbare kosten en meetbare voorwaarden.

Bevindingen

Het bestuur heeft in 2015 besloten om de dienstverlening voor de pensioenuitvoering en bestuursondersteuning bij Syntrus Achmea Pensioenbeheer (hierna: SAPB) te verlengen tot 1-1-2017. In het 2^e kwartaal van 2016 is besloten om deze dienstverlening te verlengen tot 1-1-2018 en tevens om een aanbestedingstraject te starten voor de selectie van een partij voor de pensioenuitvoering per 1-1-2018. Begin 2017 is besloten om APG als nieuwe pensioenuitvoerder per 1-1-2018 aan te stellen.

Eind 2015 is geconstateerd dat een aantal uitkeringen niet juist was vastgesteld. Het ging zowel om te laag als te hoog vastgestelde uitkeringen. De te laag vastgestelde uitkeringen zijn eind 2015 gecorrigeerd. In 2016 zijn de te hoog

vastgestelde uitkeringen aangepast en heeft het bestuur na de gevolgen van de aanpassingen te hebben geanalyseerd, beleid geformuleerd inzake de wijze van het aanpassen van aanspraken c.q. uitkeringen. Het bestuur heeft SAPB aansprakelijk gesteld voor de financiële gevolgen van de gemaakte fouten. Met SAPB zijn afspraken gemaakt over een schadevergoeding. Daarnaast zijn er procedures opgesteld om dergelijke fouten in de toekomst te voorkomen, dan wel snel te onderkennen. Het bestuur wordt inmiddels maandelijks hierover geïnformeerd.

In 2016 is het '1-Pensioenfonds'-concept onder de naam 'Anne' geïntroduceerd. Met dit concept wordt beoogd om in de diverse klantuitingen vanuit het fonds en de pensioenuitvoerder op eenzelfde manier te communiceren naar alle belanghebbenden van het fonds.

Het Uitbestedingsbeleid wordt vanaf 2017 behandeld in de PUC-commissie (Pensioen, Uitbesteding en Communicatie-commissie), welke commissie mede naar aanleiding van het DNB-onderzoek is ingesteld.

Het bestuur is door Syntrus Achmea Real Estate & Finance (hierna: SAREF) geïnformeerd over een onvolkomenheid in het verkoopproces van een vastgoedobject. Het bestuur doet onderzoek naar deze transactie. DNB, het VO en de RvT zijn hierover geïnformeerd.

Oordeel

Het VO is van mening dat het een goede zaak is dat het fonds per 1-1-2018 naar APG overstapt en brengt hierbij nogmaals de aanbevelingen (het maken van heldere en financieel waterdichte afspraken met zowel de huidige- als de nieuwe uitvoerder en extra aandacht voor de toekomst van de medewerkers van het bestuursbureau) uit het oordeel van het VO over 2015 onder de aandacht van het bestuur.

Het VO heeft in de loop van 2016 inzage gehad in de evaluatierapporten inzake de evaluatie van de diverse uitbestedingspartijen en is tevreden over de wijze waarop het bestuur zijn externe adviseurs en dienstverleners beoordeelt.

Aanbevelingen

Het VO beveelt aan om bij de transitie naar APG te streven naar vergelijkbare kosten per deelnemer ten opzichte van SAPB met een aantoonbare betere performance. Het VO beveelt aan om ook andere uitbestede diensten en partijen regelmatig kritisch te beoordelen en eventueel te vervangen, indien hier niet de gewenste kwaliteit en/of samenwerking wordt behaald.

7.4.2 Premiebeleid

Normenkader

Binnen de door de cao-partijen aangegeven bandbreedte wordt de premie vastgesteld waarbij het fonds de belangen van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden evenwichtig afweegt en waarbij voldoende rekening wordt gehouden met de verschillende kostencomponenten.

Bevindingen

Voor 2016 was de rendement gedempte kostendeekkende premie vastgesteld op 23% van de pensioengrondslag. Volgens het positieve advies van het VO was hierbij voldoende rekening gehouden met de verschillende kostencomponenten en was er sprake van een evenwichtige belangenafweging.

Voor de bepaling van de kostendeekkende premie 2017 heeft het fonds de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- een verwacht rendement van 2,7%;
- een peildatum voor de rentestructuur van 30 september 2015;

- geen indexatieverwachting voor de komende jaren;
- geen bijdrage vanuit de premie aan de financiering van de pensioenopbouw.

De feitelijke, rendement gedempte kostendekkende premie voor 2017 is, evenals in 2016, bepaald op 23% van de pensioengrondslag. Dit betekent dat de feitelijke premie enige marge bevat ten opzichte van de kostendekkende premie van 22,7%. De feitelijke premie blijft binnen de door de cao-partijen aangegeven bandbreedte van 18% - 26% van de pensioengrondslag met een stabiel opbouwpercentage van 1,875%. Hierbij is wel het voorbehoud gemaakt dat, als er toch een korting nodig is in 2017, de premie in de loop van 2017 wordt verhoogd. Een dreigende korting per 1 januari 2017 bleek uiteindelijk niet nodig omdat per 31 december 2016 de actuele dekkingsgraad 105,9% bedroeg. Bij een actuele dekkingsgraad van 102% of lager had er wel moeten worden gekort. In dat geval zou ook de premie worden verhoogd vanuit het oogpunt van de evenwichtige belangenafweging. De keuze voor de methodiek van de rendement gedempte kostendekkende premie betekent dat, bij het niet halen van de verwachte rendementen, de dekkingsgraad kan dalen. De premiedekkingsgraad zal bij een premie van 23% in 2017 ongeveer 64% bedragen. Dit betekent dat de premie van 23% ongeveer 64% van de toename van de Technische Voorziening als gevolg van nieuwe pensioenopbouw dekt. In 2016 was de werkelijk behaalde premiedekkingsgraad nog 82%. De daling is voornamelijk te wijten aan de rentedaling. De premiedekkingsgraad van 64% is te laag voor een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad. Pas bij een premie van 34,3% of hoger draagt de premie positief bij aan de hoogte van de dekkingsgraad.

Oordeel

Het VO concludeert dat bij de premievaststelling voor 2016 en 2017 binnen de nieuwe wettelijke kaders voldoende rekening is gehouden met de gehanteerde kostencomponenten en met een evenwichtige belangenafweging.

Aanbevelingen

Het VO adviseert het bestuur om alle belanghebbenden van het fonds te informeren over de voor- en nadelen van de keuze voor de rendement gedempte kostendekkende premie en over de ontwikkeling van de premiedekkingsgraad.

Het VO adviseert het bestuur tevens om alle belanghebbenden van het fonds te informeren bij welke dekkingsgraad er moet worden gekort en dat, als dat aan de orde is, de premie mogelijk moet worden verhoogd.

7.4.3 Vermogensbeheer

Normenkader

Het vermogensbeheer moet in lijn zijn met de risico- en rendementsdoelstellingen van het fonds. Op basis van de resultaten van de ALM-studie, de economische verwachtingen en de mate waarin het bestuur bereid en in staat is risico's te lopen, wordt elk najaar een beleggingsplan opgesteld, waarin het beleggingsbeleid voor het komende jaar wordt vastgelegd.

Bevindingen

De strategische beleggingsmix bestaat uit: vastrentende waarden 46%, zakelijke waarden 45% en hoog vastrentende waarden 9%. Het renterisico is per eind 2016 feitelijk voor 65% afgedekt (op basis van de UFR). De strategische keuze is een renteafdekking van 70% met een 5%-bandbreedte. Per eind 2016 bevond de hedge zich binnen deze bandbreedte. Vanuit rentmeesterschap voelt het fonds een maatschappelijke betrokkenheid om verantwoord en fatsoenlijk om te gaan met de toevertrouwde middelen. Het fonds vindt ook dat activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen moeten bijdragen aan verantwoorde, stabiele en goede beleggingsresultaten. Hoewel het beleid in 2016 ongewijzigd werd voortgezet, daalde

het fonds van plek 15 naar 18 op de VBDO-index. De index betreft een overzicht van hoe duurzaam er door de 50 grootste pensioenfondsen wordt belegd.

Het vermogen van het fonds bedroeg per ultimo december 2016 €4,1 mld. Het strategische beleggingsbeleid is in 2016 niet aangepast. Als gevolg van het tekort ultimo boekjaar 2015 is er in maart 2016 een nieuw herstelplan ingediend en in mei 2016 heeft DNB hiermee ingestemd. Doordat het fonds in een situatie van tekort verkeert, zijn er zeer beperkte mogelijkheden voor wijzigingen betreffende het rente- en risicobeleid. De beleggingsresultaten zijn behaald conform de beleggingsopdracht en de gekozen basismix, welke is gebaseerd op de uitkomsten van de ALM-studie. Het totale beleggingsrendement is 12,0%, de gehanteerde benchmark is 11,8%. Ook dit jaar overstijgen de uitkeringen ruimschoots de premies. De beleggingsportefeuille bestaat voor 78,6% uit liquide beleggingen en kan forse liquiditeitschokken opvangen. DNB heeft in Q2 het rapport on-site onderzoek Vermogensbeheer opgeleverd. Verschillende bevindingen zijn daarbij aan de orde gesteld via zogenaamde hypothesen. Drie van de zes hypothesen zijn weerlegd door het fonds. Dit betrof de hypothesen ten aanzien van het strategisch beleggingsbeleid, de fiduciaire functie en de adequate monitoring van de ontwikkelingen binnen de beleggingsportefeuille. Voor de andere hypothesen, te weten de hypothesen ten aanzien van de risicohouding, de renteafdekking en de keuze voor en de uitwerking van de invulling van de beleggingscategorie aandelen is een plan van aanpak opgesteld dat in 2016 en 2017 wordt uitgevoerd.

Oordeel

Het beleggingsproces is uitgevoerd in lijn met het beleggingsbeleid – en beginselen, zoals is vastgelegd in het beleggingsplan en de beleggingsrichtlijnen van het fonds.

7.4.4 Toeslagen

Normenkader

Het fonds streeft, voorwaardelijk, naar een jaarlijkse toeslagverlening op de opgebouwde rechten en uitkeringen. De maatstaf voor toeslagverlening van de deelnemers is de loonontwikkeling, voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is de maatstaf 50% van de loonontwikkeling en 50% van de prijsontwikkeling met het maximum van de loonontwikkeling. Het invaliditeitspensioen wordt jaarlijks onvoorwaardelijk met 2,0% geïndexeerd. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan het vereist eigen vermogen (118,6%) is volledige toeslagverlening mogelijk. Bij een dekkingsgraad tussen 110% en 118,6% is de toeslagverlening naar rato.

Bevindingen

In 2016 heeft het fonds wederom niet de mogelijkheid gehad om toeslag te verlenen. Op 1 januari 2016 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 101,7% en de actuele dekkingsgraad 105,9%. Conform het toeslagbeleid is het verlenen van toeslagen niet mogelijk bij een beleidsdekkingsgraad lager dan 110%. Dit besluit was aan het begin van 2016 al evident. Formeel is het VO niet meer om advies gevraagd over het verlenen van toeslagen in juli 2016.

De toeslagambitie voor 2016 bedroeg 1,00% voor deelnemers (loonstijging 1,00%) en 1,00% voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden (50% van loonstijging 1,00% en 50% van prijsstijging 1,00%).

Het VO constateert dat de achterstand in toeslagverlening voor de deelnemers meer dan 10% bedraagt (sinds de invoering van de middelloonregeling in 2006) en voor de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden meer dan 13% (sinds de eerste onvolledige toeslagverlening bij de eindloonregeling in 2003) en exclusief de korting van 2,8% in 2013.

Het fonds bestaat voor 15% uit deelnemers, voor 60% uit gewezen deelnemers en voor 25% uit pensioengerechtigden. Beleggingsrisico's moeten worden vermeden en er mag niet risicovoller worden belegd om een hoger rendement te maken. Ook de premie draagt niet bij aan herstel. Alleen een hogere rentevoet kan soelaas bieden, omdat hiermee de verplichtingen dalen.

Oordeel

De beleidsdekkingsgraad en het herstelplan bieden geen mogelijkheid tot het verlenen van toeslagen. Ook de komende jaren zijn geen toeslagen te verwachten.

Aanbeveling

De toeslagverlening heeft voor de deelnemers als grondslag de loonstijging, voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is de grondslag maximaal de loonstijging. De ambitie om '*de zekerheid van pensioenafspraken zoveel mogelijk **waardevast** te houden*' is niet reëel. De prijsstijging (inflatie) heeft de loonstijging ingehaald. Het VO adviseert het bestuur om in 2017 de toeslagambitie te evalueren en eventueel te herzien.

7.4.5 Communicatie

Normenkader

Het fonds informeert al haar belanghebbenden begrijpelijk, duidelijk en tijdig, waarbij de informatie juist, volledig en eerlijk is.

Bevindingen

Het fonds heeft in 2016 intensief en actief gecommuniceerd naar de deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers via de website, nieuwsbrieven en bijeenkomsten.

- In samenwerking met de pensioenuitvoerder zijn de standaardbrieven aangepast, met als uitgangspunt helder taalgebruik.
- Het Pensioenreglement is herschreven in begrijpelijke taal.
- Het magazine '*Alle tijd*' is ontwikkeld om het pensioenbewustzijn te vergroten.
- In Enschede, Utrecht, Groningen, Eindhoven, Dordrecht en Amsterdam zijn regiobijeenkomsten gehouden. In 2017 worden elders in het land regiobijeenkomsten georganiseerd.
- Het jaarverslag over 2015 is met video's op de website als 'populair' jaarverslag gepresenteerd. Het is 1.100 keer bekeken.
- Het fonds heeft er voor gekozen om de Berichtenbox nog niet te implementeren. Hiermee wordt in 2018 bij APG een start gemaakt.

Met de pensioenuitvoerder is in 2015 een verbeteringslag ingezet. Het Klant Contact Center is met behulp van het 1 Pensioenfonds concept '*Anne*' klantgericht gaan werken. Er is veel effort gestoken in het verbeteren van het klantcontact met werkgevers.

In 2016 is door deelname aan het Benchmark Onderzoeks Platform (BOP) van TNS NIPO onderzoek gedaan naar de tevredenheid bij de **werkgevers**. De behaalde score van 5,7 ligt onder het landelijk gemiddelde van 6,3. De oorzaak van de relatief lage score ligt in de dienstverlening vanuit de pensioenuitvoerder. Uit het onderzoek is onder meer gebleken dat het fonds net zo (on)duidelijk als de andere fondsen die aan het onderzoek hebben deelgenomen communiceert. De communicatiecommissie heeft hieruit geconcludeerd dat de communicatie van het fonds wellicht niet moet liggen bij het informeren, maar bij het bijsturen van het beeld en/of het imago dat werkgevers hebben van het fonds.

De werkgevers aangesloten bij het fonds ondernemen zelf minder acties dan gemiddeld. Ze adviseren minder vaak hun werknemers en zijn minder bereid om informatie beschikbaar te stellen. De houding ten opzichte van het eigen pensioenfonds is aanzienlijk negatiever dan gemiddeld. Deze kritische houding lijkt niet te komen door de kosten, de organisatie en de regeling van het fonds.

Oordeel

Het fonds heeft intensief en actief gecommuniceerd naar de deelnemers, de gewezen deelnemers, de pensioengerechtigden en de werkgevers via de website, nieuwsbrieven en bijeenkomsten. Het VO heeft nog geen inzicht hoe de communicatie wordt gewaardeerd omdat de vergelijkbare meetresultaten over 2016 nog niet voor handen zijn. Op eigen waarneming heeft het VO de indruk dat de waardering van de communicatie in 2016 positief is zeker ten opzichte van voorgaande jaren. Het vinden van het juiste evenwicht tussen informatie en imago blijft een uitdaging!

Aanbeveling

Het VO adviseert het bestuur om ook met het oog op de overgang naar APG in 2017 de ingeslagen (communicatie-)weg verder uit te werken.

7.4.6 Governance

Normenkader

Het bestuur is voldoende divers, uitstekend gekwalificeerd en beschikt over voldoende capaciteiten zodat het zelfstandig tot bestuurlijke besluiten kan komen. Het gekozen bestuursmodel maakt een goede besturing van het fonds mogelijk. Het bestuur ziet er op toe dat er een goede samenwerking met en tussen de fondsorganen is.

Bevindingen

Een aantal malen heeft een brede discussie over het paritaire bestuursmodel plaatsgevonden. Het bestuur heeft samen met het VO en de RvT vastgesteld dat het model nog voldoet, maar dat aanpassing op termijn nodig kan zijn. In 2017 staat dit onderwerp ook weer op de agenda.

Het VO heeft geconstateerd dat het bestuur naar aanleiding van de bevindingen uit het DNB vermogensbeheeronderzoek aanpassingen heeft gedaan in de structuur en samenstelling van zijn commissies. Met deze aanpassingen wordt het integraal risicomanagement versterkt.

Om te zorgen dat het bestuur een afspiegeling is van de verschillende geledingen is een diversiteitsbeleid opgesteld. Zowel in het VO als in het bestuur zijn vacatures ingevuld op een manier die past bij het diversiteitsbeleid.

Het VO waardeert in het algemeen de inspanningen van het bestuur om het VO snel, transparant, volledig en begrijpelijk te informeren.

Het bestuur heeft verzuimd om het VO vooraf om advies te vragen inzake het afschaffen van de excendentregeling per 1 januari 2016. Het VO achtte dit dossier adviesplichtig en heeft alsnog een advies, zijnde negatief, gegeven. Het negatieve advies is besproken met het bestuur maar heeft niet tot een ander besluit geleid.

Het bestuur heeft verzuimd om het VO om advies te vragen inzake het wijzigen van het Uitvoeringsreglement en inzake het niet verlenen van toeslagen. Adviesplichtigheid hiervan staat niet ter discussie.

De Code Pensioenfondsen geeft normen voor een goed pensioenfondsbestuur. Het fonds handelt volgens deze normen, maar er is een paar uitzonderingen in 2016. De uitzonderingen betreffen enerzijds de zittingsduur en de leeftijd van een aantal leden van het bestuur en/of het VO en anderzijds de samenstelling van het bestuur en het VO qua afspiegeling en diversiteit. Deze afwijkingen heeft het bestuur toegelicht in het bestuursverslag over 2016.

Sinds april 2016 werkt de RvT effectief met twee leden in plaats van drie. De RvT heeft meerdere malen, waaronder in het gezamenlijk overleg met het VO aangegeven dat en uitgelegd waarom de toezichtstaak van de RvT niet in het gedrang is gekomen.

De werkwijze van het VO staat omschreven in zijn Reglement. Op 1 januari 2018 treedt een nieuw lid toe tot het VO namens de werkgevers. De huidige voorzitter neemt dan afscheid. In het Reglement is een schema van aan- en aftreden opgenomen.

De Gedragscode van het fonds bevat voorschriften ter voorkoming van belangenconflicten en van misbruik en oneigenlijk gebruik van de bij het fonds aanwezige informatie. Alle leden van het bestuur, de RvT, het VO, de medewerkers van het bestuursbureau en enkele direct bij het fonds betrokken medewerkers van partijen waaraan diensten zijn uitbesteed, hebben de Gedragscode ondertekend.

Het bestuur is door SAREF geïnformeerd over een onvolkomenheid in het verkoopproces van een vastgoedobject. Het bestuur doet onderzoek naar deze transactie. DNB, het VO en de RvT zijn hierover geïnformeerd.

Het VO is geïnformeerd over de afwikkeling van een incident inzake een aantal foutieve uitkeringen. Het VO constateert dat het bestuur snel en zorgvuldig heeft gehandeld.

Het VO constateert dat het bestuur oog heeft voor de belangen van de verschillende doelgroepen. Tegelijk merkt het VO op dat als de gevolgen per doelgroep explicieter worden gekwantificeerd, ook in de adviesverzoeken aan het VO, er meer zekerheid is dat besluiten evenwichtig worden genomen. Het VO heeft op eigen initiatief een werkinstructie 'evenwichtige belangenafweging' opgesteld in samenwerking met de RvT. Deze methode is getest door het VO bij de beantwoording van de adviesvraag met betrekking tot de beëindiging van de excedentregeling. Bij de adviesaanvraag met betrekking tot de premiestelling van 2017 heeft het bestuur de effecten per doelgroep duidelijk inzichtelijk gemaakt.

Oordeel

Het bestuur handelt integer en transparant. Het bestuur heeft bij een aantal besluiten verzuimd om het VO vooraf om advies te vragen. Hierdoor heeft het VO in deze dossiers niet vooraf zijn adviestaak kunnen vervullen. De samenwerking en de rolverdeling tussen het bestuur, het VO en de RvT is respectvol, maar blijft aandacht vragen. Er is voldoende ruimte voor discussie en uitleg. De Code Pensioenfondsen wordt toegepast en aan alle vereisten wordt voldaan.

Aanbevelingen

Het VO constateert dat het bestuur de afwegingen steeds transparanter in beeld brengt. Het VO adviseert het bestuur om deze trend voort te zetten en daarnaast de afwegingen bij besluitvorming, indien mogelijk, ook te kwantificeren.

Het VO adviseert het bestuur bij het nemen van voorgenomen besluiten meer expliciet af te wegen of het besluit voor het VO adviesplichtig is.

7.4.7 Toekomst (Lange termijn)

Normenkader

De middellange- en lange termijn visie van het bestuur op de toekomst van het fonds is duidelijk en realistisch. Het bestuur heeft daarbij een reële visie op de ontwikkelingen in de branche. Het bestuur handelt transparant en doortastend om ook voor de toekomst een betaalbare en stabiele regeling in stand te houden.

Bevindingen

Het aantal deelnemers in de branche is in 2016 licht gegroeid. Eind 2016 waren er 7.477 deelnemers ten opzichte van 7.061 eind 2015. Het relatief geringe aantal deelnemers ten opzichte van het aantal gewezen deelnemers van 29.650 en het aantal pensioengerechtigden van 12.649 maakt dat het bestuur zich al een paar jaar oriënteert op samenwerking met andere partijen om daarmee het fonds toekomstbestendig te maken en betaalbaar te houden. Er is een pitchbook opgesteld en kennismakingsgesprekken hebben inmiddels plaatsgevonden. Het toekomstdossier van het fonds heeft zich in 2016 o.a. gericht op samenwerking met de pensioenfondsen van ingenieursbureaus. Hier is tot nu toe geen concrete stip op de horizon uit gekomen. Vanwege de transitie naar een andere pensioenuitvoerder per 1 januari 2018 staat het toekomstdossier van het fonds in 2017 minder prominent op de agenda.

Oordeel

Ten einde het fonds toekomstbestendig te houden voor de aanspraken van alle belanghebbenden worden alle opties voor samenwerking met andere fondsen intensief, zorgvuldig en consciëntieus door het bestuur onderzocht. Bij dit proces worden het VO en de RvT tijdig en uitgebreid geïnformeerd.

Aanbeveling

Ondanks de vele aandacht van het bestuur die momenteel aan andere onderwerpen wordt besteed, zou de lange termijn discussie in de loop van 2017 weer op de agenda moeten komen.

7.4.8 Integraal Risicomanagement

Normenkader

Het fonds moet voldoen aan alle Wet- en regelgeving en het bestuur dient controle te hebben over alle risico's en de onderlinge relaties tussen de verschillende risico's. Het dynamisch risicobeheerraamwerk, vastgelegd in 10 hoofdcategorieën, is gebaseerd op de FIRM-methodiek en wordt door het bestuur als leidraad gehanteerd.

Bevindingen

Het VO constateert dat de IRM-commissie gedurende het jaar met grote regelmaat (8 vergaderingen) overleg heeft gevoerd.

De items zoals opgenomen in het risicobeheerraamwerk worden, ondanks dat dit als aanbeveling in het jaarverslag 2015 van het VO was opgenomen, nog niet als vaste leidraad in de overlegstructuur toegepast. Het VO heeft deze suggestie gedaan om gedurende het jaar geen risico's uit de verschillende categorieën te missen. Uit de verslagen lijkt het voor het VO dat er nog steeds veel energie/tijd is gaan zitten in de uitbestedingsrisico's. Er wordt een stappenplan opgesteld voor het IT risicobeleid. DNB heeft kritische kanttekeningen geplaatst ten aanzien van de controle op de financiële risico's en de bezetting van de IRM-commissie. In het begin van 2016 is door het bestuur reeds geconstateerd dat de bezetting van de IRM-commissie moest worden uitgebreid, eventueel (tijdelijk) door de inzet van een externe partij. In het laatste kwartaal van 2016 is opvolging gegeven aan deze constatering en is de IRM-commissie uitgebreid met enerzijds een bestuurslid en anderzijds een externe adviseur. Het beleidsplan van het fonds inzake IRM is geüpdatet, waarbij de doelstelling is om 3-

jaarlijks alle risico-categorieën te herzien, tenzij actuele ontwikkelingen dit eerder noodzakelijk maken. Het bestuur heeft explicieter een eerste en tweede lijn ingesteld met als doel om meer countervailing power te organiseren op het risicomanagement. De IRM-commissie vindt dat zij onafhankelijk dient te kunnen functioneren en aan te kunnen geven wat de weging van de verschillende risico's is en welke beheersmaatregelen er noodzakelijk zijn.

Het bestuur heeft gedurende het jaar meerdere stappen gezet om het integrale risicomanagement verder te implementeren, mede als antwoord op de aanbevelingen van DNB en de RvT.

Oordeel

Het VO is van mening dat de IRM-commissie veel onderwerpen behandelt, maar dat risico's en risicomanagement in al hun facetten nog explicieter aan bod zouden moeten komen en dat tevens de lange termijnrisico's nog duidelijker in beeld moeten worden gebracht.

Het VO vindt dat het bestuur voortvarend aan de slag is gegaan met het uitwerken en implementeren van de aanbevelingen van DNB.

Aanbevelingen

Het VO stelt voor om de verschillende risico-categorieën als vaste agendapunten in de overlegstructuur en verslaglegging te hanteren, hetgeen ook de leesbaarheid van de verslaglegging bevordert. Het systematisch behandelen van alle risico-categorieën en hun onderlinge verbanden, alsmede inzicht en controle over de ontwikkeling van de risico's op korte en lange termijn moet prioriteit blijven krijgen.

7.5 Afsluiting

De samenwerking met het bestuur en de RvT is in 2016 voor wat betreft een aantal dossiers iets stroever verlopen dan in voorgaande jaren, maar wel altijd met oog voor elkaars standpunten en met wederzijds respect. Door nog meer met elkaar in gesprek te gaan en problemen te blijven benoemen, ziet het VO 2017, waarin ook weer een aantal belangrijke beslissingen moet worden genomen, met vertrouwen tegemoet.

17 Mei 2017

Elles Borgert (aspirantlid)

Dineke Borghuis

Gert-Jan Groeneveld

Wilco Meenhorst

Bart van den Bos

Theo Termond

Henk Oonk (voorzitter)

Reactie bestuur

Het bestuur bedankt het VO voor zijn uitgebreide verklaring en geeft aan waarde te hechten aan het oordeel en de adviezen. Op regelmatige basis zal het bestuur het VO een terugkoppeling geven over de opvolging van de gegeven suggesties.

Namens het bestuur,
31 mei 2017, De Meern

W.J. Boot
Voorzitter

8 Jaarrekening

In dit hoofdstuk presenteert het bestuur de jaarrekening over het boekjaar 2016, eindigend op 31 december 2016. In het hoofdstuk Overige gegevens volgen de verklaringen van de waarmerkend actuaaris en van de onafhankelijke accountant van het fonds.

1 BALANS PER 31 DECEMBER

na bestemming saldo baten en lasten

(x € 1.000)

		2016	2015
ACTIVA			
Beleggingen voor risico fonds	(1)		
Vastgoedbeleggingen		333.323	307.802
Aandelen		1.566.040	1.394.041
Vastrentende waarden		2.109.341	1.978.527
Derivaten		118.223	66.535
Overige beleggingen		16.956	-8.634
		<u>4.143.883</u>	<u>3.738.271</u>
Vorderingen en overlopende activa	(2)	1.400	1.764
Liquide middelen	(3)	8.825	10.015
		<u>4.154.108</u>	<u>3.750.050</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves	(4)	230.120	12.049
Technische voorzieningen voor risico fonds	(5)	3.889.950	3.725.684
Overige schulden en overlopende passiva	(6)	34.038	12.317
		<u>4.154.108</u>	<u>3.750.050</u>

De getallen tussen haakjes verwijzen naar de toelichting op de balans.

		2016	2015
Dekkingsgraad op basis van FTK (in %)			
Actuele dekkingsgraad		105,9	100,3
Beleidsdekkingsgraad		98,6	101,7

2 STAAT VAN BATEN EN LASTEN

(x € 1.000)

		2016	2015
BATEN			
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds (van werkgevers en werknemers)	(7)	44.229	42.808
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	(8)	443.842	11.808
Overige baten	(9)	-	39
		<u>488.071</u>	<u>54.655</u>
LASTEN			
Pensioenuitkeringen	(10)	100.096	97.520
Pensioenuitvoeringskosten	(11)	4.514	3.921
Mutatie technische voorzieningen	(12)		
Pensioenopbouw		49.452	40.195
Rentetoevoeging		-2.217	6.257
Onttrekking voor pensioenuitkeringen		-100.801	-97.705
Wijziging marktrente		355.740	225.968
Wijziging actuariële uitgangspunten		-122.963	-2.372
Wijziging uit hoofde van overdrachten van rechten		-1.256	-5.692
Overige mutaties technische voorzieningen		-13.689	-9.118
		<u>164.266</u>	<u>157.533</u>
Saldo overdrachten van rechten voor risico pensioenfonds	(13)	1.040	4.663
Herverzekeringen	(14)	84	58
		<u>270.000</u>	<u>263.695</u>
Saldo van baten en lasten		<u><u>218.071</u></u>	<u><u>-209.040</u></u>

	2016	2015
Bestemming van het saldo van baten en lasten		
Algemene reserve	199.710	-331.706
Volatiliteitsreserve	18.361	122.666
	<u>218.071</u>	<u>-209.040</u>

3 KASSTROOMOVERZICHT

(x € 1.000)

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2016	2015
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premiebijdragen voor risico fonds	44.227	43.535
Ontvangen en betaalde waardeoverdrachten risico pensioenfonds	-1.030	-4.696
Betaalde pensioenuitkeringen	-99.967	-97.652
Betaalde/ontvangen herverzekeringen	-84	-11
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-4.578	-3.498
Diverse ontvangsten en uitgaven	-	3.135
	<u>-61.432</u>	<u>-59.187</u>
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Ontvangen inzake verkopen beleggingen	348.781	1.288.771
Betaald inzake aankopen beleggingen	-321.821	-1.281.450
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	61.588	66.255
Overige ontvangsten en uitgaven inzake beleggingen	-24.867	-6.216
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-3.439	-6.047
	<u>60.242</u>	<u>61.313</u>
Mutatie liquide middelen	<u>-1.190</u>	<u>2.126</u>
Samenstelling geldmiddelen		
	2016	2015
Liquide middelen per 1 januari	10.015	7.889
Mutatie liquide middelen	-1.190	2.126
Liquide middelen per 31 december	<u>8.825</u>	<u>10.015</u>

4 ALGEMENE TOELICHTING

Inleiding

Het doel van de Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus, statutair gevestigd te De Meern (hierna 'het pensioenfonds') is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte (gewezen) deelnemers. Deze doelstelling is nader uitgewerkt in onder andere de statuten, het pensioenreglement, de uitvoeringsovereenkomst en de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota van het pensioenfonds. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregeling van de in de branche Architecten verplicht gestelde aangesloten werkgevers.

Overeenstemmingverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving in het bijzonder Richtlijn 610. De bedragen opgenomen in de jaarrekening zijn vermeld in duizenden euro's, tenzij anders is aangegeven.

Het bestuur heeft op 31 mei 2017 de jaarrekening opgemaakt.

Continuïteit

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling.

Vergelijking met voorgaand jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaand jaar, met uitzondering van de toegepaste schattingswijzigingen zoals opgenomen in paragraaf "schattingswijzigingen".

Schattingswijzigingen

Prognosetafel

De actuariële grondslagen en/of methoden worden periodiek beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens en arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen voor zowel de gehele bevolking als specifiek voor de populatie van het pensioenfonds.

Vanaf boekjaar 2016 is de grondslag voor overlevingskansen gebaseerd op de Prognosetafel AG2016 zoals gepubliceerd door het Actuariel Genootschap (AG). Dit heeft geleid tot een verhoging van de voorziening pensioenverplichtingen van € 10,0 miljoen ofwel daling van de dekkingsgraad met 0,3%. De aanvullende verhoging is bepaald per 31 december 2016.

De algemene sterftetekansen die volgen uit de tafel worden voor het pensioenfonds gecorrigeerd in verband met ervaringssterfte. Vanaf huidig boekjaar is de ervaringssterfte gebaseerd op het model dat ten grondslag ligt aan de Triple A Ervaringssterfte 2016. Dit heeft geleid tot een verlaging van de voorziening pensioenverplichtingen van € 104,1 miljoen en een stijging van de dekkingsgraad met 2,6%. De aanvullende verlaging is bepaald per 31 december 2016.

Voor de partnerfrequenties wordt vanaf huidig boekjaar aangesloten bij de publicatie van het CBS waarin wordt ingegaan op het aandeel mensen met een partner ("CBS-data"). Dit heeft geleid tot een verlaging van de voorziening pensioenverplichtingen van € 9,8 miljoen en een stijging van de dekkingsgraad met 0,3%.

Met ingang van huidig boekjaar is de opslag voor wezenpensioen aan de hand van een publicatie van het CBS over de leeftijd van de ouders bij geboorte van een kind bepaald. Dit heeft tot gevolg gehad dat de opslag voor wezenpensioen is gedaald van 6,0% naar 0,8%. Als gevolg hiervan is de voorziening pensioenverplichtingen met € 19,1 miljoen gedaald en een stijging van de dekkingsgraad van 0,5%.

De hierboven opgenomen resultaten als gevolg van de schattingswijzigingen zijn via de Staat van Baten en Lasten als "Wijzigingen actuariële uitgangspunten" in het verslagjaar verantwoord.

ALGEMENE GRONDSLAGEN

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief transactiekosten, provisies, valutakoersverschillen e.d., worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta's worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum. Alle valutakoersverschillen zijn verwerkt in de staat van baten en lasten.

	31-12-2016	31-12-2015
US dollar	1,05	1,09
Britse pond	0,85	0,74
Canadese dollar	1,41	1,51
Australische dollar	1,46	1,49
Zwitserse frank	1,07	1,09
Japanse yen	123,02	130,68
Zweedse kroon	9,58	9,16
Zuid-Koreaanse won	1273,93	1273,74

SPECIFIEKE GRONDSLAGEN

Beleggingen voor risico fonds

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde, slechts indien de reële waarde van beleggingen niet betrouwbaar kan worden vastgesteld, vindt waardering plaats op basis van geamortiseerde kostprijs. Overlopende activa en passiva alsmede liquiditeiten vermogensbeheer worden gewaardeerd tegen nominale waarde. Het verschil tussen reële waarde en nominale waarde is bij deze activa en passiva in het algemeen gering.

Participaties in beleggingspools en -instellingen die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort beleggingen worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor die onderliggende beleggingen (look-through benadering). Bij gemengde beleggingsfondsen wordt aangesloten bij de hoofdcategorie, bepaald op basis van reële waarde.

Financiële instrumenten worden gebruikt ter afdekking van beleggingsrisico's en het realiseren van het vastgelegde beleggingsbeleid. De derivatenposities zijn opgenomen als een afzonderlijke beleggingscategorie. Derivaten die deel uitmaken van een beleggingsfonds zijn opgenomen in de beleggingscategorie waarin dit beleggingsfonds is gerubriceerd.

Reële waarde

De beleggingen van het pensioenfonds worden gewaardeerd tegen de reële waarde per balansdatum. Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van genoteerde marktprijzen. Derivaten worden gewaardeerd door gebruik te maken van netto contante waardeberekeningen. Bepaalde instrumenten, zoals participaties in beleggingsfondsen worden gewaardeerd door gebruik te maken van de intrinsieke waarde. Het is gebruikelijk en mogelijk om de reële waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Slechts indien de reële waarde van beleggingen niet betrouwbaar kan worden vastgesteld, vindt waardering plaats op basis van geamortiseerde kostprijs.

Voor financiële instrumenten zoals beleggingsvorderingen en -schulden geldt dat de boekwaarde de reële waarde benadert als gevolg van het korte termijn karakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en financiële verplichtingen op balansdatum benadert de reële waarde.

Vastgoedbeleggingen

Beleggingen in direct vastgoed worden gewaardeerd tegen de reële waarde. De reële waarde wordt gebaseerd op taxatiewaarde. De taxaties worden verricht door onafhankelijke deskundigen. Indien daartoe aanleiding is, wordt bij de waardering rekening gehouden met de feitelijke verhuursituatie en/of renovatieactiviteiten. Resultaten door wijziging in reële waarde worden in de staat van baten en lasten verantwoord.

Beursgenoteerde vastgoedfondsen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de beurskoers per balansdatum. Niet-beursgenoteerde beleggingen in vastgoedfondsen worden gewaardeerd op het aandeel in de reële waarde van de onderliggende beleggingen. Indien de waarderingsgrondslagen van vastgoedfondsen afwijken, wordt de waardering zo mogelijk aangepast aan de waarderingsgrondslagen van het pensioenfonds.

Onroerend goed in ontwikkeling wordt gewaardeerd op basis van gedane uitgaven, inclusief bouwrente, waarbij wordt getoetst of die uitgaven tot waardewijzigingen leiden. Na oplevering worden (her)ontwikkelde objecten naar reële waarde gewaardeerd.

Aandelen

Aandelen, waaronder tevens converteerbare obligaties zijn begrepen, worden gewaardeerd tegen reële waarde. Van ter beurze genoteerde aandelen is dit de beurswaarde. Voor niet ter beurze genoteerde participaties in aandelenfondsen is dit de intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.

Private equity

Participaties in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen die beleggen in private equity worden gewaardeerd op het aandeel in de nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds. De nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds is geschat door de externe manager, het management van de betreffende belegging of de leidende mede investeerder.

Vastrentende waarden

Vastrentende waarden worden gewaardeerd tegen reële waarde inclusief opgelopen rente. Van ter beurze genoteerde vastrentende waarden is dit de beurswaarde per balansdatum. Voor niet ter beurze genoteerde participaties in vastrentende waardenfondsen is dit de intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.

Obligaties

Participaties in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen die beleggen in obligaties worden gewaardeerd op het aandeel in de nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds.

Hypotheke

Participaties in beleggingsfondsen die beleggen in hypothecaire leningen worden gewaardeerd tegen reële waarde. De reële waarde is berekend door middel van de "discounted cash flow"-methode (hierna: DCF-model). Bij de reële waarde berekening is uitgegaan van een aantal parameters c.q. veronderstellingen met betrekking tot de disconteringsvoet en de verwachte kasstroom. De disconteringsvoet bestaat uit een basisrente gelijk aan de euroswapcurve plus opslagen voor type onderpand, soort financiering en risicocategorie. De verwachte kasstroom is de te ontvangen rente en aflossing op basis van het gewogen gemiddelde moment van ontvangst inclusief het vervroegd aflossingsrisico. De gehanteerde parameters in het DCF-model zijn ultimo boekjaar geactualiseerd.

Leningen op schuldbekentenissen

De leningen op schuldbekentenissen worden gewaardeerd tegen reële waarde, te weten geamortiseerde kostprijs.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd tegen reële waarde, te weten de relevante marktnotering of, als die er niet is, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen.

Derivaatcontracten met een negatieve waarde worden in de balans onder de overige schulden en overlopende passiva verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde. De waardering hiervan geschiedt tegen de intrinsieke waarde, die de reële waarde van de onderliggende beleggingen representeert.

De overige beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde.

Commodities

Participaties in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen die beleggen in grondstoffen (commodities) worden gewaardeerd op het aandeel in de nettovermogenswaarde van het beleggingsfonds.

Geldmarktfondsen

De geldmarktfondsen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde het aandeel van het pensioenfonds in de reële waarden van de financiële instrumenten die PGGM Treasury B.V. aanhoudt voor rekening en risico van haar opdrachtgevers.

Securities lending

Het pensioenfonds participeert niet direct in securities lending. Binnen de beleggingsfondsen is wel sprake van securities lending.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij de eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na de eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Overige activa

Onder meer worden hieronder de liquide middelen opgenomen voor zover dit banktegoeden betreft welke onmiddellijk opeisbaar zijn. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen nominale waarde. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.

Stichtingskapitaal en reserves

Algemene reserve

Deze reserve is dat deel van het vermogen dat resteert nadat via de resultaatbestemming de vereiste reserves op het gewenste niveau zijn gebracht en dient ter opvang van tegenvallers anders dan waarvoor een specifieke reserve respectievelijk voorziening is getroffen.

Het streven is om een reserve aan te houden die minimaal gelijk is aan het gesteld vereist vermogen op basis van het Financieel Toetsingskader (FTK). Het gesteld vereist vermogen wordt bepaald op basis van de standaardmethode voorgeschreven door DNB.

Er is geen sprake van een maximering van de algemene reserve.

Volatiliteitsreserve

De volatiliteitsreserve is gelijk aan het aanwezige vermogen, voor zover dit de verplichtingen van het pensioenfonds te boven gaat en gemaximeerd op het niveau dat binnen het FTK in de evenwichtssituatie benodigd is. Deze volatiliteitsreserve is te zien als een beklemd deel van het vrije vermogen van het pensioenfonds.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico fonds

De voorziening pensioenverplichtingen is de op basis van actuariële grondslagen berekende contante waarde van de pensioenaanspraken, waarop per balansdatum op grond van het reglement, rechten zijn verkregen.

Rekenrente

Als rekenrente wordt de markrente gehanteerd. De markrente komt overeen met de rente termijnstructuur ultimo boekjaar zoals deze door DNB is gepubliceerd.

De berekeningen zijn uitgevoerd op de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen.

De voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd op de aanspraken per 31 december van het boekjaar.

Overlevingstafels

De voorziening ultimo 2016 is berekend op basis van de door het Koninklijk Actuarieel Genootschap gepubliceerde Prognosetafel AG2016, startkolom 2017 (2015: Prognosetafel AG2014, startkolom 2016). Hierbij wordt rekening gehouden met ervaringssterfte bij dit pensioenfonds door de overlijdenskansen te vermenigvuldigen met leeftijds- en geslachtsafhankelijke correctiefactoren. Op bijvoorbeeld leeftijd 67 bedraagt de correctiefactor voor mannen 74,6% en voor vrouwen 79,4%. Voor medeverzekerden pensioenaanspraken bedraagt de correctiefactor op leeftijd 67 voor mannen 71,7% en voor vrouwen 82,0%.

Na leeftijd 67 lopen deze correctiefactoren geleidelijk op naar 100% op leeftijd 100.

Voor de wezen zijn geen sterftetekansen in aanmerking genomen.

Partnerfrequentie

Voor uitgesteld partnerpensioen naast uitgesteld ouderdompensioen bedraagt de partnerfrequentie voor mannen 0,00 op 18-jarige leeftijd, vervolgens oplopend tot 0,80 op 67-jarige leeftijd en wordt bij ingang van het ouderdompensioen op 67 jaar op 100% gesteld.

Voor uitgesteld partnerpensioen naast uitgesteld ouderdompensioen bedraagt de partnerfrequentie voor vrouwen 0,00 op 18-jarige leeftijd, vervolgens oplopend tot 0,76 op 36-jarige leeftijd, is 0,76 voor de leeftijden van 37 tot en met 42 jaar, neemt daarna af tot 0,70 op 67-jarige leeftijd en wordt bij ingang van het ouderdompensioen op 67 jaar op 100% gesteld.

Voor uitgesteld partnerpensioen naast ingegaan ouderdompensioen wordt gebruik gemaakt van het bepaalde systeem, waarbij alleen voor aanwezige partners een contante waarde wordt berekend.

Leeftijdsverschil man-vrouw

De man wordt verondersteld drie jaar ouder te zijn dan de vrouw.

Voorziening uitloopriscio Premievrije Deelneming (PVD)

De voorziening uitloopriscio PVD wordt berekend als de som van de PVD-opslagen van de laatste twee boekjaren. Hierdoor komt jaarlijks de PVD-opslag van boekjaar-2 beschikbaar ter dekking van de kosten van ingang premievrijstelling als gevolg van ingang arbeidsongeschiktheid voor deelnemers met een eerste ziektedag in de loop van boekjaar-2.

Opslag excassokosten

In de technische voorziening is een opslag voor excassokosten opgenomen van 2%.

Spaarfonds gemoedsbezwaarden

Het pensioenfonds kan individuele vrijstelling van deelneming aan de verplichte pensioenregelingen aan een werknemer verlenen, indien deze gemoedsbezwaren heeft tegen iedere vorm van verzekering. De werkgever is een spaarbijdrage aan het pensioenfonds verschuldigd. Deze spaarbijdrage is gelijk aan de premie die bij de werkgever in rekening zou zijn gebracht als er geen vrijstelling was verleend. Op grond van de CAO komt 45% van de spaarbijdrage ten laste van de werknemer. De spaarbijdragen worden op een fictieve spaarrekening gestort, waaraan jaarlijks rente wordt toegevoegd. Deze rente is tot aan de ingang van de pensioenvervangende uitkering gelijk aan het voortschrijdende gemiddelde rendement op de beleggingen van het pensioenfonds over de afgelopen vijf boekjaren en vervolgens verminderd met een half procent en daarna naar beneden afgerond op een veelvoud van een vierde procent. De gespaarde bijdragen van de gemoedsbezwaarde worden na het bereiken van de 67-jarige leeftijd in gelijke termijnen aan betrokkene gedurende 15 jaren uitgekeerd. Bij overlijden van de gemoedsbezwaarde voordat de uitkeringen zijn ingegaan, wordt het saldo in gelijke termijnen gedurende 15 jaar aan de partner uitgekeerd. Bij overlijden van de gemoedsbezwaarde na ingang van de uitkering, worden de uitkeringen gedurende de resterende periode voortgezet ten behoeve van de partner.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij de eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na de eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Dekkingsgraad

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans. Bij bepaling van de technische voorziening wordt geen rekening gehouden met het spaarfonds gemoedsbezwaarden.

Onder het FTK is de beleidsdekkingsgraad leidend voor alle beleidsmaatregelen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de dekkingsgraad van de afgelopen 12 maanden en is daarmee minder afhankelijk van dagkoersen.

GRONDSLAGEN VOOR DE RESULTAATBEPALING

Algemeen

Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben. De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de technische voorzieningen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.

Premiebijdragen van (werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

De premiebatens in het boekjaar zijn gebaseerd op de definitieve loonsomopgaven van de werkgevers verwerkt in dat boekjaar.

Beleggingsresultaten

(In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als indirecte beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. Aankoopkosten zijn verwerkt in de reële waarde van de beleggingen. Verkoopkosten worden verantwoord als onderdeel van de herwaarderingen.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten van vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden de externe en de daaraan toegerekende interne kosten verstaan. Exploitatiekosten van onroerende zaken in exploitatie zijn in de kosten van vermogensbeheer opgenomen.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan pensioengerechtigden of gewezen deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie technische voorzieningen voor risico pensioenfonds

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw is de contante waarde van de pensioenaanspraken die toegekend zijn in het boekjaar.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de nominale marktrente op basis van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. De interesttoevoeging wordt tegen de rekenrente primo boekjaar berekend over de beginstand en de mutaties gedurende het jaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuarieel berekend en opgenomen in de technische voorziening. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen in de verslagperiode.

Wijzigingen uit hoofde van overdrachten van rechten

Hieronder zijn opgenomen de aan het verslagjaar toe te rekenen overdrachtswaarde van de overgenomen respectievelijk overgedragen pensioenaanspraken met betrekking tot de actuariële waarde.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de actuele waarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijziging actuariële uitgangspunten

De actuariële grondslagen en/of methoden worden periodiek beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen voor zowel de gehele bevolking als specifiek voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Overige mutaties technische voorzieningen

De onder deze post opgenomen mutaties van de voorziening hebben betrekking op de kanssystemen.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Premies herverzekering

Het nog niet gefinancierde gedeelte van het partnerpensioen (ANW hiaat) wordt jaarlijks op risicobasis herverzekerd. Herverzekeringspremies worden verantwoord in de periode waarop de herverzekering betrekking heeft. Uitkeringen door de herverzekeraar worden verantwoord in de periode waarop de verzekerde gebeurtenis zich voordoet. Het winstaandeel uit hoofde van de herverzekeringen wordt achteraf verantwoord nadat de afrekeningen zijn opgesteld.

Overige baten en lasten

De overige baten en lasten worden opgenomen voor de aan het verslagjaar toe te rekenen bedragen.

GRONDSLAGEN KASSTROOMOVERZICHT

Het kasstroomoverzicht is opgesteld overeenkomstig de directe methode. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Er wordt onderscheid gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

5 TOELICHTING OP DE BALANS

(x € 1.000)

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico fonds

Verloopoverzicht per beleggingscategorie

	Vastgoed beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
Stand per 1 januari 2016	307.802	1.394.041	1.978.527	58.020	-8.634	3.729.756
Aankopen	26.372	26.498	268.951	-	-	321.821
Verkopen	-13.666	-48.347	-251.497	-35.271	-	-348.781
Overige mutaties	584	-	-917	-390	25.590	24.867
Waardemutaties	12.231	193.848	114.277	65.337	-	385.693
Stand per 31 december 2016	<u>333.323</u>	<u>1.566.040</u>	<u>2.109.341</u>	<u>87.696</u>	<u>16.956</u>	<u>4.113.356</u>
Bij: Derivaten met een negatieve waarde						30.527
						<u>4.143.883</u>

	Vastgoed beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
Stand per 1 januari 2015	354.162	1.510.451	1.821.779	84.383	8.486	3.779.261
Aankopen	112.875	102.183	932.340	134.052	-	1.281.450
Verkopen	-171.643	-354.911	-750.801	-11.416	-	-1.288.771
Overige mutaties	1.751	-69	18.764	2.557	-17.120	5.883
Waardemutaties	10.657	136.387	-43.555	-151.556	-	-48.067
Stand per 31 december 2015	<u>307.802</u>	<u>1.394.041</u>	<u>1.978.527</u>	<u>58.020</u>	<u>-8.634</u>	<u>3.729.756</u>
Bij: Derivaten met een negatieve waarde						8.515
						<u>3.738.271</u>

Derivaten met een negatieve waarde zijn verantwoord onder de overige schulden en overlopende passiva. Het fonds kent geen beleggingen in aangesloten organisaties of premiebijdragende ondernemingen.

Mutaties

De overige mutaties hebben o.a. betrekking op mutaties liquide middelen onder beheer bij de vermogensbeheerder, lopende interest en nog af te handelen beleggingstransacties.

Vastrentende waarden

De aan- en verkopen van de vastrentende waarden betreft met name transacties in de portefeuille staatsobligaties.

Securities lending

De beleggingsfondsen kunnen een deel van hun beleggingen beschikbaar stellen voor securities lending. Op basis van lookthrough in de beleggingsfondsen is securities lending van toepassing. De omvang van de posities ultimo 2016 bedraagt € 32.888 (2015: € 38.839). De verkregen zekerheden per ultimo 2016 bedragen € 34.759 (2015: € 41.009).

Reële waarde

De waardering van de beleggingen vindt plaats tegen reële waarde. Afgezien van de beleggingsvorderingen en -schulden zijn de beleggingen van het pensioenfonds gewaardeerd tegen reële waarde per balansdatum. Het is over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de reële waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. De boekwaarde van alle activa en financiële verplichtingen op balansdatum benadert de reële waarde.

Voor een deel van de beleggingen van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen dan wel van taxaties uitgevoerd door onafhankelijke derden. Echter, bepaalde beleggingen zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van netto contante waarde berekeningen dan wel andere methoden.

- | Beleggingen met genoteerde marktprijzen worden verhandeld aan een effectenbeurs of betreffen liquide middelen. Hieronder vallen aandelen, obligaties, onderpanden en banktegoeden.
- | Onafhankelijke taxaties worden toegepast voor de waardering van onroerend goed in bezit van het pensioenfonds. Alle vastgoedobjecten worden jaarlijks getaxeerd door externe taxateurs waarvan de onafhankelijkheid ten opzichte van de waardering onbetwist is. De juistheid en volledigheid van de gebruikte informatie voor de taxatie wordt gecontroleerd. Daarnaast worden beleggingsfondsen waarvan door een externe partij de Net Asset Value (NAV) wordt opgegeven onder deze methode verantwoord.
- | De netto contante waarde (NCW) methode wordt bepaald door de te ontvangen kasstromen contant te maken op basis van de geldende marktrente. In de waardering is rekening gehouden met het oninbaarheidsrisico.
- | Andere methode: marktwaardebepaling niet gebaseerd op marktdata, maar gebaseerd op aannames en schattingen die de prijs significant beïnvloeden. Hieronder vallen de equity linked swaptions, inflations swaps, swaptions, options OTC, deelnemingen, beleggingsdebiteuren en beleggingscrediteuren.
- | Intrinsieke waarde: de marktwaarde ontleent aan de meest recente rapportages van de fundmanagers en de fund-to-fund managers. Voor fondsbeleggingen in vastgoed, private equity en infrastructuur wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportages. Deze rapportages zijn door een onafhankelijke accountant gecontroleerd maar de periode van deze rapportages loopt niet synchroon met het boekjaar van het pensioenfonds. Om deze onzekerheid te mitigeren wordt jaarlijks achteraf een aansluiting gemaakt. Beleggingen waarvan de waardering op basis van de intrinsieke waarde plaatsvindt zijn in de tabel onder "Andere methode" opgenomen.

Specifieke financiële instrumenten (derivaten)

Voor de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruikgemaakt van financiële derivaten. Als hoofdregel geldt dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het algemene beleggingsbeleid. De portefeuillestructuur en het risicoprofiel, berekend inclusief de economische effecten van derivaten, dienen zich binnen de door het bestuur vastgestelde grenzen (limieten) te bevinden.

Het pensioenfonds gebruikt derivaten voornamelijk om het valutarisico en het renterisico af te dekken. Eén van de belangrijkste risico's bij derivaten is het kredietrisico. Dit is het risico dat tegenpartijen niet aan hun betalingsverplichtingen kunnen voldoen. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met te goeder naam en faam bekend staande partijen. Bovendien geldt dat altijd wordt gewerkt met onderpand.

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekeningen	Andere methode(n)	Totaal
Per 31 december 2016					
Vastgoedbeleggingen	293	253.237	-	79.793	333.323
Aandelen	-	55.737	-	1.510.303	1.566.040
Vastrentende waarden	674.979	-	1.409.810	24.552	2.109.341
Derivaten	-	-	76.900	10.796	87.696
Overige beleggingen	16.956	-	-	-	16.956
Totaal	692.228	308.974	1.486.710	1.625.444	4.113.356

Met ingang van huidig boekjaar worden aandelenbeleggingsfondsen waarvan waardering tegen de net asset value plaatsvindt opgenomen onder "Andere methode(n)" in plaats van "Onafhankelijke taxaties". Vergelijkende cijfers zijn dienovereenkomstig aangepast.

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekeningen	Andere methode(n)	Totaal
Per 31 december 2015					
Vastgoedbeleggingen	694	228.758	-	78.350	307.802
Aandelen	-	51.065	-	1.342.976	1.394.041
Vastrentende waarden	615.702	-	1.336.588	26.237	1.978.527
Derivaten	599	-	46.833	10.588	58.020
Overige beleggingen	24.425	-	-	-33.059	-8.634
Totaal	641.420	279.823	1.383.421	1.425.092	3.729.756

Vastrentende waarden

De vastrentende waarden vermeld onder genoteerde marktprijzen betreffen staatsobligaties.

Het deel van de vastrentende waarden waarvan de reële waarde op basis van NCW berekeningen wordt vastgesteld, betreft hypotheek. De berekeningsgrondslag staat vermeld in de algemene toelichting op de grondslagen.

Overige beleggingen

De overige beleggingen bestaan uit geldmarktfondsen, liquide middelen, posities uit hoofde van collateral management, af te wikkelen transacties en crediteuren. In bovenstaande tabel zijn de overige beleggingen opgenomen onder genoteerde marktprijzen en andere methoden.

Vastgoedbeleggingen

De vastgoedbeleggingen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	31-12-2016	31-12-2015
Specificatie vastgoedbeleggingen naar soort:		
Direct vastgoed	10.227	18.715
Indirect vastgoed	317.126	283.701
Beleggingsdebiteuren	5.677	5.060
Liquide middelen	293	694
Beleggingscrediteuren	-	-368
	333.323	307.802

Aandelen

De aandelen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Specificatie naar soort:		
Private equity aandelen	55.737	51.065
Aandelenbeleggingsfondsen	1.510.303	1.342.976
	<u>1.566.040</u>	<u>1.394.041</u>

Vastrentende waarden

De vastrentende waarden kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	<u>31-12-2016</u>		<u>31-12-2015</u>	
		In %		In %
Specificatie naar soort:				
Staatsobligaties	673.342	31,8	614.529	31,0
Leningen op schuldbekentenissen	149	-	303	-
Obligatiebeleggingsfondsen	925.187	43,9	867.731	43,9
Hypotheekfondsen	484.475	23,0	468.857	23,7
Beleggingsdebiteuren	24.552	1,2	25.934	1,3
Liquide middelen	1.636	0,1	1.173	0,1
	<u>2.109.341</u>	<u>100,0</u>	<u>1.978.527</u>	<u>100,0</u>

Derivaten

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Specificatie naar soort:		
Valutaderivaten positieve waarde	4.113	33.159
Valutaderivaten negatieve waarde	-8.935	-269
Rentederivaten positieve waarde	103.314	22.189
Rentederivaten negatieve waarde	-21.592	-8.246
Beleggingsdebiteuren	10.796	10.588
Liquide middelen	-	599
	<u>87.696</u>	<u>58.020</u>

Positieve posities uit hoofde van derivatencontracten ultimo verslagjaar zijn gepresenteerd onder derivaten bij de beleggingen.

Negatieve posities uit hoofde van derivatencontracten ultimo verslagjaar zijn gepresenteerd onder de overige schulden.

Gebruik wordt gemaakt van onder meer de volgende instrumenten:

- | Valutatermijncontracten: dit zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum. Door middel van valutatermijncontracten worden valutarisico's afgedekt.
- | Renteswaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van rentebetalingen over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.

Onderstaande tabel geeft inzicht in de derivatenposities per 31 december 2016:

Type contract	Expiratie-datum	Contract- omvang	Activa	Passiva
Renteswaps	2020 - 2029	335.630	13	-11.437
Renteswaps	2030 - 2039	600.606	31.885	-455
Renteswaps	2040 - 2049	559.568	46.037	-955
Renteswaps	2050 - 2059	183.504	20.960	-1.309
Renteswaps	2060 - 2069	125.882	4.419	-7.435
Te vorderen interest rentederivaten		10.796	10.796	-
Valutatermijncontract EUR/USD	02-03-2017	2.507.125	654	-7.645
Valutatermijncontract EUR/CAD	02-03-2017	140.434	3	-551
Valutatermijncontract EUR/GBP	02-03-2017	368.544	504	-29
Valutatermijncontract EUR/KRW	02-03-2017	20.203	527	-8
Valutatermijncontract EUR/AUD	02-03-2017	70.301	361	-4
Valutatermijncontract EUR/JPY	02-03-2017	113.419	1.998	-19
Valutatermijncontract EUR/Diversen	03-03-2017	174.870	66	-680
			<u>118.223</u>	<u>-30.527</u>

Onderstaande tabel geeft inzicht in de derivatenposities per 31 december 2015 en is gebaseerd op looptijd.

Type contract	Expiratie-datum	Contract- omvang	Activa	Passiva
Renteswaps	2020 - 2029	335.347	1.636	-
Renteswaps	2030 - 2039	597.271	1.780	-4.239
Renteswaps	2040 - 2049	555.690	5.794	-4.007
Renteswaps	2050 - 2059	178.878	6.948	-
Renteswaps	2060 - 2069	118.424	6.031	-
Te vorderen interest rentederivaten		10.588	10.588	-
Liquide middelen derivaten		599	599	-
Valutatermijncontract EUR/USD	02-03-2016	803.790	21.211	-
Valutatermijncontract EUR/CAD	02-03-2016	51.668	3.432	-
Valutatermijncontract EUR/GBP	02-03-2016	120.707	5.641	-
Valutatermijncontract EUR/KRW	02-03-2016	2.628.476	2.875	-269
			<u>66.535</u>	<u>-8.515</u>

Overige beleggingen

De overige beleggingen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Specificatie naar soort:		
Liquide middelen / Geldmarktfondsen	-1.542	24.425
Posities uit hoofde van Collateral Management	9.553	-33.059
Crediteuren	-10	-
Af te wikkelen beleggingstransacties	8.955	-
	<u>16.956</u>	<u>-8.634</u>

Voor de uitvoering van vermogensbeheer houdt PGGM Vermogensbeheer B.V. op naam van PGGM Treasury B.V. bankrekeningen en geldmarktinstrumenten aan voor rekening en risico van het pensioenfonds.

Het economisch eigendom van bedoelde bankrekeningen en geldmarktinstrumenten ligt bij het pensioenfonds en het juridisch eigendom ligt bij PGGM Treasury B.V. Ultimo verslagperiode gaat het om een schuld van € 1.542 (ultimo 2015: vordering € 24.425) waarvan het pensioenfonds alleen het economisch eigendom houdt. In de jaarrekening is dit gepresenteerd als Liquide middelen / Geldmarktfondsen.

Om het kredietrisico te beheersen wordt voor derivaten collateral ontvangen of betaald. Ultimo 2016 betreft de positie uit hoofde van collateral management een vordering van € 9.553 (2015: schuld € 33.059).

2. Vorderingen en overlopende activa

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Vorderingen op werkgevers	971	1.730
Nog te factureren premie	409	-
Rekening courant herverzekeraar	16	16
Waardeoverdrachten	-	18
Vooruitbetaalde kosten	4	-
	<u>1.400</u>	<u>1.764</u>

Bij de waardering van vorderingen wordt rekening gehouden met het risico van oninbaarheid door hiervoor een voorziening in aftrek te brengen op het saldo van de uitstaande vorderingen. Voor gelijksoortige posten met gelijksoortige risico's wordt gezamenlijk een schatting gemaakt van verliezen en risico's op balansdatum. Deze systematiek om de voorziening vast te stellen wordt gerekend tot de statische methode.

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Nadere specificatie "Vorderingen op werkgevers"		
Werkgevers	1.888	3.147
Voorziening dubieuze debiteuren	-917	-1.417
	<u>971</u>	<u>1.730</u>

In 2016 is een bedrag van € 500 onttrokken aan de voorziening dubieuze debiteuren (2015: € 4.947).

3. Liquide middelen

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
ABN AMRO	<u>8.825</u>	<u>10.015</u>

Onder de liquide middelen worden opgenomen die kasmiddelen en tegoeden op bankrekeningen die onmiddellijk dan wel op korte termijn opeisbaar zijn. Bankrekeningen die beheerd worden door de vermogensbeheerder zijn onder de overige beleggingen opgenomen.

Er zijn geen kredietfaciliteiten van toepassing.

PASSIVA

4. Stichtingskapitaal en reserves

Mutatieoverzicht eigen vermogen

	Volatiliteits- reserve	Algemene reserve	Totaal
Stand per 1 januari 2016	707.249	-695.200	12.049
Uit bestemming saldo van baten en lasten	18.361	199.710	218.071
Stand per 31 december 2016	<u>725.610</u>	<u>-495.490</u>	<u>230.120</u>

	Volatiliteits- reserve	Algemene reserve	Totaal
Stand per 1 januari 2015	584.582	-363.493	221.089
Uit bestemming saldo van baten en lasten	122.666	-331.706	-209.040
Stand per 31 december 2015	<u>707.248</u>	<u>-695.199</u>	<u>12.049</u>

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
Solvabiliteit				
Pensioenvermogen	4.119.678	105,9	3.737.373	100,3
Af: technische voorzieningen (exclusief spaarfonds gemoedsbezwaarden)	3.889.558	100,0	3.725.324	100,0
Eigen vermogen	230.120	5,9	12.049	0,3
Af: vereist eigen vermogen	725.610	18,7	707.248	19,0
Vrij vermogen	-495.490	-12,8	-695.199	-18,7
Minimaal vereist eigen vermogen	168.470	4,3	160.771	4,3
Actuele dekkingsgraad		105,9		100,3
Beleidsdekkingsgraad		98,6		101,7

Voor het bepalen van het vereist eigen vermogen (de solvabiliteitstoets) maakt het pensioenfonds gebruik van het standaardmodel. Het bestuur acht het gebruik van het standaardmodel passend voor de risico's van het pensioenfonds. De uitkomsten van de solvabiliteitstoets zijn opgenomen onder de toelichting Risicobeheer.

De (actuele) dekkingsgraad is als volgt berekend: (Totale activa -/- schulden) / Technische voorzieningen * 100%.

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de dekkingsgraad van de afgelopen 12 maanden.

Als het eigen vermogen lager is dan het minimale vereiste eigen vermogen bevindt het pensioenfonds zich in een situatie van dekkingstekort. Indien het eigen vermogen lager is dan het vereiste eigen vermogen, maar wel tenminste gelijk is aan het minimale vereiste eigen vermogen, bevindt het pensioenfonds zich in een situatie van reservetekort.

De solvabiliteit van het pensioenfonds is niet toereikend, er is sprake van een reservetekort. Voor de berekening van het vereist eigen vermogen wordt gebruik gemaakt van het standaard model van DNB. Het bestuur acht op basis van het huidige risicoprofiel het standaardmodel passend.

Het verloop van de actuele dekkingsgraad kan als volgt worden gespecificeerd:

	2016	2015
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	100,3	106,2
Premie	-0,2	-0,2
Uitkeringen	-	0,2
Verandering van de rentetermijnstructuur	-8,7	-6,3
Rendement op beleggingen	12,0	0,1
Overige oorzaken en kruiseffecten	2,5	0,3
Dekkingsgraad per 31 december	105,9	100,3

Per 1 januari 2016 was de dekkingsgraad van het fonds 100,3% en lag daarmee onder het minimaal vereist eigen vermogen. Er was sprake van een dekkingstekort en het fonds was verplicht om uiterlijk 1 juli 2016 een nieuw herstelplan in te dienen bij DNB. Het fonds heeft op 30 maart 2016 het herstelplan verstuurd naar DNB en dat is door DNB op 18 mei 2016 goedgekeurd.

In het nieuwe herstelplan heeft het fonds aangegeven welke maatregelen worden ingezet om binnen 11 jaar het vereist eigen vermogen te behalen. Het fonds heeft zich ten doel gesteld om ultimo 2026 een dekkingsgraad van 121,4% te hebben. Bij het opstellen van het herstelplan heeft het bestuur zich laten ondersteunen door externe adviseurs.

De dekkingsgraad is in het verslagjaar met 5,6% van 100,3% naar 105,9% gestegen, ten opzichte van het herstelplan is de dekkingsgraad ultimo boekjaar 3,6% hoger dan verwacht.

De dekkingsgraad is hoger dan het minimaal vereist eigen vermogen, maar lager dan het vereist eigen vermogen. Ultimo boekjaar is sprake van een reservetekort, naar aanleiding hiervan heeft het fonds op 23 maart 2017 een nieuw herstelplan ingediend bij DNB. Het bestuur hanteert de maximale hersteltermijn van 10 jaar.

Gezien de ontwikkeling van de dekkingsgraad in 2016 heeft het bestuur besloten dat in 2017 geen kortingsmaatregelen noodzakelijk zijn.

In 2016 heeft de dekkingsgraad zich ten opzichte van het herstelplan als volgt ontwikkeld:

	Werkelijk 2016	Herstelplan 2016
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	100,3	100,3
Premie	-0,2	-0,2
Verandering van de rentetermijnstructuur	-8,7	-
Rendement op beleggingen	12,0	2,2
Overige oorzaken en kruiseffecten	2,5	-
Dekkingsgraad per 31 december	105,9	102,3

De dekkingsgraad herstelplan 2016, is de verwachte dekkingsgraad volgens het herstelplan ingediend op 30 maart 2016.

Toelichting op de ontwikkeling van de dekkingsgraad en de evaluatie van het herstelplan:

De dekkingsgraad bedroeg op 31 december 2016 105,9% en liep daarmee voor op het herstelplan dat uitgaat van 102,3% op die datum.

Als gevolg van het verschil tussen de ontvangen premies en de actuariael benodigde inkoop voor nieuwe aanspraken gedurende het jaar neemt de dekkingsgraad af met -0,2%.

De verandering van de rentetermijnstructuur gedurende 2016 leverde een daling van de dekkingsgraad op van -8,7%.

Het feitelijk rendement op de totale beleggingsportefeuille van 12,0% was 3,3% hoger, dan het benodigde rendement voor de technische voorzieningen voor het jaar 2016. Dit rendementsverschil leverde een stijging van de dekkingsgraad op van 3,3%.

Overige oorzaken en kruiseffecten leverde een stijging van de dekkingsgraad op van 2,5%.

5. Technische voorzieningen voor risico fonds

	31-12-2016	31-12-2015
Specificatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico fonds:		
Voorziening pensioenverplichtingen	3.889.950	3.725.684

Mutatieoverzicht technische voorzieningen

	2016	2015
Stand per 1 januari	3.725.684	3.568.151
Pensioenopbouw	49.452	40.195
Rentetoevoeging	-2.217	6.257
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-100.801	-97.705
Wijziging marktrente	355.740	225.968
Wijziging actuariële uitgangspunten	-122.963	-2.372
Wijziging uit hoofde van overdrachten van rechten	-1.256	-5.692
Overige mutaties technische voorzieningen	-13.689	-9.118
Stand per 31 december	3.889.950	3.725.684

Specificatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico fonds:

	31-12-2016		31-12-2015	
	Aantal		Aantal	
Deelnemers	7.477	728.833	7.061	692.455
Gewezen deelnemers	29.560	1.625.607	28.294	1.507.562
Pensioengerechtigden	12.649	1.532.479	12.584	1.523.104
Overigen	-	3.031	-	2.563
	49.686	3.889.950	47.939	3.725.684

Onder overigen zijn opgenomen:

Spaarfonds gemoedsbezwaarden € 392 (2015: € 360)

Voorziening uitlooprisico PVD € 2.639 (2015: € 2.203)

Opslag excassokosten:

Met ingang van 2015 wordt voor excassokosten een opslag van 2% als onderdeel van de voorziening pensioenverplichtingen opgenomen.

Korte beschrijving van de pensioenregeling

De pensioenregeling van het pensioenfonds betreft een middelloonregeling.

Het ouderdomspensioen is gelijk aan 1,875% (2015: 1,875%) van de som van de pensioengrondslagen, waarover premie aan het pensioenfonds is betaald. De pensioengrondslag is gelijk aan het (gemaximeerde) pensioensalaris minus de franchise.

De vroegste aanvangsleeftijd is 21 jaar, de pensioendatum is de 67-jarige leeftijd. Het is mogelijk het pensioen te vervroegen. De vroegst mogelijke pensioendatum is 60 jaar en de laatst mogelijke pensioendatum is 70 jaar.

Het partnerpensioen bedraagt 70% van het verzekerde ouderdomspensioen. Per kind bedraagt het wezenpensioen 14% van het verzekerde ouderdomspensioen. Werknemers die jonger zijn dan 21 jaar zijn op risicobasis verzekerd voor partner- en wezenpensioenen.

Deelnemers kunnen vrijwillig bij het pensioenfonds verzekerd zijn; het betreft aanvullende regelingen op de verplichte verzekering. Het gaat om een excedentverzekering voor pensioengevende lonen c.q. heffingslonen boven het maximum loon. De excedentregeling is per 1 januari 2016 beëindigd.

Directeuren in de branche kunnen ook vrijwillig bij het pensioenfonds verzekerd zijn.

Toeslagen

De toeslagverlening op de pensioenaanspraken van de deelnemers en de gewezen deelnemers en van de pensioengerechtigden is voorwaardelijk. Er bestaat geen recht op jaarlijkse toeslagen. Of er toeslag wordt verleend en in welke mate is afhankelijk van de financiële middelen van het pensioenfonds en van het oordeel van het bestuur en de actuaire over de financiële positie van het pensioenfonds. In het verleden verleende toeslagen geven geen garantie voor de toekomst.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op basis van de dekkingsgraad besloten geen toeslag te verlenen in 2016. In 2015 is eveneens geen toeslag verleend.

6. Overige schulden en overlopende passiva

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Nog te verrekenen premies	547	895
Derivaten met negatieve waarde	30.527	8.515
Belastingen en sociale lasten	1.866	1.782
Pensioenen	57	12
Kosten	938	1.000
Waardeoverdrachten	16	24
Overlopende passiva	87	89
	<u>34.038</u>	<u>12.317</u>

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Risicobeheer

Solvabiliteitsrisico

Het pensioenfonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het pensioenfonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen. Voor het realiseren van deze doelstelling wordt gestreefd naar een toereikende solvabiliteit op basis van de reële waarde van de pensioenverplichtingen.

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. De solvabiliteit wordt gemeten zowel op basis van algemeen geldende normen als ook naar de specifieke normen welke door DNB worden opgelegd. Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat het pensioenfonds de premie voor de onderneming en deelnemers moet verhogen en het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslag op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen moet verminderen.

De actuele dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	31-12-2016	31-12-2015
Het tekort op FTK-grondslagen is als volgt:		
Technische voorzieningen (exclusief spaarfonds gemoedsbezwaarden)	3.889.558	3.725.324
Buffers:		
S1 Renterisico	79.861	97.734
S2 Risico zakelijke waarden	564.126	548.417
S3 Valutarisico	172.404	155.459
S4 Grondstoffenrisico	-	-
S5 Kredietrisico	157.708	145.072
S6 Verzekeringstechnisch risico	110.521	104.364
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
Diversificatie effect	-359.010	-343.798
Totaal S (vereiste buffers)	725.610	707.248
Vereist vermogen (artikel 132 Pensioenwet)	4.615.168	4.432.572
Pensioenvermogen (totaal activa - schulden)	4.119.678	3.737.373
Tekort	-495.490	-695.199

De totstandkoming van de verschillende risico's is op de pagina's hierna toegelicht.

Het pensioenfonds heeft ter afdekking van risico's derivatencontracten afgesloten. Hiermee is bij het bepalen van de vereiste buffers rekening gehouden. Bij de berekening van de buffers past het pensioenfonds het standaard model van DNB toe, waarbij uitgegaan wordt van het vereist vermogen in evenwichtssituatie, gebaseerd op de feitelijke asset mix.

De belangrijkste verschillen in de vereiste buffers op 31 december 2016 ten opzichte van 31 december 2015 worden veroorzaakt door het renterisico, het risico zakelijke waarden, het valutarisico en het kredietrisico.

Beleid en risicobeheer

Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van deze risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen:

- beleggingsbeleid;
- premiebeleid;
- herverzekeringsbeleid;
- toeslagbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruikgemaakt van ALM-studies. Een ALM-studie is een analyse van de structuur van de pensioenverplichtingen en van verschillende beleggingsstrategieën en de ontwikkeling daarvan in diverse economische scenario's.

Marktrisico's (S1 - S3)

Het marktrisico omvat het renterisico, het risico zakelijke waarden, het inflatierisico en het valutarisico. Marktrisico omvat de mogelijkheden voor winst of verlies door een verandering van marktfactoren. Marktfactoren kunnen bijvoorbeeld marktprijzen zijn van aandelen, grondstoffen, vastgoed en private equity (prijsrisico), maar ook valutakoersen (valutarisico) of rentes (renterisico).

De strategie van het pensioenfonds met betrekking tot het beleggingsrisico wordt bepaald door de beleggingsdoelstellingen. Het marktrisico wordt op dagelijkse basis beheerst in overeenstemming met de aanwezige beleidskaders en richtlijnen. De overallmarktposities worden periodiek gerapporteerd aan het bestuur.

De mate waarin de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds gevoelig is voor het prijs- en renterisico is in de volgende alinea weergegeven en vervolgens worden de risico's die het pensioenfonds loopt nader toegelicht.

S1 Renterisico

Het renterisico is het risico als gevolg van het niet-gematcht zijn van activa en passiva (inclusief off-balanceposten) dan wel inkomsten en uitgaven in termen van rentevoet, rentetypische looptijden, basisvaluta, liquiditeitstypische looptijden en gevoeligheid voor ontwikkeling in prijspeil.

De rentegevoeligheid kan worden gemeten door middel van de duration. De duration geeft aan hoeveel procent bij benadering de reële waarde van een belegging of verplichting verandert bij een parallelle verschuiving van de rentecurve. Een hoge duration geeft een hoge gevoeligheid voor veranderingen in de rente weer.

	31-12-2016		31-12-2015	
	Balanswaarde	Duration	Balanswaarde	Duration
Duration van de vastrentende waarden (voor derivaten)	2.109.341	8,0	1.978.527	5,7
Duration van de vastrentende waarden (na derivaten)	2.234.087	19,4	2.035.948	17,6
Technische voorzieningen (exclusief spaarfonds gemoedsbezwaarden)	3.889.558	19,6	3.725.324	19,2

In de balanswaarde van de technische voorziening wordt de voorziening voor gemoedsbezwaarden niet meegenomen (2016: € 392, 2015: € 360).

Op balansdatum is de duration van de vastrentende waarden (exclusief derivaten) aanzienlijk korter dan de duration van de verplichtingen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde "duration-mismatch". Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van de beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur), waardoor de dekkingsgraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Het pensioenfonds heeft de volgende beheersmaatregelen genomen:

- Het bestuur heeft besloten met ingang van 2015 het nominale renterisico van de kasstromen van de verplichtingen voor 70% af te dekken o.b.v. de UFR rente. Uiterlijk eind 2016 zal dit niveau worden bereikt, tempo van toegroei zal afhangen van de ontwikkeling van de rente. In de uitvoering zal het feitelijke rentehedgepercentage zich binnen een bandbreedte van -5%punt en +5%punt bevinden op totaalniveau en binnen een bandbreedte van -3%punt en +3%punt op looptijdsegmentniveau.
- de netto-impact van renteveranderingen op de dekkingsgraad wordt in kwartaal- en risicorapportages inzichtelijk gemaakt.

Ultimo 2016 is de feitelijke afdekking van het renterisico ca. 47% (2015: 46%). Voor het realiseren van de nieuwe strategische doelstelling wordt de volgende staffel gehanteerd:

30-jaars euro swaprente:	afdekking renterisico:
< 1,0%	Heroverweging beleid
> 2,0%	60%
> 2,5%	65%
> 3,0%	70%

Aangezien in 2016 de 30-jaars euro swaprente lager is dan 1,0%, is de feitelijke afdekking gehandhaafd op het niveau van 2015.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
Resterende looptijd < 1 jaar	130.868	6,2	154.091	7,8
Resterende looptijd > 1 en < 5 jaar	434.789	20,6	443.215	22,4
Resterende looptijd > 5 jaar	1.543.684	73,2	1.381.221	69,8
	<u>2.109.341</u>	<u>100,0</u>	<u>1.978.527</u>	<u>100,0</u>

Inflatierisico

Een pensioenfonds loopt inflatierisico doordat de waarde van de pensioentoezeggingen anders op inflatieveranderingen reageert dan de waarde van de beleggingen. Het (gedeeltelijk) streven naar een reëel pensioen geeft een risico dat de verandering van de pensioenvoorzieningen als gevolg van inflatie niet gecompenseerd wordt door een waardeverandering van de beleggingen.

Beheersmaatregelen:

- de indexatieambitie wordt in de ALM getoetst en indien nodig worden beleggingsinstrumenten opgenomen die specifiek bescherming bieden tegen inflatie, zoals inflatieobligaties en -swaps. Dat is ultimo 2016 niet het geval.

S2 Risico zakelijke waarden

Risico zakelijke waarden is het risico van waardewijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen, die wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren. Omdat alle beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde waarbij waardewijzigingen onmiddellijk in het saldo van baten en lasten worden verwerkt, zijn alle wijzigingen in marktomstandigheden direct zichtbaar in het beleggingsresultaat. Het prijsrisico wordt gemitigeerd door diversificatie.

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
Specificatie vastgoed beleggingen naar sector:				
Kantoren	19.513	5,8	18.468	6,0
Winkels	62.350	18,7	63.802	20,7
Woningen	156.166	46,9	106.977	34,8
Participaties in vastgoedmaatschappijen	89.324	26,8	113.169	36,8
Debiteuren	5.677	1,7	5.060	1,6
Liquide middelen	293	0,1	694	0,2
Crediteuren	-	-	-368	-0,1
	<u>333.323</u>	<u>100,0</u>	<u>307.802</u>	<u>100,0</u>

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
Specificatie vastgoed beleggingen naar regio:				
Europa	314.759	94,4	290.722	94,5
Noord-Amerika	10.539	3,2	10.038	3,3
Opkomende markten	2.055	0,6	1.656	0,5
Debiteuren	5.677	1,7	5.060	1,6
Liquide middelen	293	0,1	694	0,2
Crediteuren	-	-	-368	-0,1
	<u>333.323</u>	<u>100,0</u>	<u>307.802</u>	<u>100,0</u>

	31-12-2016		31-12-2015	
	In %		In %	
Specificatie aandelen naar sector:				
Financiële instellingen (w.o. banken en verzekeraars)	331.505	21,0	265.531	19,0
Industrie	148.807	9,5	143.157	10,3
Consumptiegoederen	484.794	31,0	309.391	22,2
Energie	86.513	5,5	89.148	6,4
Gezondheidszorg	7.482	0,5	153.362	11,0
Informatietechnologie	145.324	9,3	186.415	13,4
Grondstoffen	90.771	5,8	76.896	5,5
Telecommunicatie	182.718	11,7	79.433	5,7
Nutsbedrijven	76.257	4,9	73.117	5,2
Overige	11.869	0,8	17.591	1,3
	<u>1.566.040</u>	<u>100,0</u>	<u>1.394.041</u>	<u>100,0</u>

	31-12-2016		31-12-2015	
	In %		In %	
Specificatie aandelen naar regio:				
Europa	350.018	22,4	240.463	17,2
Noord-Amerika	769.043	49,1	673.991	48,4
Verre Oosten	372.783	23,8	268.254	19,2
Opkomende markten	74.196	4,7	211.333	15,2
	<u>1.566.040</u>	<u>100,0</u>	<u>1.394.041</u>	<u>100,0</u>

S3 Valutarisico

Valutarisico is het risico van waardeverandering door de ontwikkeling van de waarde van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door middel van valutaderivaten wordt dit risico afgedekt.

Het totaalbedrag dat buiten de euro wordt belegd bedraagt ultimo verslagjaar € 1.784.580 (2015: € 1.637.187).

Beheersmaatregelen: De beleggingsportefeuille is voor 73% (2015: 72%) afgedekt door de valutaderivaten.

Per einde boekjaar is de waarde van de uitstaande valutaderivaten € -4.822 (2015: € 32.890).

Met ingang van 2015 wordt het valutarisico via een zogenaamde overlay uitgevoerd waarbij de valutaposities van de betreffende mandaten geaggregeerd worden afgedekt.

De vreemde valutapositie voor en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	Positie voor afdekking	Valuta- derivaten	Nettopositie na afdekking 2016	Nettopositie na afdekking 2015
EUR	2.333.599	1.302.130	3.635.729	3.272.119
USD	897.671	-879.142	18.529	-22.547
HKD	80.554	-15.185	65.369	-13.128
GBP	112.883	-111.860	1.023	252
JPY	115.130	-116.533	-1.403	-4.559
CAD	59.894	-59.935	-41	-585
CHF	35.217	-36.218	-1.001	-745
AUD	30.343	-30.447	-104	-2.126
Overige	452.887	-57.632	395.255	501.075
	<u>4.118.178</u>	<u>-4.822</u>	<u>4.113.356</u>	<u>3.729.756</u>

Marktrisico

Het marktrisico ten aanzien van de wel-rentedragende activa betreft primair het renterisico, dat als onderdeel van de risicocategorie matching- en renterisico hiervoor is beoordeeld.

Voor pensioenfondsen en verzekeraars resteert het marktrisico op de niet-rentedragende activa.

Beheersmaatregelen:

-gewenste risico's worden meegenomen in een ALM studie. Het betreft de risico's waarbij gekozen wordt op basis van risico/rendementverwachtingen;

-in de kwartaalrapportage wordt op basis van periodieke toetsing vastgesteld of het risico van dekkingsgraadveranderingen als gevolg van dit risico binnen vastgestelde grenzen blijft; en

-'ongewenste' risico's zoals concentratierisico, tegenpartijrisico en waarderingsrisico worden via beheerovereenkomsten en beleggingsrichtlijnen gemanaged (zie ook Kredietrisico hierna).

Kredietrisico (S5)

Het risico dat een tegenpartij contractuele of andere overeengekomen verplichtingen (waaronder verstrekte kredieten, leningen, vorderingen, ontvangen garanties) niet nakomt al dan niet als gevolg van het aan restricties onderhevig zijn van buitenlandse betalingen.

Het risico dat wordt gelopen op risicodragende obligaties en andere schuldtitels is een gewenst risico voor zover daar een voldoende compensatie in de vorm van een hoger rendement tegenover staat.

Beheersmaatregelen:

- in de strategische risicoafweging op basis van de ALM wordt op basis van risicomaten een allocatie naar vastrentende waarden met kredietrisico bepaald; en
- binnen de beleggingsportefeuilles worden limieten opgenomen op kredietwaardigheidsratings van beleggingen in instrumenten, landen en/of sectoren.

Kredietrisico ontstaat ook bij het aangaan van transacties met externe partijen (onder andere derivatenposities) waarbij risico wordt gelopen op zulke tegenpartijen. Een faillissement van een tegenpartij kan tot verliezen leiden. Dit is een ongewenst risico dat, binnen redelijke grenzen, dient te worden geminimaliseerd.

Beheersmaatregelen:

- bij het aangaan van nieuwe derivatentransacties wordt de tegenpartij getoetst op kredietwaardigheid, bestaande blootstelling en andere relevante aspecten;
- iedere tegenpartij mag - afhankelijk van de kredietwaardigheid - slechts een bepaald percentage van het totale risico uitmaken, er wordt onderpand bedongen en de kwaliteit en frequentie van aanpassing worden vooraf vastgelegd en voortdurend gemonitord.

Ter afdekking van het settlementrisico wordt door het pensioenfonds alleen belegd in markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementsysteem functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot OTC-derivaten wordt door het pensioenfonds alleen gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA-overeenkomsten zijn afgesloten zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand. Er wordt gebruik gemaakt van dagelijkse waarderingen.

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
Specificatie vastrentende waarden naar regio:				
Europa	1.712.196	81,1	1.448.402	73,1
Noord-Amerika	233.540	11,1	191.300	9,7
Azië	63.720	3,0	45.519	2,3
Opkomende markten	73.696	3,5	266.200	13,5
Debiteuren	24.553	1,2	25.933	1,3
Liquide middelen	1.636	0,1	1.173	0,1
	<u>2.109.341</u>	<u>100,0</u>	<u>1.978.527</u>	<u>100,0</u>

Ten aanzien van de kredietwaardigheid van de debiteuren van de vastrentende portefeuille kan het volgende overzicht worden gegeven:

	31-12-2016		31-12-2015	
		In %		In %
AAA	758.368	35,8	721.554	36,4
AA	301.376	14,3	247.574	12,5
A	252.728	12,0	242.536	12,3
BBB	553.857	26,3	533.622	27,0
<BBB	139.244	6,6	130.952	6,6
Geen rating	77.579	3,7	75.183	3,8
Debiteuren	24.553	1,2	25.933	1,3
Liquide middelen	1.636	0,1	1.173	0,1
	<u>2.109.341</u>	<u>100,0</u>	<u>1.978.527</u>	<u>100,0</u>

De in bovenstaande tabel vermelde ratings zijn gebaseerd op de ratings afgegeven door ratingbureaus S&P, Moody's en Fitch.

S6 Verzekeringstechnisch risico

Langlevenrisico

Langlevenrisico is het risico dat (gewezen) deelnemers of pensioengerechtigden langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de technische voorziening. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting.

Door toepassing van de Prognosetafel AG2016 met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevenrisico op basis van de actuele inzichten verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico betekent dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een partnerpensioen moet toekennen waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen. Het nog niet gefinancierde gedeelte van het partnerpensioen (ANW hiaat) wordt jaarlijks herverzekerd op risicobasis.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen (schadereserve). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het beleid van het pensioenfonds is om het overlijden- en arbeidsongeschiktheidsrisico niet her te verzekeren.

Toeslagrisico

Het bestuur van het pensioenfonds heeft de ambitie om toeslagen op pensioenaanspraken en -uitkeringen te verlenen. De mate waarin dit kan worden gerealiseerd is afhankelijk van de ontwikkelingen in de rente, rendement, looninflatie en demografie. Uitdrukkelijk wordt opgemerkt dat de toezegging voor toekomstige toeslagverlening voorwaardelijk is.

Verzekeringstechnisch risico

De belangrijkste verzekeringstechnische risico's voor het fonds zijn de levensverwachting en arbeidsongeschiktheid. Wanneer ontwikkelingen op deze gebieden leiden tot aanpassing van de grondslagen, zal het fonds hiertoe direct overgaan.

Beheersmaatregelen:

-het verzekeringstechnisch risico wordt bewaakt aan de hand van de jaarlijkse actuariële analyses van het fonds en landelijke publicaties inzake levensverwachting en arbeidsongeschiktheid.

S7 Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen. Hierdoor kan het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico wordt beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er wordt eveneens rekening gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies. Gegeven het feit dat een groot deel van de beleggingsportefeuille snel verhandelbaar is en in liquiditeiten is om te zetten, is het liquiditeitsrisico op nihil gesteld bij de toepassing van het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen.

S8 Concentratierisico

Grote posten zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen, moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt. Concentratierisico is gemeten naar concentratie van een land of bij een tegenpartij.

Dit betreft per 31 december 2016 de volgende posten (percentage ten opzichte van het balanstotaal ultimo 2016: 14% respectievelijk ultimo 2015: 14%):

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Dit betreft per balansdatum de volgende posten:		
Vastrentende waarden:		
Staatsobligaties Frankrijk	138.210	124.846
Staatsobligaties Duitsland	204.096	188.409
Staatsobligaties Nederland	241.666	220.031

In het algemeen geldt dat concentratierisico kan optreden als een adequate spreiding van activa en passiva ontbreekt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen. Een portefeuille van beleggingen die sterk sectorgebonden is, kan door deze sectorconcentratie een verhoogd risico lopen. Indien aandelen in dezelfde sector worden aangehouden is sprake van een cumulatief concentratierisico.

Beheersmaatregelen:

-concentraties worden beperkt via de mandaatrichtlijnen die aan de vermogensbeheerders worden opgedragen. Op basis van analyses wordt beoordeeld of deze acceptabel zijn of dat deze teruggebracht moeten worden.

Bij de bepaling van het vereist eigen vermogen past het pensioenfonds het standaardmodel van de DNB toe. In dat model wordt het concentratierisico vooralsnog op nihil gesteld.

De belangrijkste vorm van concentratierisico in de verplichtingen van het pensioenfonds is de demografische opbouw van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Gegeven de aard is dit risico niet te beïnvloeden. De gemiddelde leeftijd bedraagt 60,5 jaar (2015 : 60,8 jaar), waarbij sprake is van een gelijkmatige leeftijdsspreiding.

Op grond hiervan heeft het bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van concentratie in de activa of verplichtingen en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico wordt aangehouden.

S9 Operationeel risico

Het operationeel risico is het risico dat samenhangt met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting of procesuitvoering. Het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Dergelijke risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering betrokken zijn op gebieden zoals interne organisatie, procedures, processen en controles, kwaliteit geautomatiseerde systemen, enzovoorts. Het pensioenbeheer en vermogensbeheer zijn uitbesteed en komen derhalve terug onder uitbestedingsrisico. Het operationeel risico is beoordeeld als een beperkt risico. Aangezien hiermee sprake is van adequate beheersing van de operationele risico's worden hiervoor door het pensioenfonds geen buffers aangehouden in de solvabiliteitstoets.

Beheersmaatregelen:

- het fonds kent een heldere organisatiestructuur, waarin direct en indirect veel aan risicomanagement wordt gedaan. In het voorzittersoverleg worden risico's besproken in de breedste zin van het woord. De financiële risico's worden in beginsel behandeld door de beleggingsadviescommissie. In de IRM-commissie worden de uitbestedingspartijen gemonitord. Daarnaast is de IRM-commissie verantwoordelijk voor de inzichtelijkheid van het integrale risicomanagement. Alle commissies rapporteren aan het bestuur;
- het fonds heeft een paritair besturingsmodel, het interne toezicht vindt plaats door de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan. Het externe toezicht wordt gedaan door de onafhankelijke accountant en waarmerkend actuaris. Het bestuur en haar commissies wordt ondersteund door het bestuursbureau; en
- voor de beheersing van operationele risico's steunt het fonds verder op de beheersmaatregelen van de uitvoerders. Het fonds ontvangt per kwartaal en desgewenst tussentijds rapportages over de uitvoering van de pensioenuitvoerder en vermogensbeheerders. Tevens rapporteren de uitvoerders over de eigen risico's aan het fonds.

Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbestede werkzaamheden, worden geschaad. Het uitbestedingsrisico vormt een belangrijk aandachtsgebied voor het fonds en wordt momenteel als een beperkt risico beoordeeld. Zowel het pensioenbeheer als het vermogensbeheer is uitbesteed.

Vermogensbeheer

De beleggingsportefeuille is ondergebracht bij Vermogensbeheerder PGGM (61% van de portefeuille), Vermogensbeheerder SAREF (19%) en Vermogensbeheerder BMO (20%). Met deze partijen zijn overeenkomsten en service level agreements gesloten. De stukken zijn ondergebracht bij een Custodian (KAS BANK).

Beheersmaatregelen:

- het bestuur heeft een Fiduciair Manager aangesteld die het bestuur adviseert en rapporteert over het belegd vermogen;
- het fonds ontvangt periodiek rapportages over de wijze waarop de externe uitvoerders dit risico beheersen. Hiertoe wordt gebruikgemaakt van SLA-rapportages, kwartaalrapportages van vermogensbeheerders, nalevingsverklaringen inzake compliance en ISAE3402-verklaringen van externe uitvoerders; en
- periodiek voert het bestuur gesprekken met het management en auditors van de externe uitvoerders.

Syntrus Achmea Pensioenbeheer

Voor Syntrus Achmea Pensioenbeheer is het residu risico hoger dan het gewenste risico. Om het uitbestedingsrisico van Syntrus Achmea Pensioenbeheer goed te monitoren, wordt het risico beoordeeld op 3 deelrisico's:

- 1.Continuiteit: het risico dat de continuïteit van (een deel van) de bedrijfsvoering van het pensioenfonds in gevaar komt als gevolg van ontoereikende financiële soliditeit van de tegenpartij, contractbreuk of het beëindigen van de activiteiten door de tegenpartij.
- 2.Integriteit: het risico dat de reputatie dan wel de financiële positie van het pensioenfonds wordt geschaad als gevolg van het niet integer zijn van de bedrijfsvoering van de partij waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed. Hieronder valt het risico van het ongewenst omgaan met vertrouwelijke gegevens door de tegenpartij.
- 3.Kwaliteit: het risico dat de door de externe partij geleverde kwaliteit van de werkzaamheden niet in overeenstemming is met het door het pensioenfonds gewenste dan wel aan belanghebbenden toegezegde kwaliteitsniveau.

Continuïteitsrisico

Om het continuïteitsrisico te beheersen zijn er diverse beheersmaatregelen genomen. Naast de uitvoeringsovereenkomst met Syntrus Achmea Pensioenbeheer, waarin afspraken zijn gemaakt over aansprakelijkheid en over voorwaarden en gevolgen bij beëindiging van de overeenkomst, zijn er op jaarlijkse basis gesprekken met de risicomanager en zijn er afspraken gemaakt over escalaties. De aankondiging van Syntrus Achmea Pensioenbeheer om de uitvoering uiterlijk per 31 december 2018 te beëindigen heeft de risico-inschatting van de kans verhoogd (= residu risico). Door Syntrus Achmea is bevestigd dat de continuïteit van Syntrus Achmea Pensioenbeheer en de uitvoering van de administratie voor Pensioenfonds Architectenbureaus uiterlijk tot en met 31 december 2018 niet in het geding is. Vooruitlopend op de aankondiging van Syntrus Achmea Pensioenbeheer had het bestuur reeds besloten de pensioenuitvoering onder te brengen bij een andere pensioenuitvoerder, dit zal uiterlijk per 1 januari 2018 plaatsvinden. Gezien bovenstaande kan het risico worden verlaagd naar het gewenste risico.

Integriteitsrisico

Syntrus Achmea Pensioenbeheer heeft diverse maatregelen genomen om een integere bedrijfsvoering te borgen, waaronder een integriteitsbeleid, gedragscode voor medewerkers en een klokkenluidersregeling. Daarnaast worden er diverse toetsen uitgevoerd door het interne risk- en complianceteam. Het risico is als een laag risico ingeschat.

Kwaliteit

In de SLA-afspraken, als onderdeel van de uitvoeringsovereenkomst, zijn de afspraken vastgelegd omtrent de kwaliteit van de dienstverlening. Ieder kwartaal wordt de SLA-rapportage toegelicht door de accountmanager in de IRM-commissie. Structureel wordt er, naast over naleving van de service levels, gesproken over de afhandeling van klachten, incasso bij werkgevers, toezicht op AFM compliance en de ISAE 3402-rapportage. Daarnaast hebben de voorzitters elk kwartaal een gesprek met de directie van Syntrus Achmea Pensioenbeheer over voortgang, issues, kwaliteit e.d. Het kwaliteitsrisico wordt beoordeeld als een aanzienlijk risico (= residu risico). Er zijn diverse acties lopend om dit risico te verlagen: er is meerdere keren geëscaleerd over de dienstverlening, er is een plan van aanpak waarin structurele verbeteringen staan en controles ten behoeve van de ISAE worden frequenter uitgevoerd (per kwartaal i.p.v. per jaar). Daarnaast worden acties van Syntrus Achmea strak gemonitord en besproken in de diverse contactmomenten door de voorzitters, de IRM-commissie en het bestuursbureau.

Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico is het risico als gevolg van buiten het fonds komende veranderingen op het gebied van concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en ondernemingsklimaat.

Het omgevingsrisico is voor het fonds als een beperkt risico beoordeeld, omdat het risico het minst direct te beïnvloeden is. Om die reden volgt het fonds ontwikkelingen in de nabije omgeving van het fonds op de voet. Dit betreft met name ontwikkelingen bij aangesloten werkgevers, politiek, media-aandacht voor pensioen in algemene zin en media-aandacht voor het fonds in het bijzonder.

Beheersmaatregelen:

- de veelvuldige contacten met direct betrokkenen bij het fonds en specialisten in de pensioenmarkt en
- de communicatie aan alle betrokkenen door middel van de website, nieuwsbrieven en de pensioenkrant.

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar.

IT-risico

Het IT-risico is het risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet continu of onvoldoende beveiligd en ondersteund worden door IT.

Door de volledige uitbesteding van het pensioen- en vermogensbeheer beschikt het fonds niet over een eigen IT-infrastructuur. Toch is het wel van belang dat het bestuur weet hoe de uitbestede relaties omgaan met het IT-risico. Om het IT-risico te kunnen beoordelen heeft de IRM commissie een bespreking gehouden met de Security Officer van Syntrus Achmea. Overall wordt dit IT-risico als beperkt/laag beoordeeld.

Beheersmaatregelen:

- ten aanzien van de IT-omgeving van de externe uitvoerders steunt het fonds op de beheersmaatregelen van de diverse dienstverleners. Het fonds ontvangt jaarlijks van de externe uitvoerders een rapportage over de juistheid en volledigheid van onder andere de IT-infrastructuur en
- in de jaarlijkse gesprekken met de risicomangers van de uitvoerders wordt expliciet stilgestaan bij het de IT-risico's als continuïteit en beveiliging van de IT-systemen.

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico is het risico dat de integriteit van het fonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere, onethische gedragingen van de organisatie, medewerkers of de leiding in het kader van wet- en regelgeving en maatschappelijke en door het fonds opgestelde normen.

Beheersmaatregelen:

- de doelstellingen en maatregelen zijn vastgelegd in het integriteitsplan en periodieke toetsing vindt plaats op beleid en uitvoering hiervan;
- het fonds heeft een gedragscode en monitort de naleving ervan;
- het bestuur eist van partijen waarmee het fonds zaken doet eveneens een gedragscode en toetst of deze minimaal voldoet aan de eigen gedragscode. In de afspraken met partijen is vastgelegd op welke manier verantwoording wordt afgelegd en op welke wijze incidenten worden gemeld; en
- een externe compliance officer (KPMG) monitort de naleving van de gedragscode van het pensioenfonds.

Juridisch risico

Het juridisch risico is het risico samenhangend met (veranderingen in en naleving van) wet- en regelgeving, het mogelijk bedreigd worden van haar rechtspositie, met inbegrip van de mogelijkheid dat contractuele bepalingen niet afdwingbaar of niet correct gedocumenteerd zijn.

Beheersmaatregelen:

- voor het opstellen van juridische documenten wordt gebruik gemaakt van gespecialiseerde partijen; en
- wijzigingen in wet- en regelgeving worden regelmatig besproken in het bestuur. Voor wijzigingen met een grote impact wordt een projectgroep gevormd met daarin een vertegenwoordiging vanuit de relevante disciplines.

Verbonden partijen

Transacties met bestuurders

Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de toelichting Pensioenuitvoerings- en administratiekosten. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders.

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft een uitbestedingovereenkomst afgesloten met Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V. tot en met eind 2017. Met het bestuur zijn afspraken gemaakt over de vergoedingensystematiek. Deze systematiek bestaat zowel uit vaste als variabele componenten. De vergoeding voor 2016 bedraagt circa € 2.700.

Het pensioenfonds heeft het vermogensbeheer uitbesteed aan verschillende vermogens beheerders. Met de verschillende vermogensbeheerders zijn contracten afgesloten waarvan de opzegtermijn varieert van 1 tot 3 maanden.

Belangrijke gebeurtenissen na balansdatum

Er zijn na de balansdatum geen gebeurtenissen geweest van dien aard dat een wezenlijk ander beeld zou ontstaan van de financiële positie per einde 2016 dan op grond van dit verslag kan worden verkregen.

6 TOELICHTING OP DE STAAT VAN BATEN EN LASTEN

(x € 1.000)

7. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds (van werkgevers en werknemers)

	2016	2015
Verplichte verzekering werkgevers- en werknemersgedeelte	42.246	38.865
Aanvullende verzekering	92	-33
Vrijwillige voortgezette verzekering	1.069	1.142
FVP bijdragen	-	35
	<u>43.407</u>	<u>40.009</u>
Afschrijving premievorderingen	822	2.799
	<u>44.229</u>	<u>42.808</u>

De totale bijdrage van werkgever en werknemers bedraagt 23,0% (2015: 23,0%) van de loonsom.

De kostendekkende, gedempte en feitelijke premie volgens artikel 130 van de Pensioenwet zijn als volgt:

	2016	2015
Kostendekkende premie	62.613	50.704
Gedempte premie	41.671	39.263
Feitelijke premie	44.527	40.009

De kostendekkende premie is gebaseerd op de marktrente (nominale rentetermijnstructuur van 31 december 2015 gepubliceerd door DNB).

De feitelijke premie is als bate verantwoord. De feitelijke premie is exclusief mutaties inzake premievorderingen en inclusief vrijval van de opslag voor premievrije deelneming (PVD) van € 1.120.

In de kostendekkende premie en gedempte premie is tevens rekening gehouden met de vrijval van de opslag voor PVD.

Het pensioenfonds hanteert voor de jaarlijkse toetsing van de hoogte van de kostendekkende premie een gedempte kostendekkende premie. Hierbij wordt de gedempte kostendekkende premie jaarlijks vastgesteld op basis van het gemiddelde van de nominale rentetermijnstructuur van het afgelopen boekjaar.

De samenstelling van de kostendekkende premie is als volgt:

	2016	2015
Actuarieel benodigde premies	50.387	40.195
Opslag voor uitvoeringskosten	2.652	2.792
Solvabiliteitsopslag (vereist eigen vermogen)	9.574	7.717
	<u>62.613</u>	<u>50.704</u>

De samenstelling van de gedempte premie is als volgt:

	2016	2015
Actuarieel benodigde premies	19.096	17.464
Opslag voor uitvoeringskosten	2.652	2.792
Solvabiliteitsopslag (vereist eigen vermogen)	3.628	3.353
Voorwaardelijke onderdelen	16.295	15.654
	<u>41.671</u>	<u>39.263</u>

Voor de gedempte premie is aangesloten bij de methodiek van het FTK voor een gedempte premie op basis van verwacht rendement: een opslag ter grootte van de hoogste van het vereist eigen vermogen en de kosten voor toekomstige toeslagen. De kosten voor toeslagen zijn gebaseerd op een toeslag ter grootte van het gemiddelde van de loon- en prijsindex (meetkundig circa 2,5%, totale reële rekenrente = 2,7%). Deze kosten zijn hoger dan de opslag voor het vereist eigen vermogen, dus is het meerdere (boven de opslag voor het VEV) verwerkt in een aanvullende premie voor voorwaardelijke onderdelen.

8. Beleggingsresultaten voor risico pensioenfondsen

2016	Directe beleggings- opbrengsten	Indirecte beleggings- opbrengsten	Kosten van vermogens- beheer	Totaal
Vastgoedbeleggingen	9.836	12.231	-972	21.095
Aandelen	687	193.848	-1.010	193.525
Vastrentende waarden	32.895	114.277	-1.398	145.774
Derivaten	18.308	65.337	-50	83.595
Overige beleggingen	-138	-	-9	-147
	<u>61.588</u>	<u>385.693</u>	<u>-3.439</u>	<u>443.842</u>
2015	Directe beleggings- opbrengsten	Indirecte beleggings- opbrengsten	Kosten van vermogens- beheer	Totaal
Vastgoedbeleggingen	14.810	10.657	-2.598	22.869
Aandelen	-	136.387	-934	135.453
Vastrentende waarden	32.735	-43.555	-1.326	-12.146
Derivaten	17.814	-151.556	-39	-133.781
Overige beleggingen	563	-	-1.150	-587
	<u>65.922</u>	<u>-48.067</u>	<u>-6.047</u>	<u>11.808</u>

De daling van de kosten van vermogensbeheer wordt veroorzaakt doordat in 2015 transitie van vermogensbeheerder heeft plaatsgevonden, met als gevolg hiervan hoge transactiekosten. Daarnaast is in 2015 een groot deel van de direct vastgoedportefeuille verkocht, wat tot een toename in de verkoopkosten heeft geleid.

De kosten van vermogensbeheer omvatten de kosten die door de custodian en vermogensbeheerder(s) direct bij het fonds in rekening zijn gebracht. Het aandeel van het fonds in de kosten die door de vermogensbeheerders ten laste van beleggingsfondsen zijn gebracht is onderdeel van de indirecte beleggingsopbrengsten. Deze bedragen € 11.208 (2015: € 10.658).

De beleggingskosten bedragen hiermee rekening houdend in totaal € 14.647 (2015: € 16.705). Deze kosten bestaan voor € 10.049 uit beheervergoedingen (2015: € 10.920), voor € 1.177 uit performance-gerelateerde vergoedingen (2015: € 3.064) en voor € 3.421 uit transactiekosten (2015: € 2.721).

9. Overige baten

	2016	2015
Schenking Stichting Uittreden Architectenbureaus	-	39

10. Pensioenuitkeringen

	2016	2015
Ouderdomspensioen	81.185	79.056
Partnerpensioen	17.479	16.957
Wezenpensioen	241	245
Arbeidsongeschiktheid	502	540
Afkopen	689	722
	<u>100.096</u>	<u>97.520</u>

De post afkopen betreft de afkoop van pensioenen die lager zijn dan € 465,94 (2015: € 462,88) per jaar overeenkomstig artikel 66 van de Pensioenwet (vermelde bedragen zijn in hele euro's).

De toeslag op de uitkeringen per 1 januari 2016 zoals vastgesteld door het bestuur bedraagt 0% (2015: 0%).

11. Pensioenuitvoeringskosten

	2016	2015
Administratiekosten	2.114	2.040
Honoraria onafhankelijke accountant	59	63
Advieskosten	383	313
Administratiekosten Bestuursbureau	666	575
Bestuurskosten	620	530
Communicatiekosten	260	70
Pensioenfederatie	26	25
De Nederlandsche Bank	254	206
Autoriteit Financiële Markten	14	12
Raad van Toezicht	40	56
Overige kosten	78	31
	<u>4.514</u>	<u>3.921</u>

Administratiekosten Bestuursbureau

De kosten hiervan worden apart van de administratiekosten gepresenteerd.

Advieskosten

In de advieskosten is € 10 (2015: € 32) opgenomen van PricewaterhouseCoopers Belastingadviseurs N.V. voor BTW advies en € 18 (2015: € 18) van PricewaterhouseCoopers Pensions, Actuarial & Insurance Services B.V. ten behoeve van een strategiestudiedag.

Honoraria onafhankelijke accountant

De externe onafhankelijke accountant is evenals in 2015 PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Het onderzoek van de jaarrekening omvat zowel de wettelijke controle van de statutaire jaarrekening als de verslagstaten in het kader van de Pensioenwet.

Op grond van artikel 382a Titel 9 Boek 2 BW is de vermelding van de honoraria van de onafhankelijke accountant als volgt:

Honoraria onafhankelijke accountant

De honoraria van de externe onafhankelijke accountant zijn als volgt:

	2016		2015	
	PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.	Overig PwC-netwerk	PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.	Overig PwC-netwerk
Onderzoek van de jaarrekening en verslagstaten	59	0	63	0
Andere controleopdrachten	0	0	0	0
Fiscale adviesdiensten	0	10	0	32
Andere niet-controlediensten	0	18	0	18
	<u>59</u>	<u>28</u>	<u>63</u>	<u>50</u>

Bezoldiging Personeelsleden

Het pensioenfonds heeft zowel in 2016 als in 2015 geen personeel in dienst. De beheeractiviteiten worden op basis van een uitvoeringsovereenkomst verricht door personeel in dienst van Syntrus Achmea Pensioenbeheer dan wel vermogensbeheerder.

Bestuursbureau

Het bestuursbureau houdt zich bezig met de ondersteuning van de werkzaamheden van het bestuur, verantwoordingsorgaan en raad van toezicht. De personeelsleden van het bestuursbureau zijn in loondienst van Syntrus Achmea Pensioenbeheer dan wel extern ingehuurd. Het bestuursbureau opereert onafhankelijk van de uitvoeringsorganisaties. Om dit te waarborgen zijn onafhankelijkheidsverklaringen opgesteld. De medewerkers van het bestuursbureau leggen rechtstreeks verantwoording af aan het bestuur.

Bezoldiging bestuurders

De transacties met bestuurders hebben betrekking op de vergoedingen voor de werkzaamheden verband houdende met de bestuurs- en commissievergaderingen. De vergoedingen bestaan uit vacatiegeld van € 370 (2015: € 338) en vergoeding van reis- en verblijfkosten van € 17 (2015: € 14).

Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op (voormalige) bestuurders.

Van het bestuur is de heer Parênt deelnemer aan de pensioenregeling van het pensioenfonds.

Van het Verantwoordingsorgaan zijn de heren Oonk, Groeneveld, Meenhorst en mevrouw Borghuis deelnemers van het pensioenfonds. De heer Termond en de heer Van den Bos zijn pensioengerechtigden van het pensioenfonds.

12. Mutatie technische voorzieningen

	2016	2015
Pensioenopbouw	49.452	40.195
Rentetoevoeging	-2.217	6.257
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-100.801	-97.705
Wijziging marktrente	355.740	225.968
Wijziging actuariële uitgangspunten	-122.963	-2.372
Wijziging uit hoofde van overdrachten van rechten	-1.256	-5.692
Overige mutaties technische voorzieningen	-13.689	-9.118
	<u>164.266</u>	<u>157.533</u>

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en partnerpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Rentetoevoeging

De voorziening pensioenverplichtingen is in het boekjaar opgerent met -0,06% (2015: 0,181%). Dit is de éénjaarsrente uit de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december 2015.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen

In de voorziening pensioenverplichtingen zijn de actuariel verwachte uitkeringen opgenomen gedurende het boekjaar. Onder deze post is de verwachte vrijval uit de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van het doen van uitkeringen verantwoord.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de actuele waarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijziging actuariële uitgangspunten

De actuariële grondslagen en/of methoden worden periodiek beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen voor zowel de gehele bevolking als specifiek voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Overige mutaties technische voorzieningen

De onder deze post opgenomen mutaties van de voorziening hebben betrekking op de kanssystemen.

	2016	2015
Resultaat op kanssystemen:		
Resultaat op sterfte	-4.186	-4.503
Resultaat op arbeidsongeschiktheid	-1.208	-2.250
Resultaat op mutaties	-8.295	-2.365
	<u>-13.689</u>	<u>-9.118</u>

Resultaat op mutaties

Het grootste deel van dit resultaat wordt veroorzaakt door het herstellen van de reservering voor onvindbare posten. Bij de overgang naar het nieuwe pensioenadministratiesysteem was de methodiek van reservering ten onrechte gewijzigd. In het huidige boekjaar is de methodiek van reservering in overeenstemming gebracht met de oorspronkelijk gehanteerde methodiek. Als gevolg hiervan viel ultimo boekjaar 2016 een bedrag van € 9.701 vrij.

13. Saldo overdrachten van rechten voor risico pensioenfonds

	2016	2015
Inkomende waardeoverdrachten	-37	-119
Uitgaande waardeoverdrachten	1.077	4.782
	<u>1.040</u>	<u>4.663</u>

Dit betreft de ontvangst van of betaling aan pensioenfonds of pensioenverzekeraar van respectievelijk de vorige of nieuwe werkgever van de contante waarde van premievrije pensioenaanspraken van deelnemers die tot de ontslagdatum zijn opgebouwd. De ontvangen koopsommen worden aangewend voor de inkoop van extra dienstjaren.

	2016	2015
Wijziging technische voorziening inzake overdracht van rechten:		
Toevoeging aan de technische voorzieningen	40	135
Onttrekking aan de technische voorzieningen	-1.296	-5.827
	<u>-1.256</u>	<u>-5.692</u>

	2016	2015
Het resultaat op de waardeoverdrachten is als volgt:		
- de overgenomen pensioenverplichting	37	26
- de overgedragen pensioenverplichting	-1.077	-1.045
	<u>-1.040</u>	<u>-1.019</u>

14. Herverzekeringen

	2016	2015
Premies herverzekeringen ANW hiaat	<u>84</u>	<u>58</u>

Herverzekering arbeidsongeschiktheidsrisico

Het pensioenfonds heeft met ingang van huidig verslagjaar het arbeidsongeschiktheidsrisico niet langer herverzekerd.

Belastingen

De activiteiten van het pensioenfonds zijn vrijgesteld van belastingheffing in het kader van de vennootschapsbelasting.

Bestemming saldo van baten en lasten

Ten aanzien van de bestemming van het saldo van baten en lasten is geen bepaling opgenomen in de statuten van het fonds. De bestemming is nader uitgewerkt in de ABTN. Het voorstel voor de bestemming van het saldo van baten en lasten over 2016 is opgenomen onder de staat van baten en lasten.

Vaststelling van de jaarrekening door het bestuur

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus heeft de jaarrekening 2016 vastgesteld in de vergadering van 31 mei 2017.

Namens het bestuur,

31 mei 2017, De Meern

W.J. Boot, voorzitter
W.M. Parênt, vicevoorzitter
R.G. Nagtegaal
H. Schuijt
I. Slikkerveer
H.W.T. de Vaan
R.H.A. van Vledder

9 OVERIGE GEGEVENS

OVERIGE GEGEVENS

1 Statutaire regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Ten aanzien van de bestemming van het saldo van baten en lasten is geen bepaling opgenomen in de statuten van het fonds. De bestemming is nader uitgewerkt in de ABTN.

Het voorstel voor de bestemming van het saldo van baten lasten over 2016 is opgenomen in de jaarrekening.

2. Actuariële verklaring

Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus te De Meern is aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een Actuariële Verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 7.780.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 778.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met de balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 lid 1, omdat het eigen vermogen van het pensioenfonds op de balansdatum lager is dan het wettelijk vereist eigen vermogen.

Op basis van de uitkomsten van de uitgevoerde haalbaarheidstoets in 2016 concludeer ik dat er sprake is van de verwachting dat het pensioenresultaat ca. 93% bedraagt. Gezien de beleidsdekkingsgraad op de balansdatum en de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad zal het pensioenfonds naar verwachting op de korte termijn niet in staat zijn om toeslagen te verlenen die aansluiten bij de toeslagambitie van het pensioenfonds.

De beleidsdekkingsgraad van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen. Deze situatie bestaat voor twee achtereenvolgende jaareinden.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 2 juni 2017

Drs. E.L. van den Doel AAG

verbonden aan Mercer (Nederland) B.V.

3. Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

Verklaring over de jaarrekening 2016

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat wij hebben gecontroleerd

Wij hebben de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus te De Meern ('de stichting') gecontroleerd. De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2016;
- de staat van baten en lasten over 2016; en
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

Het stelsel voor financiële verslaggeving dat is gebruikt voor het opmaken van de jaarrekening is Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de paragraaf 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Onafhankelijkheid

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening en de accountantscontrole

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor:

- het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW; en voor
- een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Ons controleoordeel beoogt een redelijke mate van zekerheid te geven dat de jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat. Een redelijke mate van zekerheid is een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle afwijkingen ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Amsterdam, 2 juni 2017

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Origineel getekend door drs. H.C. van der Rijst RA

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds voor de Architectenbureaus

In aanvulling op wat is vermeld in onze controleverklaring hebben wij in deze bijlage onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening nader uiteengezet en toegelicht wat een controle inhoudt.

De verantwoordelijkheden van de accountant voor de controle van de jaarrekening

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze doelstelling is om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen dat de jaarrekening vrij van materiële afwijkingen als gevolg van fouten of fraude is. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een organisatie haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen en het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Bijlagen

Benoemende organisaties

De volgende organisaties benoemen leden in het bestuur en/of het VO:

- Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten (BNA);
- De Unie;
- FNV;
- CNV Vakmensen;
- CSO; en
- ANBO.

Externe partijen

Het fonds werkt samen met de volgende externe partijen:

Uitvoeringsorganisatie

Pensioenbeheer

Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V.

Vermogensbeheer

PGGM Vermogensbeheer B.V.

Syntrus Achmea Real Estate & Finance

Bestuursbureau

Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V., sector Advies & Financiën

Fiduciair Management

BMO Global Asset Management

Custodian

KAS BANK N.V.

Adviserend actuaris

Triple A - Risk Finance B.V.

Certificerend actuaris

Mercer (Nederland) B.V.

Externe adviseurs

Sprenkels & Verschuren B.V.

Catapult creëert

Onafhankelijke externe accountant

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

Compliancewerkzaamheden

KPMG Advisory N.V.

De volgende relevante nevenactiviteiten hebben de bestuursleden in 2016 vervuld:

W.M. Parênt	DGA Ons Architecten BV te Moordrecht DGA Fibonacci Architecten BV te Moordrecht Lid klant- en adviesraad PGGM
W.J. Boot	Werkzaam bij FNV Bestuurslid Bedrijfstakpensioenfonds Reiswerk
W.G. Heuts	Algemeen directeur en partner van SATIJNplus Architecten bv te Born DGA W.G. Heuts BV
R.G. Nagtegaal	Lid raad van advies Inbo architecten, adviseurs, stedenbouwkundigen Voorzitter stichting Geerestein (beheerder werknemersparticipatieregeling) Bestuurder stichting Sawa, 100% aandeelhouder AAG, adviesbureau voor financiën en onroerend goed in de gezondheidszorg Lid raad van commissarissen Coöperatie ParkeerService u.a.
H. Schuijt	Bestuurslid SPO Lid beleggingscommissie Pensioenfonds Gasunie Lid raad van toezicht Media Pensioen Diensten u.a. (MPD) Lid raad van commissarissen Loyalis Lid raad van advies Quantrust Voorzitter raad van toezicht Pensioenfonds voor de Detailhandel
I. Slikkerveer	Senior adviseur pensioenen bij De Unie Niet-uitvoerend bestuurslid Pensioenfonds Metalektro Werknemersvoorzitter Pensioenfonds Nederlandse Groothandel Voorzitter examencommissie Stichting Pensioen Opleidingen
H.W.T. de Vaan	Werkzaam bij CNV Vakmensen Bestuursvoorzitter Bedrijfstakpensioenfonds Reiswerk Bestuurslid Bedrijfstakpensioenfonds TrueBlue Bestuurslid Vroegpensioenfonds VPTech
R.H.A. van Vledder	Lid raad van commissarissen BNP Paribas Cardif NL, tevens voorzitter van het auditcomité en lid van het riskcomité Voorzitter klantenraad Syntrus Achmea Real Estate & Finance Voorzitter Stichting Pensioenfonds IBM Nederland Lid raad van toezicht BPF Schilders Lid raad van advies Certo Escrow BV Lid klantenraad BMO Global Asset Management Nederland Lid Monitoring Commissie VITP-Toezichtcode

Lid visitatiecommissie Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen
Lid visitatiecommissie Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten
Niet-uitvoerend bestuurder stichting De Nationale APF
Voorzitter adviescommissie DNB opvangregeling voor levensverzekeraars

M.M.E.P. Groenen DGA Luijten I smeulders I architecten B.V.
DGA Luijten I smeulders I tussenholding B.V.
DGA Mg Architectuur B.V.

De volgende relevante nevenactiviteiten hebben de leden van het VO in 2016 vervuld:

H.W. Oonk Controller bij IAA Architecten
Penningmeester RevitGG
DGA Oonk management B.V.

D. Borghuis Bureaumanager bij Maas Architecten B.V.
Collectecoördinator Nierstichting

T. Termond Vrijwilliger voor publiciteit bij Stichting Uit Eigen Beweging

G.J. Groeneveld Controller bij De Jong Gortemaker Algra Architecten en Ingenieurs B.V.
Bestuurslid namens BNA in algemeen bestuur Stichting Fonds Architectenbureaus
Secretaris Stichting Familie Sponsorplan Roemenië
Vrijwilliger thuisadministratie Welzijn Woerden

W. Meenhorst Architect bij JHK Architecten

B. van den Bos Bestuurslid (technische zaken) VVE van wooncomplex in Amsterdam

E. Borgert Eigenaar/architect bij Aerde Borgert Architecten
Voorzitter Ladies' Circle Tilburg

De volgende relevante nevenactiviteiten hebben de leden van de RvT in 2016 vervuld:

J.C.J. Pluijmaekers-
Pessers Directeur Fondsrelaties en Clientreporting APG
Bestuurslid SPO

P.M.L. Frentrop Adviseur van aandeelhouders en commissarissen op het gebied van corporate governance
Bestuurder Nederlands Governance Genootschap
Lid raad van toezicht beleggingsfonds Hoofbosch
Bestuurder Stichting ING Aandelen
Bestuurder Stichting Administratiekantoor Unilever N.V.

Bestuurder Stichting FORsettlement
Bestuurder Stichting Investor Claims Against Fortis

M.A. Bongers
Lid raad van commissarissen en voorzitter auditcommissie Rabobank Amsterdam
Lid Raad van Commissarissen bij ICL-IP Europe
Examinator en docent RA-Praktijkopleiding Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA)
Lid Raad voor Beroepsethiek Nederlandse Orde van Register EDP-Auditors (NOREA)
Adviseur voor verschillende instellingen en bedrijven, onder andere op het gebied van toezicht, IT, finance en strategie

De volgende relevante nevenfuncties hebben de onafhankelijke leden van de klachten- en geschillencommissie in 2016, naast hun reguliere functie, vervuld:

B.J. Bodewes Voorzitter geschillencommissie BPF Schilders

L. Berrich Geen relevante nevenfuncties

Samenstelling bestuursbureau per ultimo 2016:

P.O. Bos, directeur
M.J. Bonekamp, specialist vermogensbeheer
E.M. Bosman, bestuursadviseur
L. van Wijk, specialist risicomanagement